

HISTORICA OLOMUCENSIA
40–2011

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXVIII

HISTORICA OLOMUCENSIA

40–2011

Sborník prací historických

XXVIII

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

**Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2011**

Návaznost, periodicitu a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je od roku 2010 zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Navazuje na předchozí ediční řadu *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci ledna a na konci července. Oddíl Články a studie obsahuje odborné příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejích pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Oddíl Recenze je zatím zařazován pouze do některých čísel časopisu.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

Redakční rada:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

**Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory
a s obsahem aktuálních čísel:**

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Die Autoren sind für den Inhalt und die sprachliche Richtigkeit der Arbeiten verantwortlich.

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorzy © Ivana Koucká, Jarmila Kašpárková, 2011

ISSN 1803-9561

OBSAH

Články a studie

Projekt 19. století v přednáškách českých historiků 9

Milan Hlavačka

Zahraniční historiograficko-metodologické inspirace aneb

jak psát syntézu dějin 19. století? 11

Jiří Hutečka

Jih versus Unie: pozadí krize americké státnosti v polovině 19. století..... 25

Marie Macková

Všeobecný občanský zákoník v habsburské monarchii roku 1811 53

Jiří Štaif

František Palacký jako místo historické paměti

se zvláštním zřetelem k Moravě 65

Další studie a články

Ema Tomášková

Beda Dudík OSB doktorandem v Olomouci..... 95

Pavel Marek

Jednoty katolických tovaryšů.

Příspěvek k historii formování českého křesťansko-sociálního hnutí..... 109

Marek Šmíd

Všeobecný strach Vatikánu ze svobodných zednářů v ČR..... 125

Recenze

Josef Šrámek

Martin Wihoda – Lukáš Reitinger a kol.: *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely.*

Matice moravská, Brno 2010. 143

Antonín Kalous

Miriam Hlavačková: *Kapitula při Dóme sv. Martina – Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí.*

Historický ústav SAV, Bratislava 2008.

 147

Michael Viktořík

Vítězslav Kollman: *Pozdrav z Litovle. Město na starých pohlednicích.*

Vydavatelství SEBEI Šternberk ve spolupráci s Městem Litovel 2011.....

 151

The Authors and Summaries 153

ČLÁNKY A STUDIE

PROJEKT 19. STOLETÍ V PŘEDNÁŠKÁCH ČESKÝCH HISTORIKŮ

V rámci projektu **19. století v přednáškách českých historiků** (Vzdělávací nadace Jana Husa, program Cursus Innovati 0803/NIF) byly v letním semestru 2011 prezentovány na Katedře historie FF UP v Olomouci přednášky:

Mgr. Jiřího Hutečky, Ph.D. (Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové),
doc. Mgr. Daniely Tinkové, Ph.D. (Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze),
prof. PhDr. Milana Hlavačky, CSc. (Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze),
doc. PhDr. Marie Mackové, Ph.D. (Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice),
prof. PhDr. Jiřího Štaifa, CSc. (Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze),
prof. PhDr. Miloše Řezníka, Ph.D. (Filozofická fakulta Technické univerzity v Saské Kamenici),
PhDr. Arnošta Skoupého, CSc. (Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci).

V upravené a rozšířené podobě jsou v tomto čísle *Historica Olomucensia* otištěny přednášky dr. Jiřího Hutečky, prof. Milana Hlavačky, doc. Marie Mackové a prof. Jiřího Štaifa. Články jsou publikovány v abecedním pořadí příjmení autorů. Zbývající přednášky budou z důvodů recenzního řízení otištěny až v následujícím čísle *Historica Olomucensia*.

Do čísla 40–2011 jsou dále začleněny příspěvky prof. Pavla Marka, dr. Marka Šmída a Mgr. Emy Tomáškové, u kterých bylo ponecháno jejich chronologické zařazení podle tématu.

ZAHRANIČNÍ HISTORIOGRAFICKO- -METODOLOGICKÉ INSPIRACE ANEB JAK PSÁT SYNTÉZU DĚJIN 19. STOLETÍ?

Milan Hlavačka

Tři díla rakouské historiografie o 19. století

K analýze jsem si vybral tři zásadní rakouské syntézy z devadesátých let 20. století z dokončeného obřího projektu Rakouských dějin v deseti svazcích, které se zabývají 19. stoletím, jež se pokusím představit z hlediska metody zpracování, a to v pořadí: Helmut RUMPLER: *Eine Chance für Mitteleuropa* s podtitulem *Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*, Wien 1997; dále Roman SANDGRUBER: *Ökonomie und Politik* s podtitulem *Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien 1995, zde především pasáže týkající se 19. století; a Ernst HANISCH: *Der lange Schatten des Staates* s podtitulem *Österreichische Gesellschaft im 20. Jahrhundert 1890–1990*, Wien 1995. Při představování těchto děl se pokud možno budu zabývat otázkou periodizace, četnosti nových socioekonomických či antropologických přístupů, recepce nerakouské historiografie a také vlivu historikova „subjektu“ na utváření díla.

Syntéza Helmuta Rumplera zahrnuje léta 1790–1914, z čehož vyplývá, že Helmut Rumpler je zastáncem teze o „dlouhém 19. století“, čímž naznačuje, že hodnotový svět této společnosti vznikl v důsledku tereziánsko-josefínských reforem a rozpadl se v momentě vypuknutí první světové války.¹ Už samotný název v sobě obsahuje základní úhel pohledu, dokonce hodnocení dějin monarchie v předminulém století: byly pro něj velkou, ale bohužel nenaplněnou šancí Evropy. Přiznává, že toto hodnocení je stále ještě předmětem sporu

¹ Helmut Rumpler se narodil v roce 1935 ve Vídni, v letech 1968–1993 vedl redakci Protokolů rakouské ministerské rady v dnes již zrušeném Ost- und Südosteuropainstitut rakouského ministerstva zahraničních věcí, které jsou dnes kromě dvou dílů v podstatě vydány. Působil jako řádný profesor novějších a rakouských dějin na univerzitě v Klagenfurtu. Jeho doménou byla vždy zahraniční politika habsburské monarchie v druhé polovině 19. století a její vliv na vnitřní chod říše. Naposledy v roce 1992 připravil do tisku *Bismarcks Erfolgspolitik und das deutsch-österreichische Problem*, nyní se podílí na vydávání monumentální rady *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Touto badatelskou minulostí je do značné míry predestinován i charakter jeho syntézy rakouských dějin, respektive habsburské monarchie předminulého století.

nejen historické vědy, která osciluje mezi dvěma extrémny. Na jedné straně se setkáváme s nekritickou nostalgií, na druhé straně nacházíme snahu představit „habsburský stát“ jako významnou alternativu možného evropského vývoje či dokonce evropského sjednocení. Helmut Rumpler nechce podlehnout ani jedné tendenci a spíše se pokouší „Ordnungs- und Gestaltungswillen des habsburgischen Reichsgedankens gerecht zu werden“, tedy „ospravedlnit vůli po pořádku a tvořivé síle habsburské říšské myšlenky“. ² Historické poučení z dějin habsburské monarchie 19. století je podle něho také nasnadě: vždyť po roce 1990 všude ve východní a jihovýchodní Evropě vyvstaly problémy, které „jsou identické s těmi, na kterých ztroskotala habsburská politika, jako kdyby dějiny zůstaly stát v roce 1918.“ Stopy starého Rakouska, které vidí v napětí mezi pokrokem a tradicí, pořádkem a svobodou, suverenitou a solidaritou, nachází dnes všude ve střední Evropě. Psát syntézu tohoto období je obtížné, protože naráží věcně, časově a teritoriálně na „metodické hranice“, jež není v tomto případě možné překonat jednotným teoretickým konceptem. Tato neuchopitelnost rakouských dějin se týká jak „nezávazného“ a pokaždé něco jiného znamenajícího pojmu habsburská monarchie, tak i vymezení pojmu stát, protože se jednalo jak o absolutní mocnářství zakotvené v Německém spolku, tak o byrokraticko-centralistický neoabsolutismus a nakonec i o dualistické Rakousko-Uhersko. Monarchie přitom vždy zůstala „říší“ staroevropského předstátního typu, tedy konglomerátem heterogeních nacionálních společností. Monarchie vlastně nebyla ani moderním státem, ale spíše „společenstvím“ či „spolkem“, který v zahraničně politickém pohledu zůstal vklíněn mezi velmocemi, aby chránil menší národy (v tomto ohledu hovoří nikoliv o státu, ale o „Schicksalgemeinschaft“, tedy „společnosti společného osudu“) a vnitropoliticky zaštiťoval úsilí malých národních společností neztratit krok s evropským modernizačním procesem (v tomto smyslu hovoří o „Überlebensgemeinschaft“, tedy o společnosti společného žití). Proto výsledná politika vídeňského centra byla vždy kompromisem zájmů zemí a národů, a z toho důvodu nemohla být srozumitelná ani jednomu regionu říše. Přestože monarchie byla tedy spíše společenstvím, které nebylo moderním státem, tvořila jistý uzavřený kulturní a hospodářský prostor a dokonce jakousi zónu jednotného působení práva, které utvářelo svět práce a všedního dne. A jestliže se někdo někdy přiblížil chiméře Mitteleuropy, tvrdí Helmut Rumpler, pak to byla právě habsburská monarchie 19. století. ³ A jestliže „diferenciace“ je podle Norberta Eliase civilizačním výkonem, pak

² RUMPLER, Helmut: *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. Wien 1997, s. 11.

³ Tamtéž, s. 15.

tedy habsburská monarchie přispěla nemálo k udržení a prohloubení civilizace právě ve věku neobvyklého zjednodušování. Potud jeho základní hodnotové vymezení habsburské monarchie.

Samotný způsob naplňování syntézy Helmut Rumpler nijak nekomentuje. Nazval bych ho zcela klasickým, což představuje přísný chronologický postup bez rušivých či osvěžujících exkurzů v čase a, pokud možno opakující se řazení pasáží z dynastických dějin, poté zahraničně politických, vnitropolitických, hospodářských a kulturních dějin a z dějin věd a techniky. V čem Helmut Rumpler výrazně překonává starší Hantschovy a Zöllnerovy syntetické dějiny Rakouska,⁴ je výklad pohybu jednotlivých národních společností uvnitř monarchie, k čemuž používá, alespoň podle bibliografie a názvů podkapitol, i výsledků bádání příslušných národních historiografií s výjimkou maďarské (z českých historiků cituje v originále například Ottu Urbana a Jiřího Kořalku, popřípadě Josefa Kočího). Tuto kapitolu příznačně nazval Pandořina skříňka. Ostatní informace například pro kapitolu Die „národní buditelé“ získává z prací Anny Drabek, Waltera Schamschuly, Eduarda Wintra a Mikuláše Teicha a podaný přehled má zde pochopitelně spíše charakter výčtu děl jednotlivých učenců, i když se v jednotlivých proudech české vzdělanecké společnosti díky Wintrovi dobře vyzná. Nová témata sociálních dějin, dějin všedního dne či historické antropologie reflektuje spíše výjimečně, například v kapitole Průmyslová revoluce a měšťanská společnost, kde nalezneme podkapitolu Luxus a hospodářský růst vedle podkapitoly Jídlo a pití v souvislosti s výkladem veřejného a soukromého života vídeňského biedermeieru. V dalším výkladu již tento postup bohužel nikde neuplatňuje. Celkový dojem z této syntézy je ale příznivý už jen proto, že se zatím žádným podobným dílem pochlubit nemůžeme (Urbanova syntéza začíná až rokem 1848), a také proto, že parametry klasického dějepiscectví druhé poloviny 20. století naplňuje Rumplerova syntéza bezezbytku.

U Romana Sandgrubera nás budou v souvislosti s hospodářskými dějinami 19. století zajímat především dvě obsáhlé kapitoly v jeho syntéze hospodářských dějin Rakouska *Ökonomie a politika*, které zahrnují období 1750–1850 a 1850–1914, nazvané Století píle a Habsburská industrialisace.⁵

⁴ HANTSCH, Hugo: *Geschichte Österreichs*. Wien 1953; ERICH ZÖLLNER, *Geschichte Österreichs*. Wien 1961.

⁵ Roman Sandgruber se narodil v roce 1947 v Horním Rakousku. Jeho bibliografie obsahuje již více než stovku položek především k hospodářským a sociálním dějinám, dějinám všedního dne a dějinám kultury, životního prostředí a statistiky. V osmdesátých letech na sebe upozornil knihou *Die Anfänge der Konsumgesellschaft: Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*, v posledních letech vydal monografii

Jeho pojetí hospodářských dějin stojí v ostrém kontrastu k Mattisově práci *Österreichs Wirtschaft 1848–1913*, vydané v Berlíně v roce 1972, a k prvnímu dílu monumentální řady *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* s názvem *Die Wirtschaftliche Entwicklung*, která vyšla ve Vídni v roce 1973. Základní charakteristikou Sandgruberova díla je totální odklon od tzv. cliometrie, tedy od snahy veškeré trendy hospodářského vývoje v minulosti vyčíslit, proměřit a zakreslit do grafu, což byl kdysi především odraz vlivu Rostowových, Gerschenkronových a také Grossových teorií z šedesátých let 20. století. Výsledky těchto prací jsou zde samozřejmě uplatněny, ale jaksi v podřízené roli k samotnému textovému vyjádření zcela jinak pojatých hospodářských dějin. Jednoduše by se dalo říci, že Sandgruberovy hospodářské dějiny jsou polidštěny a rozšířeny právě o onu dimenzi, jež je vyjádřena už v samotném názvu jeho syntézy *Ökonomie a politika*. V jeho velmi kultivovaném a čtivém líčení mu jde především o vztahy, jež vznikají ekonomickým, ekologickým a politickým působením lidí v prostoru, tedy, jak v úvodu píše, „o lidské jednání, které určuje životní formy a životní šance.“⁶ Výstižný název syntézy vyjadřuje právě ono napětí mezi tím, co lidé vytvářejí se svým okolím, a mocenskými poměry, které ono spojení lidí s prostorem určují. Hospodářské dějiny jsou pro Romana Sandgrubera vztahem mezi obývaným a obhospodařovaným prostorem a politickou a státní organizovaností. Ökonomie pro něho znamená více než „zacházení s nedostatečnými prostředky a surovinami“ a politika pro něho není jenom státně institucionálním organizačním rámcem: „Lidé žijí, pracují, investují a spotřebovávají, vytvářejí mocenské struktury a těmto mocenským poměrům podléhají.“⁷ Jinými slovy: k hospodářským dějinám patří také dějiny obyvatelstva, sídel, urbanizace, migrací, trhu práce, zemědělství, průmyslu, služeb atd. Jeho hospodářské dějiny jsou také dějinami náhod, osobní vůle a motivace, charakterových vlastností, klimatických a geologických podmínek, ale také dějinami ničení, válek, pandemií či teritoriálních změn. Zkrátka a dobře, hospodářské dějiny jsou více než růst agrárního, průmyslového či bankovního sektoru.

Co je dále nápadné, nebo spíše nám se zdá být nápadné, protože jsme byli vychováni ve zcela jiném duchu, je to, že Roman Sandgruber se zcela zřekl klasické periodizace na období předindustriální a industriální, čímž relativizoval i tzv. teorie růstu, které tvrdí, že teprve průmyslová revoluce nás

Strom der Zeit s podtitulem *Das Jahrhundert der Elektrizität*. Působí jako profesor hospodářských a sociálních dějin na univerzitě v Linci.

⁶ SANDGRUBER, Roman: *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien 1995, s. 10.

⁷ Tamtéž.

oddělila od statické minulosti. Hospodářský vývoj lze přece lépe zkoumat v souvislém pohledu, tvrdí Roman Sandgruber. Zdá se mi ovšem, že svoji periodizační volnost a někdy i terminologické volonterství přehnal až do extrému. Nazvat například podkapitolu, která pojednává o počátcích industrializace mezi léty 1750–1830, přímo titulem Průmyslová revoluce považují pro habsburskou monarchii za nepřiměřené. Stejně tak je v tomto díle možno objevit koncepční kolizi s ostatními svazky. Zatímco například Helmut Rumpler pojímá rakouské dějiny konce 18. a 19. století jako dějiny habsburské monarchie, Roman Sandgruber se důsledně drží teritoriálního vymezení daného dnešním stavem rakouských hranic.

Pojetí syntézy Ernsta Hanische, která čtvrtstoletím zasahuje také tzv. dlouhé 19. století, je jiné nežli například Rumplerovo.⁸ Hanisch si totiž uvědomuje, že dějepisectví v posledních desetiletích zasáhla „exploze témat, metod a specializací“. Tvrdí, že dnes může mít úplně všechno a úplně všichni své dějiny. Psaní dějin se stalo bohatším, mnohotvárnějším, zajímavějším a zábavnějším, ale na druhé straně mu hrozí koncepční rozpad ve smyslu postmoderní fragmentace témat a torzovitosti úhlu pohledu jednotlivých dějepisných škol. Uvědomil si toto nebezpečí, a právě proto také přijal nabídku Herwiga Wolframa, vydavatele desetidílných rakouských dějin, na napsání syntézy rakouských dějin od devadesátých let 19. století do současnosti. Ve spleti témat a škol nechce totiž rezignovat na sepsání celkového obrazu, neboť jinak hrozí, jak tvrdí, rozpad celé disciplíny; jinak se ujmou „vitální potřeby čtenářské veřejnosti po přehledu“ novináři. Jak tedy psát moderní syntézu? Z paradigmat, která se dnes nabízejí, se mu jako nejvhodnější jeví paradigma dějin společnosti, tedy „Gesellschaftsgeschichte“. Základní pilíře tohoto paradigmatu stanovili už kdysi Max Weber a Lucien Febvre, Werner Conze či Hans-Ulrich Wehler a zní *Wirtschaft – Herrschaft – Kultur*. Ernst Hanisch však zužuje tyto pilíře na triádu *Arbeit – Macht – Sprache*. Tato triáda v dnešní německy psané historiografii zaujímá stále „hegemoniální“ pozici, dokonce se již mluvilo o „sakralizaci těchto kategorií“, na což Ernst Hanisch namítá, že dnes nikdo ale neumí nabídnout jiný nosný alternativní koncept. On však vidí slabinu tohoto paradigmatu v tom, že je předkládáno pouze ve formě tzv. strukturálních dějin, a proto se ptá, v podstatě stejně jako Tho-

⁸ Ernst Hanisch se narodil v městečku Thaya ve Waldviertlu v roce 1940. Zabýval se doposud ideologií politického katolicismu v Rakousku v letech 1918–1938, konzervativním a revolučním myšlením a národním socialismem. Působí jako profesor nejnovějších rakouských dějin v Salcburku. Studoval ve Vídni a je příznivcem francouzské školy Annales a Wehlerovy školy sociálních dějin, přičemž respektuje i jejich konzervativnější odpůrce, zosobněné v díle Thomase Nipperdeye.

mas Nipperdey ve svých polemikách s Hansem-Ulrichem Wehlerem, „kam zmizel jednající a trpící člověk?“ Touto otázkou zároveň pro sebe stanovil i onu pomyslnou hranici mezi „studenými“ strukturami a „teplým“ lidským údělem, chcete-li příběhem, který nabízí dějiny všedního dne. Zároveň tím stanovil také svoji metodu historického výkladu, spočívající právě ve „zprostředkování“ mezi danými společenskými strukturami a jednajícím subjektem, tedy člověkem. Je mu tedy zřejmé, že historie všedního dne, která se podle něho nehlučně změnila v historickou antropologii, je jako koncept pro psaní syntézy zcela neupotřebitelná. Jeho řešení problému oním zprostředkováním mezi sociální strukturou a všedním dnem se tedy skládá nejdříve z výkladu „událostí, struktur a procesů“, které „leží v zádech lidí a které vytváří rámec k jejich jednání na ekonomické, politické a kulturní úrovni“, a z ilustrace tohoto všeho svědectvím a vyprávěním lidí, což „studenému skeletu struktur dodává sílu (v originále ‚maso‘) života“. Zároveň neustále porušuje vnitřní hranice této triády *Arbeit – Macht – Sprache*, protože si uvědomuje, že „plynou neustále vedle sebe“ a nikoliv za sebou a jedině kultura je médium, které historickou praxi byť někdy jen symbolicky odráží. Tento koncept také zakládá dominanci sociálních dějin a politické dějiny odsouvá až do druhého vypravěčského plánu. Psaní syntézy samozřejmě potřebuje kromě základních pilířů, kolem nichž se vše točí, tedy *Arbeit – Macht – Sprache*, i další klasické prostředky výkladu, jako je abstrakce, výběr, typizování, vzorové příklady, užití zaběhané terminologie atd.

Název Hanischovy syntézy *Der lange Schatten des Staates* je velmi programový a velmi připomíná i název prvního svazku druhého dílu Nipperdeyových *Dějin Německa* z roku 1990 pro období 1866–1918. Je v něm obsažena teze, že Rakousko, tak jako Německo, vytvořilo v 19. století silnou státní byrokracii, která velmi ovlivnila chování měšťanské společnosti. Tato státní byrokratická tradice dopomohla také k vytvoření základů sociálního státu. Zajímavá je rovněž Hanischova periodizace počátků rakouského 20. století, kterou stanovuje již do poloviny devadesátých let 19. století, čímž na první pohled dochází ke kolizi s Rumplerovým pojetím periodizačních mezníků. Ale jen na první pohled. Helmut Rumpler již svým založením ctí politické události jako základ periodizace. Právě politické a vojenské dějiny v lícení let 1896–1918 u něho převažují. Ernst Hanisch ctí sociální dějiny, a proto začíná výklad v roce 1896, neboť se mu zdá, že volební reforma, počátek hospodářské konjunktury, umožnění přístupu žen na rakouské univerzity, Luegerovo vítězství ve Vídni, Herzlovo vizionářství, vyvrcholení národnostních konfliktů, počátek secese, otevření prvního biografu a nástup automobilismu

jsou právě ony důležité mezníky dějin společnosti. Politický vývoj do první světové války ani nenaznačuje.

Zároveň je na tomto díle sympatická Hanischova upřímnost. Říká, že historik není „světonázorové neutrum“. Měl by vždy na začátku výkladu přiznat barvu a on ji přiznává, když říká, že vyrostl v katolickém prostředí a, i když jeho víra částečně ochabla, katolická kultura zůstala jeho „emocionální vlastí“. Svou syntézu připsal budoucím kritikům, což není z jeho strany „žádný cynismus“, ale přesvědčení, že věda žije z kritiky, neboť by od ní měla dostávat životodárné impulsy.

Tři díla německé historiografie o 19. století

I z německé historiografické produkce posledního dvacetiletí zde budou představena tři zásadní syntetická díla v pořadí 1. Thomas NIPPERDEY: *Deutsche Geschichte 1866–1918*, zvláště svazek I.: *Arbeitswelt und Bürgergeist*, který poprvé vyšel v Mnichově v roce 1990 a od té doby dosáhl několikanásobného nákladu a i levnějšího *paperbackového* vydání pro studenty; 2. Jürgen OSTERHAMMEL: *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, Mnichov 2009; 3. Franz J. BAUER: *Das „lange“ 19. Jahrhundert. Profil einer Epoche*, Stuttgart 2004.

Nipperdeyův konzervativní koncept výkladu německého 19. století jako sváru moderny s tradicí a jeho metodologický postup „ambivaletního rentgenu“ včetně návratu k vyprávění dějin ovlivnil alespoň jednu generaci německých historiků.⁹ Po studených wehlerovských strukturách přišlo konečně „teplé lidské vyprávění“, které bylo doprovázeno filozoficko-sociologickými úvahami o smyslu lidského konání. Jako by se Thomas Nipperdey nikdy ne-

⁹ Thomas Nipperdey se narodil v roce 1927 v Kolině nad Rýnem a zemřel 14. června 1992 v Mnichově. Právě jeho třísvazkové *Deutsche Geschichte 1800–1918* jsou považovány na německých univerzitách za vrcholné dílo moderní historiografie. Vyrůstal v protestantské rodině. Vystudoval filozofii a historii na univerzitách v Kolině nad Rýnem, Göttingenu a v Cambridgi. Promoval jako filozof, ale habilitoval se historickou prací o struktuře německých politických stran před rokem 1918. Působil na univerzitách v Giessenu, Karlsruhe, Heidelbergu a v Berlíně, aby nakonec v roce 1971 zakotvil na Ludwig-Maximilians Universität v Mnichově. Byl hostujícím profesorem v Oxfordu, Stanfordu a Princetonu. I přes své konzervativní smýšlení byl členem sociálně demokratické strany. Kromě zmíněných dějin Německa 19. století publikoval monografie k reformaci, politické kultuře a historiografii velmi často ve formě esejů a „Nachdenken“, tedy úvah. Posmrtně vyšla v roce 1998 studie *Wie das Bürgertum die Moderne fand*. Nejpodnětněji zhodnotil Nipperdeyův historický styl Paul NOLTE ve studii *Darstellungsweise deutscher Geschichte. Erzählungsstrukturen und „master narratives“ bei Nipperdey und Wehler*. In: CONRAD, Christoph – CONRAD, Sebastian (Hrsg.): *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*. Göttingen 2002, s. 236–268.

chtěl přihlásit k teoriím modernizace. Jeho psaní nehýří optimismem. Modla pokroku „skrze katastrofy“ ho přestala zajímat v momentě, kdy si uvědomil, že tzv. modernizace se prosazovala za cenu příliš velkých ztrát. „Bohové pokroku“, což byla industrializace, liberalizace, demokratizace, tržní ekonomika a sociální stát postrádají korekturu skepse a dějinného pesimismu. Jeho „bohové“ jako by byli z jiného světa. Jsou jimi ambivalence, nemožnost řešit nahromaděné protiklady, nedostatek vůle, času a prostoru k prosazení rozumných řešení a věčné lidské chybování. Thomas Nipperdey se tímto pesimistickým instrumentariem osvobodil, jak míní, od černobílého vidění světa. V dějinách nevidí harmonii a racionalitu, spíše zdůrazňuje ohrožení člověka vším, co „modernita“ do lidského světa přinesla. Jeho obraz německých dějin není skutečně černý a ani bílý, ale není ani barevný. „Syté barvy a velké kontrasty nejsou tím nejdůležitějším, nýbrž šedé tóny, nuance, barevné mezistupně a přechody. Dějiny jsou šedé,“ napsal doslova v recenzi na Wehlerovy *Dějiny společnosti*¹⁰ a v doslovu k druhému svazku druhého dílu *Německých dějin 1866–1918* tuto tezi upřesnil: „Základními barvami dějin nejsou černá a bílá, základním vzorem není kontrast šachovnice, základní barva dějin je šedá, a to v nekonečných odstínech. Mým ideálem není emfaze, nýbrž mírnost.“¹¹ Od tohoto kréda si sliboval vytvořit smírlivý a nezaujatý pohled na dějiny. A skutečně jeho obrazy dějin jsou mnohovrstevnaté, mají mnoho tváří a také i několik interpretací a někdy ztrácejí ostřejší kontury a vzájemnou propojenost. Ačkoliv Thomas Nipperdey ve svých kritických vystoupeních vždy plédoval pro vyprávění příběhů, sám žádné příběhy nevypráví. Píše sice duchaplně, ale místy až nudně starosvětsky. Každá jeho výpověď je neustále vážena a mnohokrát zeslabena omezujícími slůvky „ale“, „ale jen“, anebo relativizována slůvkem „ovšem“, „na jedné straně“, „na straně druhé“. Tak dlouho je každá jeho výpověď, každá teze vážena a zkoumána, až je konečně hotova a je možno přejít k dalšímu výkladu či k jiné myšlence, která je opět podrobena „ambivalentnímu rentgenu“. Nipperdeyův text je přesný, věcný, ale také suchý. Nikde není k nalezení provokující teze, vypointovaná situace, skoro se nenacházejí žádné oživující citáty, natož aby se vyprávěly anekdoty. Jak tedy nazvat tuto protestantsky asketickou, suchou, ale ve svém souboru působivou metodu syntetického zpracování historické látky? Nenapadá mne nic jiného než to samé, co recenzenta z Frankfurter Allgemeine Zeitung z 2. října 1992, tedy dvojice až trojice cizojazyčných termínů, která zní depresivně: ambivalence normality anebo ambivalence šedých dějin anebo stude-

¹⁰ NIPPERDEY, Thomas: *Wehlers Gesellschaftsgeschichte*. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 14, 1988, H. 3, s. 403–415.

¹¹ Týž: *Deutsche Geschichte 1866–1918*. Bd. 2. Mnichov 1993, s. 905.

ný historismus. Tyto termíny však je třeba psát s úctou, neboť je zřejmé, že tato metoda byla uplatněna na základě imponující sečtěllosti a jejím výsledkem jsou „totální dějiny“, zahrnující téměř vše, čím žila společnost předminulého století; mimo jiné analyzuje vývoj obyvatelstva, hospodářské trendy v průmyslu, zemědělství, obchodě a bankovníctví, sociální problematiku, stav náboženství, školství, vědy, krásných umění a nakonec také líčí „stíny doby“, především pak stupeň militarizace života německé společnosti. Druhý díl, který vyšel těsně před Nipperdeyovým skolem v Mnichově na jaře 1992, se pak soustřeďuje již jen na politické a zahraničně politické události. Ačkoliv se Thomas Nipperdey stylizoval do polohy antipoda bielefeldské školy sociálních dějin, nechal se také inspirovat jejími metodami a postupy, zvláště pak v pasážích, které se snaží postihnout sociální trendy. Tím jeho totální dějiny nemají tematicky slabého místa, i když je možno pozastavit se nad jeho překvapivou základní tezí, totiž, že jednotné dějiny vlastně neexistují a že máme spíše co dočinění „mit einem Ensemble von Geschichten“, tedy se souborem příběhů, které nespojuje mezi sebou žádná idea, formule či teze. Navíc je si třeba uvědomit, že slovo dějiny není v němčině pomnožné. Jednotícím prvkem této syntézy je jen a jen jeho koncept neustále se vracející ambivalence modernity a antimodernity (tradice), tedy ona zmíněná ambivalence normality a všudypřítomnost umírněně intelektuálního výkladu.

Monumentálnímu dílu Jürgena Osterhammela se dostává zasloužené pozornosti recenzentů.¹² Recenzenty je představováno nejen jako nejlepší německy psaná syntéza 19. století, ale jako nejpozoruhodnější historiografický „výkon 21. století“ vůbec, neboť překovává i syntézu Christophera A. BAYLYHO: *The Birth of the Modern World 1780–1914*, která vyšla v Londýně v roce 2004.¹³ Osterhammelova syntéza světových dějin 19. století je vybudována ve třech rovinách: 1. „Přiblížení“ doby sebezpozorováním a časovou a teritoriální definicí ve smyslu „zrychlení“ (Zeitbeschleunigung) a „uspořádání prostoru“ (Raumordnung); 2. osmi „panoramaty“ (dobová obliba panoramatických kukátek byla konceptuálně velmi svůdná), která obepínají strukturálně celý svět, a zaměřují se na charakteristiku společenské mobility,

¹² Profesor Jürgen Osterhammel se narodil v roce 1952 v Wipperfurthu v SRN. Působil mimo jiné na Německém historickém ústavu v Londýně, na univerzitách ve Freiburgu, Berlíně a v Ženěvě. Od roku 1999 je řádným profesorem moderních dějin v Kostnici. Absolvoval studijní pobyty v Holandsku. Specializuje se na dějiny Dálného východu v 19. a 20. století a na dějiny historiografie a metodologii dějin. Před vydáním této monumentální syntézy publikoval monografie týkající se „odkouzlení“ Asie, fenoménu globalizace či kolonialismu.

¹³ Viz recenze Friedricha Lengera na Osterhammelovo veledílo, umístěná na berlínském H-SOZ-U-Kult 12. 3. 2009.

respektive „usazování se“, životních stylů, urbanizace, tvorby hranic (spíše kulturně antropologických hodnot), vzestup a pád imperií, dále na války, revoluce a státní zřízení, aby nakonec osvětlil zásadní 3. „témata“ doby, za která považuje svět podnikání (hlavně vznik moderního průmyslu a nalézání nových zdrojů energií), svět práce, kam byla zařazena také rolnická a dělnická (sociální) otázka, dopravní síť, sociální stratifikaci, svět vědy a techniky v nejširším koncepčním uchopení, tedy včetně masové alfabetyzace obyvatelstva, dále pak se zabývá procesem zcivilizování a rolemi náboženství v životě společnosti.

Metodologicky lze toto dílo zařadit do kritické konceptualizace světových dějin, která využívá kombinace výkladu geopolitických změn a nových historiografických přístupů, které odmítají „představovat světové dějiny jen jako determinovanou posloupnost událostí sledující určitý společenský, morální nebo materiální pokrok [...] vycházející z modernizační mise západní Evropy a Severní Ameriky“.¹⁴ Zároveň zde lze opravdu zaznamenat odklon od izolacionistického výkladu národních dějin a naopak je deklarována zřejmá snaha o jejich zařazování do globálních ekonomických, politických a kulturních vztahů a procesů. Osterhammelovo „mistrovské vyprávění“ o kardinální proměně světa v 19. století je poučeno postmoderní kritikou, která nechce odhalovat jen jednu univerzální logiku, popřípadě univerzálního ducha dějin, ale směřuje nás se světem, kde existovalo několik „logik“ či několik cest směřování a právě v jejich střetávání se či prolínání je odhalován nejen pro historika pravý metodologický klíč k interpretaci několika ambivalentních linií (konečně) celosvětových dějin. V momentě tohoto „střetávání“ jsou pak ústrojně probírána závažná témata, která jsou pravým interpretačním jádrem syntézy. Jsou jimi například procesy sekularizace, alfabetyzace, urbanizace, industrializace, liberalizace či naopak zakonzervování, byrokratizace, technizace, zcivilizování, právní kodifikování apod., podané vždy v komparaci a s patřičně fundovaným teoretickým ukotvením. Sympatická je rovněž snaha „bořit“ školometský zažitý dějinný (ale vlastně jen evropský) milníky typu (Velké) francouzské revoluce a nalézat, určovat, respektive sdružovat jiné vhodnější (a nemusí být nově konstruovány) i pro mimoevropský svět.

Pro Osterhammelovu novou koncepci světových dějin 19. století jsou charakteristické dvě přednosti, bez nichž by tak fascinující dílo nevzniklo, a těmi je za prvé neuvěřitelně koherentně utříděné faktografické bohatství, které je využíváno pro zasazení (kdykoliv a kdekoliv na světě) do komparačního rámce, a za druhé zcela nadstandardní nejen historická teoreticko-termi-

¹⁴ Srovnej recenzi Martiny Krocové na Osterhammelovu syntézu. In: *Střed – Centre. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století, 2, 2009, s. 124–133.

logická výbava, která mu umožnila, aby místo shrnujícího závěru stanovil pět základních trendů doby, které opravdu dobře charakterizují zkoumanou epochu a navíc jsou také dobře využitelné i při psaní syntézy „národních“ dějin. Těmito pěti zlomovými trendy, které opravdu v globálu vystihují předpoklady k proměně světa 19. století, byly: 1. asymetrické prosazování efektivity, respektive pracovních výkonů (asymmetrische Effizierung) v ekonomice, vojenství a správě věcí veřejných. Toto racionální organizování a disciplinování společnosti je opravdu asi odhaleným tajemstvím tak náhlé a zjevné převahy Evropy (respektive „bílého muže“) nad ostatním světem; 2. vzestup mobility (Mobilität) ve všech strukturách společenského bytí (migrace, obchod, cestování, šíření jazyků a náboženství či technologického transferu); 3. vzestup kulturně informační komunikace ve společnosti (asymmetrische Referenzverdichtung), které byly způsobeny mimo jiné rozmachem železnice, telegrafu, telefonu a bezdrátové telegrafie, to vše navíc propojené s rozšiřováním intelektuálních obzorů a modelů napodobování; 4. napětí mezi ideálem (společenské) rovnosti (spíše rovnoprávnosti) a organizačně společenskou podřízeností, respektive hierarchizací (Spannung zwischen Gleichheit und Hierarchie), kam náleželo jak odstranění otroctví v mimoevropských světadílech či středoevropské osvobození z nevolnictví a poddanství; 5. emancipace a participace v nejrůznějších společenských sférách a strukturách (Emanzipation und Partizipation), zvláště pak ve sféře sociální, politické a kulturní, ale také na přírodních danostech a lidské antropologické determinaci. Právě těchto pět bodů je velice inspirativní intelektuální pomůckou k nosnému koncepčnímu uspořádání tak bohaté historické látky, kterou zanechalo předminulé století.

Třetí metodologicky podnětný návod ke koncepčnímu uchopení nové syntézy 19. století představuje dle mého soudu sice útlá, ale myšlenkově velice obsažná úvaha Franze J. Bauera s názvem *Das „lange“ 19. Jahrhundert. Profil einer Epoche*, která vyšla ve Stuttgartu v roce 2004.¹⁵ Jeho koncept „cesty k moderně“ nastíněný prostřednictvím definování několika základních myšlenkových a realizačních proudů, které utvářely středoevropské 19. století, představuje vskutku velkou inspiraci k napodobení a k rozvinutí. V ní obsažené Předpoklady a základní tendence („Grundlagen und Grundtendenzen“)

¹⁵ Franz J. Bauer se narodil v roce 1952 v Moosburgu an der Isar. Vystudoval dějiny a germanistiku na Ludwig-Maximilians Universität v Mnichově. Habilitoval se na univerzitě v Regně prací *Bürgerwege und Bürgerwelten. Familienbiographische Untersuchungen zum deutschen Bürgertum im 19. Jahrhundert*. Působil na Německém historickém institutu v Římě a v současnosti je profesorem moderních dějin na univerzitě v Regně. Zabývá se ikonologií a mytologií národních států.

jsou vskutku všezahrnujícím substrátem společenských proměn moderního věku, který je odvozen z filozoficko-sociologického a historicko-terminologického „portfolia“ a myšlenkového zázemí německé, respektive střeoevropské humanitní vzdělanosti. Těmito předpoklady a tendencemi jsou podle F. J. Bauera především tyto dobové trendy: 1. Osvícenství, historismus a víra v pokrok; 2. Sekularizace a racionalizace; 3. Emancipace a participace; 4. Diferenciace a integrace, respektive vznik a rozvoj nacionalismu; 5. Průmyslová a technická revoluce a 6. Liberalismus a konstitucionalismus. Tyto trendy doby daly po svém úplném či jen částečném naplnění vzniknout liberální občansko-průmyslové společnosti, nové politické kultuře a novému (měšťanskému) étosu bytí, který byl stále více pootáčen do polohy hledání a nalézání „lidského (pozemského) štěstí“ především v oblasti rodinného života a smysluplného tvoření hodnot za odměnu, které se stalo předpokladem pro vznik (nového) individuálního pocitu sociální jistoty a civilizační nadřazenosti.

Závěrem tohoto historiograficko-metodologického představení inspiračních syntetických přístupů si dovoluji několik shrnujících poznámek k této rakouské a německé historiografické produkci k tématu 19. století. Je zřejmé, že líčení pouze politických a kulturních dějin už dávno nevyhovuje nárokům na zdařilou syntézu; že nejnosnější paradigmata současnosti jsou dějiny společnosti; že tyto dějiny společnosti stojí stále na třech uznávaných a popřípadě modifikovatelných pilířích, které jsou definovány slogany *Wirtschaft – Herrschaft – Kultur*; respektive *Arbeit – Macht – Sprache*; že strukturálně pojímané dějiny společnosti přestávají také vyhovovat a v posledních letech jsou stále více obohacovány o výsledky antropologických, genderových, mikrohistorických, demografických a jiných výzkumů například z oblasti dějin tzv. všedního dne a sociologie rodiny; že v „dějinách“ přestává být hledána pouze jedna univerzální „logika“, ale přiznává se, že existovalo několik „logik“ či několik cest směřování a právě v jejich bodu střetávání se či prolínání je odhalován „pravý metodologický klíč“ k interpretaci těchto několika většinou paralelních a ambivalentních linií a že konečně dochází ke stírání pojetí národních a obecných dějin tak, že národní dějiny jsou stále více koncipovány nikoliv jako klasický *master narrative*, ale spíše jako analýza obecných trendů probíhajících v rámci „národního“ tělesa. Zároveň je deklarována zřejmá snaha o jejich zařazování do globálních ekonomických, politických a kulturních vztahů a procesů. K vytvoření zdařilé syntézy dále jistě patří klasické tvůrčí intelektuálně metodické prostředky, jakými je abstrakce, generalizace či komparace. Syntéza ale nesmí podle mne postrádat ani klasické metodologické instrumentarium v pořadí důležitosti: procesualizace, dodr-

žování kauzality včetně neustálého odhalování motivací jednajících subjektů a respektování základní časové souslednosti, respektive chronologie. A jak naznačují i uvedené syntézy, jistá dávka subjektivizace textu, která prozrazuje autorovo historiografické školení a filozofické či náboženské zakotvení, bývá přijímána v poslední době také s velkým povděkem.

RESUMÉ

ZAHRANIČNÍ HISTORIOGRAFICKO-METODOLOGICKÉ INSPIRACE ANEB JAK PSÁT SYNTÉZU DĚJIN 19. STOLETÍ?

Z historiograficko-metodologického představení šesti inspirativních syntetických přístupů rakouské a německé historiografické produkce k tématu 19. století můžeme konstatovat následující: 1. líčení pouze politických a kulturních dějin už dávno nevyhovuje nárokům na zdařilou syntézu; 2. nejnosnějším paradigmatem současnosti jsou dějiny společnosti; 3. tyto dějiny společnosti stojí stále na třech uznávaných a popřípadě modifikovatelných pilířích, které jsou definovány slogany *Wirtschaft – Herrschaft – Kultur*; respektive *Arbeit – Macht – Sprache*; 4. strukturálně pojímané dějiny společnosti přestávají také vyhovovat a v posledních letech jsou stále více obohacovány o výsledky antropologických, genderových, mikrohistorických, demografických a jiných výzkumů (například z oblasti dějin tzv. všedního dne a sociologie rodiny); 5. v „dějinách“ přestává být hledána pouze jedna univerzální „logika“, ale přiznává se, že existovalo několik „logik“ či několik cest směřování a právě v jejich střetávání se či prolínání je odhalován „pravý metodologický klíč“ k interpretaci několika ambivalentních linií. K vytvoření zdařilé syntézy dále jistě patří klasické tvůrčí prostředky, jakými je abstrakce, generalizace či komparace. Syntéza ale nesmí postrádat ani následující metodologické instrumentarium v pořadí důležitosti – procesualizace, objasňování kauzality, dodržování základní časové souslednosti, respektive chronologie a neustálé odhalování motivací jednajících subjektů.

SUMMARY

FOREIGN HISTORIOGRAPHY-METHODOLOGICAL INSPIRATIONS – HOW TO WRITE A SYNTHESIS OF THE 19TH CENTURY HISTORY?

A historiography-methodological introduction into the inspirational synthetic approaches of Austrian and German historiographic(al) production to the 19th century has brought the following results: 1. the description of solely political and cultural history does not meet the requirements for successful synthesis; 2. the history of society is the principal paradigm of the present days; 3. this history of society is based on three respected and potentially modifiable pillars which are defined by the slogans *Wirtschaft – Herrschaft – Kultur*; or rather *Arbeit – Macht – Sprache*; 4. the history of society from the structuralist point of view ceases to be convenient too and recently it has been enriched by the results of anthropological, gender, microhistorical, demographical and other researches (e.g. by everyday history or the sociology of family) and 5. we do not search for the only universal “logic” in history but it is taken into consideration that several “logics” or several ways existed and in their clashes and influences the “genuine methodological clue” to interpretation of ambivalent lines is revealed. Classical creative means such as abstraction, generalization and comparison belong to a successful synthesis. In my opinion, a synthesis also must not lack the methodological instrumentarium of procedurality, clarification of causality, observance to basic time sequence or chronology and constant revelation of acting subjects’ motivation listed in order of priority.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.
Historický ústav
Akademie věd České republiky
Prosecká 76
190 00 Praha 9

Ústav českých dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Náměstí Jana Palacha 2
116 38 Praha 1

JIH VERSUS UNIE: POZADÍ KRIZE AMERICKÉ STÁTNOSTI V POLOVINĚ 19. STOLETÍ¹

Jiří Hutečka

Tvrzení, že americká občanská válka je zcela zásadní událostí v rámci procesu formování toho, co lze nazývat „americkým národem“, je zřejmě jedním z typických příkladů pověstného nošení sov do Athén. Tento konflikt nejenže zanechal na Spojených státech i jejich obyvatelích hluboké fyzické i psychické stopy v podobě šesti set tisíc mrtvých, obrovských ekonomických ztrát a faktické devastace třetiny země. Rozřešil také trvající dilemma „rozděleného domu, který nemůže stát“ – válka určila, že Spojené státy nebudou „velkým otrokářským a otroctví šířícím impériem“ z Lincolnových předválečných obav, nýbrž zemí, jež dá „naději světu pro všechny čas budoucí..., že bedra všech lidí budou v pravý čas zbavena břemen a že všem se dostane stejné příležitosti.“² Rasové otroctví, základ fungování společnosti v nemalé části Spojených států, bylo bez náhrady zrušeno a multirasová společnost se vydala na nejistou, ale svobodnou cestu do neznáma. Vedlejším důsledkem celého vývoje pak bylo jak odstranění kolektivně-psychologických bariér k masovému přijetí americké národní identity, kdy se Unie proměnila v *Národ*, tak posílení moci její institucionální formy, tj. federální vlády, která díky válce definitivně ustavila svoji státoprávní převahu nad jednotlivými státy. Lze se oprávněně domnívat, že bez těchto proměn v podobě americké státnosti i společnosti by byla cesta Spojených států mezi světové velmoci přinejmenším obtížnější.

Cílem tohoto eseje však není analyzovat důsledky americké občanské války – ba právě naopak, jeho smyslem je předložit čtenáři stručný a pokud možno přehledný vhled do jejích příčin a především do motivací, které stály za rozhodnutím jedenácti států opustit údajně „věčnou“ Unii. Stručnost a z ní pramenící nutnou jistou míru generalizace je zde třeba zdůraznit, ne-

¹ Tento text je písemnou verzí přednášky, přednesené pro studenty Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v únoru 2011. Přednáška sama vycházela primárně z dříve publikovaných textů, především pak z Jiří HUTEČKA: *Země krví zbrocená: americká občanská válka, 1861–1865*. Praha 2008, obzvláště s. 14–106.

² Citáty viz projev Abrahama Lincolna z 16. června 1858 ve Springfieldu. In: BASLER, Roy P. (ed.): *The Collected Works of Abraham Lincoln*. 4 sv. New Brunswick 1953, s. 172; resp. Lincolnův projev ve Philadelphii z 22. února 1861. Tamtéž, s. 240.

boť jakákoliv snaha o komplexní postižení tématu by velice rychle expandovala nad vymezený počet stran, nehledě na to, že se jedná o téma, které patří v americké historiografii k jednomu z historicky nejdiskutovanějším a v jedné studii je postihnout je nesmírně obtížné.

Pokud bychom měli shrnout obsah výše zmíněné debaty, je třeba si nejprve uvědomit, že muselo uběhnout několik desetiletí, aby bylo možno vůbec daný problém posoudit bez optiky omezující výklad na „my – hodní a oni – zlí“. Koncem 19. století se nicméně obecný akademický diskurz ustálil na interpretaci občanské války jakožto „nevyhnutelného konfliktu“, daného strukturálními (ekonomickými, sociálními a kulturními) rozpory – dobová politická reprezentace tak nesla vinu pouze potud, pokud byla součástí těchto procesů, které však nemohla ovlivnit. Po 1. světové válce však přišla generace tzv. revizionistů, kteří naopak považovali konflikt za „zvládnutelný“ v tom smyslu, že nebyl nevyhnutelný. Vliv idealistických konceptů odmítajících válku jakožto nevyhnutelný sociální fenomén zde byl nepřehlédnutelný. Revizionisté tvrdili, že rozdíly existující v americké společnosti se s polovinou 19. století naopak stíraly, otroctví bylo na ústupu a ke zbytečné válce došlo pouze díky „chybující generaci“ politiků a nenapravitelných extrémních radikálů, kteří do ní národ zatáhli. Zatímco dříve byly na vině struktury, nyní byla chyba ve „velkých mužích“ dějin. Další zlom přinesla do akademického diskurzu příčin občanské války druhá světová válka a následné období boje za lidská práva (dokončujícího proces započatý právě v roce 1861) trvající do konce šedesátých let. V jeho průběhu byly (díky aktuální historické zkušenosti) oživeny koncepty „spravedlivé války“ a „boje za svobodu“ proti tyranii a útlaču. V tomto období byly, slovy jednoho z předních amerických historiků, „kauzální příčiny občanské války nejintenzivněji diskutovaným problémem v americké historiografii.“ Naprostou změnu pak přinesla léta sedmdesátá s jejich odklonem od tradičně pojatých politických dějin a jediného obecného paradigmatu, kdy se studium příčin konfliktu roztržilo stejně, jako se „historiografie konsensu“ rozpadla na desítky různých pohledů na lidskou společnost – od mentalit, každodennosti, přes rasu, třídy až po gender.³

³ Cit. viz FEHRENBACHER, Don E.: *The New Political History and the Coming of the Civil War*. In: Týž: *Lincoln in Text and Context: Collected Essays*. Stanford 1987, s. 78. Více k historiografii viz PRESSLY, Thomas J.: *Americans Interpret Their Civil War*. Princeton 1954. K příčinám občanské války lze doporučit např. některou z přehledných antologií výše popsané debaty, jež v americké historiografii trvá již téměř sto padesát let. Viz např. STAMPP, Kenneth M. (ed.): *The Causes of the Civil War*. 3rd. ed. New York 1991; případně PERMAN, Michael (ed.): *The Coming of the Civil War*. Lexington 1993.

A jaké je tedy ve stručnosti pozadí krize, která přivedla Spojené státy americké na jaře roku 1861 na práh rozkladu? Proč došlo k tzv. „secesi“ států Jihu od zbytku Unie? Kořeny tohoto vývoje lze nahlížet z mnoha úhlů, přičemž za zásadní lze považovat dva směry interpretace – směr kulturně-sociální a směr politický. První z nich v sobě zahrnuje sociální vývoj a proměny americké společnosti, její ekonomiky i mentality, zatímco druhý se soustřeďuje na politickou konstrukci samotných Spojených států, a oba nás přivedou relativně hluboko do minulosti rodícího se „amerického národa“.

Zvláštní instituce

Původ celého problému je třeba hledat v samotných počátcích existence anglických kolonií v Severní Americe. První anglická osada, Jamestown, byla založena Virginskou společností v roce 1607 a zprvu byla spíše než zamýšleným výnosným podnikem hrobem pro ty, kdo se nechali zlákat k cestě za Atlantik. Bodem zlomu v existenci osady se stal rok 1612, kdy začali někteří osadníci pěstovat a následně do mateřské země vyvážet tabák, čímž dali základ nejen vlastnímu rychlému zbohatnutí, ale také ekonomickému systému, jenž dosáhne svého vrcholu v padesátých letech 19. století – systému založenému na pěstování komerčních plodin. V průběhu první poloviny 17. století přešla na tento systém drtivá většina kolonistů – pěstovat tabák či později bavlnu znamenalo zbohatnout, zbohatnout znamenalo získat sociální status a také více půdy, která přinášela vyšší zisk a s ním další bohatství a vyšší společenské postavení. Výsledkem byl „plantážní systém“ – vytváření velkých celků půdy držných jedním vlastníkem, které jsou pro pěstování komerčních plodin ideální.⁴

Vlastnictví půdy je v každé agrární společnosti základním principem svobody a tento model byl přenesen z Evropy i do anglických kolonií. Jeho hlavním vyjádřením pak byl institut tzv. námezdních čeledínů (*indentured servants*); většina nových obyvatel přišla v průběhu 17. století do Virginie a později i do Marylandu právě jako čeledíni. Znamenalo to, že jim jejich budoucí „pán“ financoval cestu přes Atlantik, za což se mu smlouvou zavázali na určitou dobu sloužit (smlouva byla prodejná, stejně jako čeledíni). Služba byla většinou na pět až sedm let a pro osobu do tohoto vztahu vstupující

⁴ Více k tématu i k následujícím aspektům utváření sociální a kulturní struktury Jihu viz např. GEITER, Mary K. – SPECK, W. A.: *Colonial America: From Jamestown to Yorktown*. London 2002; MIDDLETON, Richard: *Colonial America: A History, 1565–1776*. London 1992. Z českých viz RAKOVÁ, Svatava: *Anglické kolonie v Severní Americe v 17. století: Modely politické kultury*. Praha 1997; resp. též: *Dobrodruzi, puritáni a Indiáni: Angličané v Novém světě*. Praha 1998.

znamenal strávit danou dobu v polosvobodném postavení ne nepodobném střeoevropskému nevolnictví. Nejobyklejším, i když zdaleka ne jediným zaměstnáním čeledínů byla tvrdá práce na plantážích, a z tohoto důvodu po nich také byla stálá poptávka, neboť pěstované plodiny byly obecně náročné na pracovní sílu, které byl trvalý nedostatek (populace kolonistů se přibližně až do poloviny století nebyla schopna z důvodu nedostatku žen a vysoké dětské úmrtnosti sama ani reprodukovat, natožpak růst). Instituce čeledínů zvýrazňovala přímý vztah mezi vlastnictvím a svobodou i tím, že propuštěný čeledín dostával od bývalého pána darem či alespoň do nájmu malý pozemek, kde mohl po skončení služby konečně začít samostatně žít a hospodařit. Potíž však byla v tom, že půdy (tj. symbolu svobody a sociálního postavení) bylo překvapivě omezené množství – do sedmdesátých let 17. století jí byla většina rozebrána, nebo se nacházela na území patřícím Indiánům. Z pohledu zavedených koloniálních elit bylo nepřátelství původních obyvatel to poslední, co by si mohly přát, z pohledu ze služby právě propuštěných kolonistů však byl jejich názor zcela podružný. Sociální napětí se tak rychle přelilo do místní politiky a vyústilo do řady sociálních krizí, z nichž asi za největší lze označit tzv. Baconovu rebelii z pozdního léta roku 1676, kdy frustrovaní zájemci o půdu dokonce vypálili Jamestown. Jejich frustraci nepřidával nic ani fakt, že podmínky života v koloniích a čeledínský systém jako takový vedly ke značné disproporcii v podílu mužů a žen v populaci ve prospěch mužů a k následné extrémní soutěživosti vycházející ze specifického konceptu maskulinní cti (vázané opět na vlastnictví půdy). Bylo zřejmé, že ekonomický model čeledínské pracovní síly a na něj navázané kulturní koncepty ohrožují samotnou stabilitu koloniální společnosti. Spolu s rostoucím nedostatkem zájemců o statut čeledína výměnou za vyhlídku nejisté budoucnosti pak tato krize vedla k přeorientování se na jiný ekonomicko-sociální model, jenž přinesl pomalu se rozšiřujícím koloniím nejen pracovní sílu, ale především vysněnou stabilitu.

Než se dostaneme k otázce původu instituce otroctví v severoamerických koloniích, je třeba se krátce zmínit o problému rozšíření výše popsaného kulturního modelu. Ten, jak čtenář jistě pochopil, se týká pouze amerického Jihu. Hlavním důvodem bylo, že se imigrace do severněji položených kolonií řídila do značné míry odlišnými procesy a motivy. Oblasti severně od Virginie začaly být osidlovány až koncem druhého desetiletí 17. století. V listopadu roku 1620 dorazila ke břehům Nové Anglie obchodní loď *Mayflower* se skupinou anglických puritánů, jimž pozdější zakladatelský mýtus přiřkne titul „Otcové poutníci“. Ti zde na základě královského patentu založili kolonii Plymouth. Množství kolonií v oblasti následně rychle rostlo, z velké většiny

zásluhou dalších puritánských přistěhovalců, nespokojených s náboženskými poměry v Anglii i jinde v Evropě. Jejich ideologickému cíli, tj. založení nové, ideální společnosti následující puritánský výklad Písma, odpovídalo i složení osadníků, přijíždějících v podobě kompletních rodin či spíše celých komunit. Podnebí panující v Nové Anglii bylo pro Evropany mnohem příznivější než bažinaté a komáry zamořené pobřeží Virginie, a tento druh imigrace nijak výrazně neohrožovalo. Místní podmínky na druhé straně neumožňovaly pěstování tabáku ani jiných komerčních plodin a obyvatelé Nové Anglie se časem soustředili na obchod, rybolov či zemědělství založené na rodinných farmách. Stejně tak i později, ve více farmářských oblastech dále na jih, v okolí Nového Amsterdamu, později New Yorku, a v pozdější Pensylvánii, byla základní sociální i ekonomickou jednotkou zpravidla rodina, resp. komunita, a přestože zde institut čeledinů existoval také, jeho masová verze a na ni navazující sociální a kulturní model, vlastní koloniím od Marylandu na jih, se zde z důvodu rozdílných podmínek i jiného složení osadníků nikdy nerozvinul.⁵

Od počátku existence kolonií se tak vedle sebe vyvíjelo několik relativně odlišných společností. Zatímco kolonie od Pensylvánie na sever, fungující na základě rodinné obchodně-farmářské ekonomiky, si udržovaly heterogenní charakter s mnoha společnými rysy, kde rozdíly byly definovány primárně rozdílnými konfesemi a částečně i sociálním a politickým uspořádáním, kolonie od Virginie na jih měly tendenci se přes různé pokusy o vytvoření odlišných sociálních modelů vyvíjet spíše k větší homogenitě. Severní i Jižní Karolína a později i Georgie byly kolonizovány nejen přistěhovalci přímo z Evropy, ale do značné míry i expanzí po půdě hladové populace z Virginie, která si s sebou nesla své kulturní hodnoty i sociální model. Jih byl navíc více homogenní i z hlediska konfesního – většina jeho obyvatel náležela k anglikánské, později episkopální církvi, případně v pozdějším období skotské imigrace k presbyteriánům. Malé množství vnitřních rozdílů se navíc časem postupně smazávalo, takže – slovy historika Williama Coopera – „v roce 1860... byl Jih kulturně nejjednotnější částí země.“⁶ Tendence Jižanů vytvářet

⁵ Pro sociální a kulturní model Nové Anglie v češtině viz např. RAKOVÁ, S.: *Víra, rasa a etnicita v koloniální Americe*. Praha 2005.

⁶ COOPER, William J., Jr.: *Liberty and Slavery: Southern Politics to 1860*. New York 1983, s. 13. Zde je třeba upozornit, že ani samotný Jih zdaleka již na počátku občanské války nebyl monolitickým celkem. Jak jednotlivé státy, tak i jejich menší části se ekonomicky i sociálně často výrazně lišily a tomu pak odpovídala i míra radikalismu v „jižanské věci“, která byla dílem především otrokářských elit z úrodných nížin (Jižní Karolína, centrální Alabama a Georgie, Louisiana, část Arkansasu, Mississippi, severní Florida, západ Tennessee či východní polovina Virginie a Severní Karolína). Zájmy i postoje obyvatel horských oblastí (severní okresy Georgie a Alabamy, východ státu Tennessee, západní část Virginie a Severní Karolína), resp.

si vlastní identitu a uzavírat se do ní v přesvědčení o vlastní výjimečnosti je tak snáze pochopitelná. Základ pro tuto společnou identitu byl přitom položen ve Virginii v první polovině 17. století. Přestože lze pochybovat o jižanském pojetí vlastní výjimečnosti, je zřejmé, že mezi koloniemi určité kulturní rozdíly vždy existovaly. Zatímco ostatní kolonie je postupně překonávaly, až je definitivně „semlela“ modernizace a masová imigrace v 19. století, Jih, kterému se oba tyto zásadní jevy prakticky zcela vyhnuly, si začal svoji odlišnost postupem času pěstovat, přičemž oporou pro tuto koncepci vlastní identity se jim stala jejich „zvláštní instituce“, nazývaná ve zbytku světa prostě „otroctvím“.

První Afričané dorazili do anglických kolonií v Severní Americe, resp. do Virginie, již jako otroci na portugalských lodích v roce 1619. Do místní koloniální společnosti byli obvykle začleňováni v sociální kategorii čeledínů a část z nich časem dokonce získala po uplynutí smluvního období svobodu. Podobně se vedlo i dalším Afričanům, kteří byli v průběhu první poloviny 17. století do oblasti přivezeni. Otroctví v pravém slova smyslu tak na americkém Jihu rozhodně neexistovalo od samého počátku a k jeho postupnému ustavení dochází až v sedmdesátých letech 17. století. Za tímto procesem, formálně založeným na institutu čeledínů, lze vysledovat soubor motivací, jež sahají od čisté rasové xenofobie přes reinterpretaci genderových vztahů a tzv. „jižanského konceptu cti“, až po vyřešení sociální nestability spojené s požadavky propuštěných čeledínů na možnost získat novou půdu.⁷

Jak již bylo zmíněno, Afroameričané byli do koloniální společnosti inkorporováni již existujícím systémem čeledínské práce, přičemž jejich stav otroctví vznikl jednoduše tak, že byli do této role uvrženi permanentně, bez možnosti propuštění, a dědičně. V rámci tohoto řešení byl nejen odstraněn

pomalou rostoucí městské populace byly často výrazně odlišné. I proto je nutno mít na paměti, že jakékoliv používání termínu „Jih“ je (stejně jako v případě termínu „Sever“) generalizací, kterou si vynucuje stručná povaha přehledového textu.

⁷ K rozsáhlé debatě, která v americké historiografii proběhla na téma samotného vzniku amerického rasového otroctví, viz např. HANDLIN, Oscar – HANDLIN, Mary F.: *Origins of the Southern Labor System*. In: William and Mary Quarterly, 1950, č. 1, s. 199–222; MORGAN, Edmund S.: *American Slavery, American Freedom: The Ordeal of Colonial Virginia*. New York 1975. Ke kořenům amerického rasismu a jeho možnému vlivu na otroctví viz JORDAN, Winthrop D.: *White over Black: American Attitudes Toward the Negro, 1550–1812*. Chapel Hill 1968. Pro vliv instituce otroctví na sociální a genderové vazby viz BYNUM, Victoria E.: *Unruly Women: The Politics of Social and Sexual Control in the Old South*. Chapel Hill 1992; FOX-GENOVESE, Elizabeth: *Within the Plantation Household*. Chapel Hill 1988; také CLINTON, Catherine: *The Plantation Mistress: Woman's World in the Old South*. New York 1982. Pro analýzu konceptu cti viz např. WYATT-BROWN, Bertram: *Southern Honor: Ethics and Behavior in the Old South*. New York 1982, resp. též: *Honor and Violence in the Old South*. New York 1986.

problém s nedostatkem pracovních sil, respektive s trvající existencí třídy nespokojených propuštěných čeledínů; vznik rasového otroctví vedl také ke sjednocení bílé jižanské společnosti na principu rasy, svobody a cti. Vzniklá společnost, kterou Pierre van den Berghe nazval „demokracií panské rasy“ (*Herrenvolk democracy*),⁸ velmi efektivně sjednocovala veškerou bílou populaci na základě ideologie rasové nadřazenosti, čímž do značné míry vylučovala budoucí sociální rozpory charakteru výše zmíněné Baconovy rebelie. Tato ideologie je příhodně vyjádřena v rozhovoru slavného britského novináře Williama Howarda Russella s majorem Robertem Garnettem z Virginie: „Vysmál se doktríně, že všichni lidé jsou zrozeni jako sobě rovní ve smyslu rovných práv. Někteří byli zrozeni, aby byli otroky, někteří aby vykonávali praktické mechanické činnosti, a zbytek byl zrozen, aby svým druhům vládl a vlastnil je.“⁹ Zatímco do poslední kategorie Garnett jistě řadil sebe i ostatní jižanské gentlemany, potažmo všechny Jižany, první kategorie byla jasně definována na základě rasy. Tato rasová degradace části populace pak bílé Jižany, mezi nimiž existovala z pohledu zbytku USA extrémní majetková a sociální nerovnost, paradoxně chránila od sociálních krizí.

Rasa, svoboda a čest tedy byly neoddělitelnými kategoriemi, spojujícími existenci „zvláštní instituce“ i ty nejchudší nádeníky a farmáře s nejbohatšími majiteli plantáží. Celý princip jasně vyjádřil Alexander Stephens: „My, bílé rasy, jakkoliv velcí či malí, bohatí či chudí, jsme si v očích zákona rovní. Ne tak černoch.“¹⁰ Sjednocující svoboda pak přinášela Jižanům další pozitivum. Jak řekl reportéru londýnských *Timesů* Edmund Rhett, „máme systém [otroctví], jenž nám umožňuje sbírat plody země skrze [černou] rasu..., zatímco my můžeme pěstovat umění, ctnosti a naplnění života“.¹¹ Jiný autor zařadil tento argument do historického kontextu: „Každý učenec, jehož mysl se kdy dotkla antické historie a literatury, vidí, že Řecko a Řím vděčily jen této instituci [otroctví] za svůj vkus, svoji volnost a své prostředky ke kultivaci ducha i srdce.“¹² „Naplnění života“, jak je myslel Rhett, se samozřejmě stěží týkalo chudého farmáře, jenž, nikdy nemaje otroků, dřel do úmoru na svém poli, aby uživil sebe a svoji rodinu. I tento farmář však byl bílý, svobodný

⁸ VAN DEN BERGHE, Pierre L.: *Race and Racism: A Comparative Perspective*. New York 1967.

⁹ RUSSELL, William Howard: *My Diary North and South* Ed. Eugene H. Berwanger. New York 1988, s. 24–25. Rozhovor proběhl na palubě parníku cestou do Spojených států, kde Russell následně od března 1861 do března 1862 pobýval.

¹⁰ Stephensův projev 21. března 1861 v Savannah v Georgii. Dostupný na <http://teachingamericanhistory.org/library/index.asp?documentprint=76>.

¹¹ Rhett viz RUSSELL, W. H.: c. d., s. 106.

¹² FITZHUGH, George: *Sociology for the South; or, the Failure of Free Society*. Richmond 1854, s. 242.

a patřil do „kultury cti“, což byl základ tzv. „zvláštního republikanismu“ Jižanů – základ elitářského politického konceptu odrážejícího společnost založenou na dominanci a spojujícího jinak zcela odlišné sociální skupiny jediným všeobjímajícím zájmem, existencí otroctví, s nímž stojí a padají veškeré sociální vztahy. Otroctví se tak stalo primárním stabilizátorem společnosti amerického Jihu – jeho existence a postupné utužování tuto společnost doslova znehybnilo v čase.

Bylo by pravděpodobně na místě zmínit, do jaké míry bylo vlastně otroctví na americkém Jihu rozšířeno. V roce 1860 žilo na území budoucí Konfederace tři a půl milionu černých otroků, tvořících přibližně 40 % všech obyvatel. Z pohledu významu „zvláštní instituce“ pro náš výklad je nicméně důležitý jiný údaj – kolika Jižanů a do jaké míry se otroctví přímo dotýkalo, tj. kolik jich vlastnilo otroky a v jakém počtu? Odhadem lze říci, že v roce 1860 vlastnila otroky přibližně třetina rodin v budoucí Konfederaci. Vnitřní struktura této „třídy otrokářů“, řečeno marxistickou terminologií, měla podobu pyramidy. Na jejím vrcholu stáli lidé, jako byl např. Robert „Král“ Carter z Virginie, jenž v roce 1730 vlastnil na 1000 otroků a jehož pozemkový majetek se pohyboval okolo 120 tisíc hektarů půdy. Přibližně 15 % majitelů vlastnilo více než 20 otroků. Asi 60 % jich vlastnilo méně než pět. Na této sociální úrovni se pak vrstva majitelů otroků volně prolínala do zbývajících dvou třetin bílé populace, jež otroky nevlastnila.¹³

Přes všechny výše uvedené motivace, které do značné míry určovaly jeho podobu a sociální roli, bylo primárním účelem otroctví na americkém Jihu zajištění pracovní síly v plantážním zemědělství – i v roce 1860 tato činnost zaměstnávala 75 % otroků. Rozšíření otroctví tedy logicky kopírovalo geografii pěstování klíčových plantážních plodin – tabáku ve Virginii, Marylandu a Kentucky, rýže na pobřeží Jižní Karolíny a Georgie, ale především bavlny. Bavlna byla zdaleka nejdůležitějším produktem ekonomiky amerického Jihu, obzvláště od roku 1793, kdy vynález účinnějšího stroje na čištění bavlny umožnil šíření této plodiny spolu s expanzí Spojených států na západ. Paralelně probíhající prudký růst textilního průmyslu v Anglii způsobil, že se z bavlny stal hnací motor amerického exportu a jižanské ekonomiky především – produkce stoupala mezi lety 1800 a 1860 závratným tempem a s každou dekádou se zdvojnásobila. Díky tomu byla ekonomika Jihu v roce 1860 pravděpodobně mnohem více závislá na otrocké práci v zemědělství než kdy předtím. Extrémní závislost hospodářství na úspěšné pro-

¹³ Podíl otroků na populaci viz <http://www.census.gov/population/documentation/twps0056/tab01.xls>; resp. http://www.civil-war.net/pages/1860_census.html. Dalšíh na 400 tisíc otroků žilo ve státech, jež zůstaly mimo Konfederaci. Pro majetkové poměry „otrokářské třídy“ viz THOMAS, Emory M.: *Confederate Nation, 1861–1865*. New York 1979, s. 6.

dukci bavlny – bez otroctví stěží představitelné – pak ke „zvláštní instituci“ nepřímo připoutávala i majoritní část bílé populace, která sama otroky přímo nevyužívala a kterou naopak existence otroctví často znevýhodňovala v přímé hospodářské soutěži s majiteli otroků. Nemalá část Jižanů, i když otroky nikdy nevlastnila, byla navíc na instituci otroctví závislá přímo. Lidé pracující na plantážích jako hlídači otroků, řemeslníci zásobující je materiálem či drobní farmáři prodávající jim přebytky svého hospodaření – ti všichni byli závislí na existenci plantáže jako přirozeného centra lokálního hospodářství. Je zřejmé, že majitelé otroků disponovali díky svému ekonomickému postavení v rámci místní komunity značnou politickou i sociální mocí a jejich postoje k důležitým společenským otázkám byly i z tohoto hlediska do značné míry určující.¹⁴

Z pochopitelných důvodů vlastních zájmů to byly právě nejvyšší sociální vrstvy, kdo výše popisované jižanské kulturní koncepty založené na cti a otroctví primárně utvářel. Tyto elity tak svým vlivem definovaly hlavní aspekty jižanské identity, která byla díky tomu postavena kolem jejich chápání a výkladu světa. Příkladem tohoto vlivu budiž romantizující představa, kterou měli Jižané o sobě samých jako o „kavalírech“. I ta se odvíjela od existence „zvláštní instituce“ – jak pravil James Hammond, kongresman za Jižní Karolínu, „otroctví samozřejmě vytváří aristokracii. Aristokracii talentu, ctnosti, šlechtynosti a statečnosti.“¹⁵ To byly vlastnosti, které si Jižané v rámci obrazu kavalírů přisvojovali a vkládali je do svého konceptu cti. Nesmírná popularita historických románů Waltera Scotta, jako *Ivanhoe* či *Waverly*, mezi elitami jižanské společnosti byla odrazem této představy, která Jižanům umožňovala ztotožnění se středověkou šlechtou, tedy spíše s jejím romantičtím obrazem. Tento obraz pak ve snaze kopírovat kulturu elit přejímaly i nižší vrstvy společnosti, čímž se dále prohlubovala sociální homogenita značné části bílých Jižanů. Zde opět pomáhala i existence stabilizačního prv-

¹⁴ K vývoji technologie zpracování bavlny i k pozdější jednostranné interpretaci významu vynálezu stroje na česání bavlny, vynalezeného Elim Whitneyem, viz nejnověji LAKWETE, Angela: *Inventing the Cotton Gin: Machine and Myth in Antebellum America*. New York 2005. Ohledně otázky, zda se otroctví ekonomicky vyplácelo, či nikoliv, probíhala v sedmdesátých letech 20. století v americké historiografii bouřlivá debata. Viz např. FOGEL, Robert W. – ENGERMANN, Stanley L.: *Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery*. Boston 1974; resp. STAMPP, K. M. a kol.: *Reckoning with Slavery. A Critical Study in the Quantitative History of American Negro Slavery*. New York 1976. Pro postavení majitelů otroků jakožto sociálních elit v rámci jižanské komunity viz např. BURTON, O. Vernon – McGRATH, Robert C. (eds.): *Class, Conflict, and Consensus: Antebellum Southern Community Studies*. Westport 1982.

¹⁵ Hammondův projev ve Sněmovně. In: *Congressional Globe*, 24. Kongres, 1. zasedání, 1. února 1836, s. 157–158.

ku v podobě otroctví, stejně jako možnost vymezit se vůči modernizovaným částem země.

S přihlédnutím k výctu motivací, jež existenci otroctví na americkém Jihu podmiňovaly, lze „zvláštní instituci“ bez nadsázky prohlásit, slovy vice-prezidenta Konfederace Alexandera Stephense, za „úhelný kámen“ jižanské identity. Byl to právě Stephens, kdo ve svém slavném projevu proneseném 21. března 1861 v Savannah prohlásil, že „úhelný kámen“ Konfederace – kterou lze považovat za politické vyjádření identity Jižanů – „spočívá... na velké pravdě – že černoch není roven bílému muži. Že otroctví – podrobení se nadřazené rase – je jeho přirozený a normální stav.“ Přiznal tak něco, co Jižané sice málokdy říkali nahlas, ale co tvořilo doslova onen „úhelný kámen“ celého sporu, jenž vyústil v secesi. Stephens také uvedl s neobvyklou otevřeností a byl za to následně velmi kritizován, že „africké otroctví... bylo bezprostřední příčinou poslední roztržky a současné revoluce“. Pravdou je, že se stačilo podívat do ústavy Konfederace, jež, založena na Ústavě Spojených států, měla tu zvláštnost, že sice dávala větší práva jednotlivým státům, zároveň však, bez ohledu na jejich názor, *centrálně* zaručovala existenci otroctví v celé Konfederaci. Stephensova upřímnost tak pouze odrážela zásadní význam, jenž otroctví připadl v představě Jižanů o výjimečnosti jejich společnosti a způsobu života – a tedy i jejich identity.¹⁶

K vymezení této výjimečnosti pak Jižané logicky používali jim nejbližší „cizí“ sociální systém, tj. s modernizací stále více se odlišující společnost v severních státech Unie. Otroctví tak do značné míry definovalo regionální identitu. „Jsme zemědělský lid,“ prohlásil Edmund Rhett, „pěstující svůj vlastní [společenský] systém a pracující na svém vlastním osudu, rodící ženy a muže s jiným účelem než vulgární, fanatičtí, podvodní Yankeeové...“¹⁷ Agrární tradice, přirozeně spojená s otroctvím, tak hrála v sebe-identifikaci Jižanů klíčovou roli. „Jsme zvláštní lidé, pane,“ sdělil v roce 1861 svému britskému posluchači bývalý senátor Wigfall, užívaje argumentace ne nepodobné té, s níž operoval jeho krajan Rhett. „Jsme zemědělský lid. Jsme primitivní, ale civilizovaný lid. Nemáme města – nechceme je. Nemáme literaturu – zatím žádnou nepotřebujeme. Nemáme tisk – a jsme za to rádi.“¹⁸ Wigfall zde vyjádřil to, co vedlo v první polovině 19. století značnou část Jižanů k postupnému přijetí do té doby relativně menšinové ideologie se-

¹⁶ Stephens viz např. http://en.wikisource.org/wiki/Cornerstone_Speech. K různým aspektům jižanského pocitu výjimečnosti stručně viz např. MCPHERSON, James M.: *Antebellum Southern Exceptionalism: A New Look at an Old Question*. In: *Civil War History*, 29/1983, č. 2, s. 230–244.

¹⁷ Rhett citován in RUSSELL, W. H.: *c. d.*, s. 106.

¹⁸ Wigfall citován tamtéž, s. 130.

cese – odpor k modernizaci a změně, podmíněný strachem z budoucnosti. Jižané se ke své kultuře v průběhu tohoto období přimykali tím více, čím se jejich výše popsaný a vždy poněkud zvláštní sociální systém stával v důsledku modernizačního procesu anachronismem – z čehož plynuly pocity strachu a ohrožení, promítající často neexistující hrozby do soudobé politiky. V obranné reakci, zakrývajícím prostý strach ze změny, utíkali Jižané k idealizaci sebe sama a své společnosti na základě zdůrazňování odlišnosti a tradice.

V rámci svého útěku zaujali Jižané defenzivní postoj, v němž vnímali prakticky jakýkoliv krok vlády dotýkající se Jihu jakožto omezení svých práv. Zatímco v počátcích Unie byly spornými body otázky, jako byl celní tarif, odvěký spor o vztah federální vlády a států se dříve či později musel stočit na nejvýraznější rozdíl mezi dvěma částmi země – na otroctví. Přibližně od počátku dvacátých let se tato otázka stala politickým problémem, jenž se pro Jižany ukázal natolik citlivým, že v rámci jeho řešení přijali ideologii secese. Z jejich pohledu, i když málokdy přiznaného, bylo v sázce příliš mnoho. Otroctví sice vzniklo z ekonomických důvodů, ale navazovalo na systém, jenž tvořil oporu velké části sociálních vazeb. Na existenci otroctví závisela nejen ekonomika, ale i intimní a rodinné vztahy, vymezené genderovými rolemi v rámci konceptu cti, a také sociální status nejen elit, ale prakticky celé bílé populace, závislé na principu rasové nadřazenosti. Jak napsal Emory M. Thomas, „jižanská ‚zvláštní instituce‘... se lišila od soudobých otrokářských režimů v jiných částech západního světa.“¹⁹ Tento rozdíl spočíval právě v provázanosti instituce otroctví prakticky s všemi aspekty života na americkém Jihu. Díky tomu vnímali Jižané (minimálně ti, kteří rozhodovali o politice – svobodní bílí muži) jakékoliv její ohrožení, ať již reálné, či nikoliv, jako útok na svoji čest, na svoji rasovou nadřazenost a na svoji svobodu – politickou, ekonomickou i sexuální.

Bylo by chybou se domnívat, že Jižané neviděli na otroctví nic negativního. Vzhledem k republikánské a osvícenské tradici, vyjádřené nejlépe úvodními slovy z preambule Deklarace nezávislosti, že „všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni“, byly pochybnosti o správnosti otroctví vcelku častým jevem a instituce byla především v intelektuálních kruzích vnímána jako „nutné zlo“, jež čas a pokrok odstraní. Tento názor nicméně nebyl nutným předpokladem k tomu, aby se jeho nositel od „zvláštní instituce“ a jejích průvodních znaků distancoval. Uniknout všeobíhajícímu aspektům jižanské kultury a ekonomiky bylo velmi těžké, jak nasvědčuje i případ Thomase Jeffersona, jenž sice otroctví na výše uvedeném principu veřejně kritizoval, nicméně sám otroky vlastnil. Mnozí Jižané, především v hraničních státech, kde bylo plantážní

¹⁹ THOMAS, E. M.: *c. d.*, s. 12.

hospodaření na ústupu, si dvojnásobný postoj k otroctví udrželi i v polovině 19. století.

Tehdejší podplukovník federální armády Robert E. Lee, původem z Virginie, vyjádřil v prosinci 1856 názor mnoha svých krajanů: „V tomto osvětleném věku je, jak věřím, málo těch, kdo by neuznávali, že otroctví jako instituce je morální a politické zlo...“ Samotná povaha Afroameričanů, jak byla konstruována v mysli bílé populace, byla tím, co činilo toto zlo nezbytným pro jejich „civilizační proces“. „Soudím, že [otroctví] je větším zlem pro bílého člověka než pro černou rasu, a zatímco mé pocity jsou silně na straně těch druhých, mé sympatie jsou silnější k těm prvním. Černí se mají neskonale lépe zde nežli v Africe. Morálně, sociálně i fyzicky. Tvrdá disciplína, již podstupují, je nutná pro jejich poučení jakožto rasy, a jak doufám, připraví je a povede k lepšímu.“ Podle Roberta Lee i mnoha dalších Jižanů pak o tom, kdy otroctví zanikne, rozhodne ten, kdo jeho existenci umožnil – Bůh. „Jak dlouho bude jejich porobení nutné, je známo a určeno moudrou a milosrdnou Prozřetelností.“

Tento výklad otroctví, opřený o relativně fatalistický světonázor typický pro křesťanskou víru v interpretaci episkopální církve, byl na Jihu velmi rozšířen. Zatímco aktivní boj proti otroctví, tj. abolicionismus, vyvěral z puritánské morálky a její aktivistické polohy boje proti všemu hříšnému, z pohledu episkopální víry byl svět tak či onak zatížen prvotním hříchem, a aktivní boj proti lidské hříšnosti tudíž neměl smysl. Od této úvahy se odrážel odpor, který i v otázce otroctví umírnění Jižané cítili k pokrokářským Seveřanům, vnímaným na Jihu kolektivním prizmatem abolicionismu. I Robert E. Lee pocítoval „systematické a pokračující snahy jistých lidí na Severu zasahovat do domácích institucí Jihu a měnit je“ a považoval je za „nezákonné a zcela cizí jim a jejich povinností.“ Zároveň předpověděl, že pokud nenastane v jejich chování změna, budou muset sáhnout k „občanské a porobující válce“, aby Jih změnili. Přestože Lee pravděpodobně nikdy před rokem 1856 otroky nevlastnil a instituci považoval za „morální zlo“, snahu o její omezení či zrušení zcela odmítal.²⁰

Vnitřní pochybnosti o správnosti otroctví chovala pravděpodobně značná část obyvatel Jihu, avšak od třicátých let 19. století přestaly být veřejně vyjadřovány. Jih (především však jeho otrokářské části) se postupně sjedno-

²⁰ Robert E. Lee v dopisu manželce, 27. prosince 1856. Viz <http://fair-use.org/robert-e-lee/letter-to-his-wife-on-slavery>. Pro vliv náboženství na jižanský přístup ke světu viz MATTHEWS, Donald G.: *Religion in the Old South*. Chicago 1977. Vztah jižanské společnosti ke „zvláštní instituci“ byl přirozeně po desítky let objektem značného zájmu americké historiografie; pro nejnovější shrnutí problematiky viz FORD, Lacy K.: *Deliver Us From Evil: The Slavery Question in the Old South*. New York 2009.

coval ve svých obavách, že zbytek země plánuje „zvláštní instituci“ zlikvidovat, a projevem tohoto procesu bylo výrazné zatvrzení se v její obraně, což samo svědčí o jejím významu pro regionální identitu. Jak se soukromě vyjádřil snad nejradikálnější obránce otroctví George Fitzhugh, „vidím v otroctví mnohé neřády, ale soudím, že v polemické práci bych je neměl přiznávat.“²¹ Pochybnosti, pokud existovaly, byly postupně vytlačovány z veřejného prostoru, kde je nahrazovala názorová pevnost. Na vině byly především vnější okolnosti – byla to v první řadě modernizace a její ideologie pokroku a změny, která byla již z principu jižanské mentalitě, založené na tradici a její konzervaci, cizí. I když byl modernizační tlak spíše nepřímý – Jih se v první polovině 19. století měnil minimálně – vyvolával přirozené obavy z budoucnosti a na ně navazující protitlak, tj. utužování a obhajobu tradice, jejíž podstatnou součástí bylo, jak jsme viděli, vymezení se vůči modernizujícímu se Severu.

Základem tohoto vymezení bylo samozřejmě právě otroctví, což dokumentují například i slova senátora Jamese Hammonda. Ten ve svém projevu v roce 1858 rozvinul teorii, že každá společnost si žádá „bahno“ (*mudsill*), sociální skupinu, jež svojí prací umožňuje „plnohodnotným“ lidem zabývat se činnostmi, jež mohou vést k obohacení civilizace. Zatímco na Jihu tvoří tuto třídu černí otroci, jejichž rasa je k tomu předurčuje, na Severu, který sám tolik na instituci otroctví útočí, ji tvoří dělníci. „Zkrátka, celá vaše námezdní třída manuálních pracovníků a „dělníků“, jak je nazýváte, jsou v zásadě otroci. Rozdíl mezi námi je ten, že naši otroci jsou najati doživotně a dobře zabezpečeni,“ zatímco dělníci žijí v trvalé nejistotě, najímání ze dne na den za mzdu, která je sotva uživí.“²² Do této interpretace otroctví jakožto – obzvláště v porovnání s námezdní prací v industriální společnosti – filantropického sociálního systému zapadá i z dnešního pohledu mrazivé tvrzení George Fitzhuga, že otroctví je vlastně pokrokové, neboť ztělesňuje sociální teorii právě „vynalezenou“ v Evropě – komunismus. „Jižanská farma je ideálem komunismu,“ neboť otrokům doživotně dává všechny představitelné sociální jistoty, zatímco rizika a povinnosti leží na bedrech majitelů. Seveřané jsou pokrytci, když před svým vlastním „otroctvím“ zavírají oči a kritizují na Jihu kvetoucí „komunistický“ ráj.²³

²¹ Fitzhugh viz FAUST, Drew Gilpin (ed.): *The Ideology of Slavery: Proslavery Thought in the Antebellum South, 1830–1860*. Baton Rouge 1981, s. 6.

²² HAMMOND, James Henry: *Speech of Hon. J. H. Hammond of South Carolina*. In: Congressional Globe, 35. Kongres, 1. zasedání, 4. Března 1858, Appendix, s. 70.

²³ FITZHUGH, G.: c. d., s. 245.

Navíc, Hammondovými slovy, „vaši [otroci] jsou bílí, vaší vlastní rasy... a mohou volit,“ což vede k závislosti vlády na jejich náladách.²⁴ Zde se střetává konzervativní elitářský republikanismus většiny Jižanů s principem masové demokracie, jenž se do americké politiky dostával spolu s postupující modernizací a zcela zřetelně se na celonárodní úrovni projevil zvolením „lidového hrdiny“ Andrewa Jacksona prezidentem proti vůli většiny politických elit v roce 1828.²⁵ Dobový názor byl jasný – nekontrolovaná vláda lidu způsobuje chaos, revoluce a anarchii. Podle republikanismu jsou k vládě předurčeni pouze dostatečně zodpovědní „lepší lidé“, kteří jsou schopni zachovat řád i v republikánském systému vlády, jenž však neustále hrozí „degenerací“ v demokracii. Hrany tohoto názoru, v zásadě sdíleného i většinou „Otců zakladatelů“ v čele s Washingtonem, byly díky imigraci, expanzi a modernizaci v následujících desetiletích postupně obrušovány. Nikoliv ovšem na Jihu, jehož zakonzervované sociální instituce pomohly odpor k demokracii jakožto vládě *všeho* lidu zachovat v míře větší než na Severu a vytvořit tím další výrazné dělítko, prorůstající do obecného sporu o budoucí tvář Unie, resp. amerického národa.

Po hrozbách modernizace byla druhou, mnohem konkrétnější okolností, jež vedla Jižany ke snaze upevnit a bránit „zvláštní instituci“, série několika povstání otroků, k nimž došlo v prvních desetiletích 19. století. Nejváznější z nich, vzpoura otroků z okresu Southampton vedená Natem Turnerem v roce 1831, připravila o život 57 bílých mužů, žen a dětí zabitých rukou vzbouřenců. V této akci, motivované Turnerovými apokalyptickými vizemi, jakoby se zhmotnily všechny noční můry Jižanů, kteří se jako příslušníci každé společnosti založené na otroctví ze všeho nejvíce obávali vzpoury vlastních otroků. Přestože drtivá většina otroků se k žádné vzpoře zřejmě nechystala, k rozčeření strachu bílé většiny stačilo málo a výsledkem bylo jak utužení zákonů, omezujících pohyb otroků i svobodných Afroameričanů či možnosti jejich vzdělávání, tak i pozdější zavedení zákonů omezujících svobodu slova (tj. zákaz veřejné kritiky otroctví). Vzpoura také například vyhrotila politickou debatu právě mezi příznivci a odpůrci otroctví, jež probíhala ve Virginii. V zimě 1831–1832 projednávala virginská legislativa možnost otroctví raději zrušit, nicméně příznivci instituce v debatách zvítězili a i zde se veřejně

²⁴ HAMMOND, J. H.: *c. d.*, s. 71.

²⁵ K vývoji vztahu mezi republikanismem a demokratickými tendencemi v americké společnosti (jeden z klíčových problémů americké politiky první čtvrtiny 19. století) viz např. JACOBS, Meg – NOVAK, William J. – ZELIZER, Julian E. (eds.): *The Democratic Experiment: New Directions in American Political History*. Princeton 2003; resp. APPLEBY, Joyce (ed.): *Republicanism in the History and Historiography of the United States*. American Quarterly, 1985, č. 4 (zvláštní číslo cele věnované této problematice).

projevovaný odpor k otroctví postupně stal nežádoucím. Intelektuál Thomas Dew doporučil v eseji, jenž tuto debatu rekapituloval, svým krajanům, aby si uvědomili, že nebezpečí plynoucí ze zrušení otroctví zdaleka převyšují jeho negativní stránky. Ve shodě s podobným zde již citovaným názorem Roberta Lee pak tvrdil, že sociální instituce jsou utvářeny dlouhodobě a neměly by být měněny unáhlenými zásahy. Odmítl tak možnost úspěšné sociální revoluce, tj. ideu, díky níž Spojené státy vznikly a kterou v době, kdy svůj esej publikoval, přijala ve vztahu k otroctví za svou skupina radikálů ze Severu.²⁶

Abolicionistické hnutí nebylo Jižany zpočátku příliš vnímáno, ostatně, jak bylo uvedeno, úvahy o zrušení otroctví byly i jimi samotnými veřejně projednávány. Zatímco však byly tyto debaty postupně potlačovány, význam hnutí kolem Williama Lloyd Garrisona rostl o to více, čím se zvyšovala citlivost Jižanů na toto téma. Zlomovým bodem, kdy se postoj k otroctví, alespoň z pohledu Jižanů, stal věcí rozdělující obě části USA, byl rok 1835, kdy abolicionisté zaplavili Jih protitrokářskými pamflety, proti jejichž šíření dokonce zasahoval tehdejší prezident Andrew Jackson. Takovýto vnější tlak dále vystupňoval počínající obavy Jižanů o budoucnost jejich „zvláštní instituce“. Vždyť abolicionisté napadali vše, co bylo pro Jižany důležité a svaté – jejich útoky na otroctví zasahovaly nejen instituci samu či její ekonomický význam, ale jejím prostřednictvím i nesmírně citlivou oblast jižanské mentality – čest. Čest jako systém hodnot, na němž stály prakticky všechny druhy sociálních vazeb v jižanské společnosti. Výsledkem byla stále se zvyšující citlivost Jižanů na otázku otroctví, která je také vedla k dezinterpretaci významu abolicionistického hnutí. Garrisonův radikalismus a schopnost aktivní „mediální prezentace“ dával hnutí daleko větší význam, než skutečně ve většinové společnosti amerického Severu a Západu mělo. U Jižanů pak tento obraz vedl k tendenci podezřívat z abolicionismu *a priori* všechny Severany a následně považovat jimi vyznávané hodnoty za neslučitelné se svými. Jak při svém pohledu zpět zaznamenal v roce 1860 právník z Georgie, „v této zemi vznikly dvě rasy, které, přestože si činí nárok na společný původ, jsou natolik rozděleny klimatem, morálkou, náboženstvím a zcela odlišnými představami o všem, co tvoří čest, pravdu a mužnost, že již déle nemohou existovat spolu

²⁶ Viz DEW, Thomas Roderick: *Abolition of Negro Slavery*. In: FAUST, D. G. (ed.): *c. d.*, s. 21–77. K vzpouře Nata Turnera více viz např. GREENBERG, Kenneth S. (ed.): *Nat Turner: A Slave Rebellion in History and Memory*. New York 2003. K reakci Jižanů a následnému omezování občanských svobod, které vyvrcholilo v padesátých letech 19. století (dohled nad otroky a právní ochrana celé instituce nebyly v řadě států Jihu nikdy přísnější než těsně před občanskou válkou) viz NYE, Russell B.: *Fettered Freedom: Civil Liberties and the Slavery Controversy, 1830–1860*. East Lansing 1949.

pod jednou vládou.“²⁷ Třicátá léta 19. století je třeba vidět jako zlom v postoji Jižanů k otroctví, kdy je vnější tlak spojený navíc i se stále stoupajícím ekonomickým významem bavlny pro většinu regionu přivedl ke kolektivnímu přijetí postoje, obsaženého ve výše citovaném axiomu George Fitzhuga – o otroctví je možné si myslet leccos, ale navenek je třeba je bezvýhradně bránit před jakýmkoliv nebezpečím.

Na tomto pozadí je pak nutno chápat vývoj vztahů jednotlivých regionů Spojených států od druhé poloviny třicátých let až do krizového rozuzlení. Otroctví se definitivně stává (přiznaným) primárním vyjádřením jižanské identity, uzavírající se více do sebe a vzdalující se zbytku Spojených států, jenž nejenže setrvává ve větší kulturní i sociální rozmanitosti – s modernizací a masovou imigrací z Evropy v polovině 19. století se tato rozmanitost ještě prohlubuje a vytváří tak prostor pro přijetí identity národní. Jih coby tradiční agrární společnost i nadále stojí na omezených lokálních identitách, přičemž rostoucí vědomí vlastní „jinakosti“ či „výjimečnosti“ vede pouze k vymezení se vůči zbytku země a postupnému utváření svérázné identity regionální, stojící na strachu ze změny – ať již v podobě povstání otroků, modernizace či domněle hrozícího zásahu abolicionistických radikálů. Otroctví se pak díky svému paradoxně stále rostoucímu sociálnímu, ekonomickému i kulturnímu významu stává centrem, okolo něž se začíná otáčet jak regionální, tak následně i celonárodní politika. A právě v tuto chvíli, tj. nejpozději v průběhu třicátých let 19. století, dojde ke spojení rostoucí jižanské obsese „zvláštní institucí“ s obsesí jinou, navýsost politickou, která se přibližně ve stejném období stala výsostným znakem jižanské politiky.

Práva států

Spor o práva států v rámci Unie se z dnešního pohledu zdá být starý jako Unie sama a lze s mírnou nadsázkou říci, že je inherentně obsažen již v do dnes platné americké ústavě. Ta vznikla poté, co se v průběhu osmdesátých let 18. století ukázalo, že tzv. Články konfederace, na jejichž základě fungovaly Spojené státy od časů války za nezávislost, nepředstavují příliš funkční formu vlády. Články konfederace byly vytvořeny na druhém kontinentálním Kongresu v průběhu roku 1777 a jejich základním rysem byla extrémně slabá pozice centrální vlády, závislé v klíčových otázkách na libovůli jednotlivých států. Tato podoba byla logickým výsledkem stavu, v němž byla v dané době americká národní identita. Stav, kdy každá kolonie, tedy každý budoucí stát

²⁷ Cit. in: MYERS, Robert M. (ed.): *Children of Pride: A True Story of Georgia and the Civil War*. New Haven 1972, s. 648.

Unie, tvoří samostatný celek, žárlivě hájící svá práva ve vztahu jak k ostatním koloniím, tak k centrální vládě. Bylo proto vcelku pochopitelné, že jimi vytvořená centrální vláda, nezbytná pro úspěšné vedení války, bude tak slabá, jak jen to bude možné. Články konfederace prakticky pouze kodifikovaly stávající stav, kdy vláda sestávala pouze z Kongresu a celá „věčná Unie“, jak se v samém titulu Článků nazývala, byla chápána jako svazek jednotlivých kolonií, resp. států. Po vybojování nezávislosti v roce 1783 se nicméně ukázalo, že tato forma vlády je dlouhodobě neudržitelná a Články byly po několikaletém jednání, narážející mimo jiné právě na obavy místních elit ze ztráty moci ve prospěch centrální vlády, nahrazeny novou ústavou. Ta výrazně posílila pravomoci federální vlády, do problému práv států však příliš nového světla nepřinesla. Jako mnohé jiné stručné dokumenty i nová americká ústava ponechávala odpovědi na množství otázek na interpretaci čtenáře. Práva států byla jednou z nich.

Interpretace těžiště moci v nově vzniklém státě se spolu se vztahem k evropským velmocím stala jedním z hlavních dělítek zárodečného systému politických stran. Tzv. federalisté, zformovaní v roce 1792 Alexanderem Hamiltonem jako skupina podporující jeho politiku vytvoření silné centrální vlády, disponující silnou armádou a rozsáhlými fiskálními pravomocemi, zde stáli proti Demokratické-republikánské straně Thomase Jeffersona a Jamese Madisona. Hamiltonova strana, prosazující představu fungování republiky založené na vládě osvěcených elit, byla nejvíce podporována ve společnosti bankéřů, obchodníků a intelektuálů z měst na severovýchodě USA, kdežto Jeffersonova idealizovaná představa nezávislého farmáře jakožto ideálního amerického občana apelovala daleko více na elity v agrárních oblastech jeho rodné Virginie. Podle Jeffersona byl primárním nositelem politické moci ve společnosti individuální občan, mající nezadatelná práva, do nichž mu nemůže vláda nijak zasahovat. Hlavním projevem této individuální moci občanů, tzv. „lidové suverenity“, byly podle něj jednotlivé státy, zastupující z principu samosprávy jejich vůli, a federální vláda disponuje pouze mocí delegovanou na ni státy z důvodu nutnosti obrany země navenek. Ústavu je pak třeba interpretovat striktně, tj. tak, že federální vláda disponuje pouze těmi pravomocemi, které jsou v ní výslovně uvedeny. Z tohoto pohledu byla Jeffersonova pozice shodná s desátým dodatkem ústavy, posledním z dodatků tvořících Listinu práv, přijatou v roce 1791: „Moc, jež není ústavou delegována na Spojené státy, ani není skrze ni upřena státům, přináleží státům či lidu.“

Jefferson svůj výklad ústavy a potažmo povahy celé Unie rozvedl v roce 1798 v dokumentu, nazvaném *Kentucké a virginské rezoluce*. V něm se na základě své interpretace Unie společně s Jamesem Madisonem ohradil proti

sérii federalistických zákonů zasahujících do občanských práv Američanů, jako bylo např. právo na svobodu slova. Podle těchto rezolucí je ústava Spojených států „smlouvou“ mezi státy: „K této smlouvě přistoupil každý stát jako samostatný stát, jsouce její integrální součástí, a ostatní státy zde vůči němu tvoří druhou stranu [smlouvy]...“. Každý stát má tudíž právo zvážit ústavnost, a tedy i platnost kroků federální vlády. Pokud ta podle názoru toho kterého státu překročí své pravomoci na ni delegované, může tento považovat její kroky za „neoprávněné, neplatné a nevynutitelné“.²⁸ Tato teorie se následně stala základem jeho politické filozofie, a aniž to pravděpodobně tušil, jeho reakce na extrémní federalistické zákony kodifikovala do písemné formy doktrínu, která, dovedena do důsledků, ospravedlňuje likvidaci Unie.

Trvalo něco málo přes šedesát let, než byla logika Jeffersonova argumentu převedena do praktických důsledků. Dne 20. prosince 1860 odhlasovalo shromáždění zástupců lidu státu Jižní Karolíny „rozhodnutí o zrušení unie mezi státem Jižní Karolína a ostatními státy s ním spojenými v rámci *smlouvy* nazývané „Ústava Spojených států amerických“.²⁹ Z formulace je zřejmé, že se její tvůrci přímo odvolávají na Jeffersonovu ideu ústavy jakožto *smlouvy*. Logika byla drtivě jednoduchá – pokud je ústava smlouvou mezi rovnými a „unie států“, slovy budoucího prezidenta Konfederace Jeffersona Davise, „spočívá na rovnosti práv a privilegií mezi jejími členy“, tak od ní lze v případě nespokojenosti kterékoliv ze stran odstoupit.³⁰ Jak Davis prohlásil 21. ledna 1861 při své poslední řeči v roli senátora Spojených států, Unie je pouhým „nástrojem států“ a „státy jsou suverénní“. Jih se pouze dovolává „smlouvy, jež nás spojuje...[a] principů, na nichž je naše vláda založena“, a je přesvědčen, že jsou jeho práva z nich vyplývající porušována. Podle logiky secesionistů je základním právem „právo opustit systém vlády...“, jenž ohrožuje naše práva“, tj. i samo právo na secesi (zde je třeba poznamenat, že právě toto právo označovali zastánci jednoty Unie v čele s Abrahamem Lincolnem za protiústavní). Jefferson Davis k tomu dodává, že pokud nebude Jihu uznáno jeho ústavní právo zavrhnout ústavu, „vydáme se cestou našich otců, [a] vyhlásíme nezávislost.“³¹ V jedné větě se tak odvolává na ústavu, když prohlašuje secesi

²⁸ Jeffersonův výklad viz Kentucky Resolutions, k dispozici na <http://www.constitution.org/cons/kent1798.htm>.

²⁹ *An Ordinance to Dissolve the Union between the State of South Carolina and other States united with her under the compact entitled "The Constitution of the United States of America"*. Originál dokumentu v elektronické podobě viz např. <http://www.teachingushistory.org/lessons/documents/Ordinance.pdf>.

³⁰ Davisův návrh usnesení v Senátu. In: *Congressional Globe*, 36. Kongres, 1. zasedání, 2. února 1860, s. 658–659.

³¹ COOPER, W. J. (ed.): *Jefferson Davis: The Essential Writings*. New York 2003, s. 193–194.

za ústavní právo, a zároveň se dovolává posvátné tradice americké revoluce, stojící na Lockem definovaném právu svrhnout špatnou vládu. Jak napsal kentucký secesionista George W. Johnson, „právo státu na secesi a základní právo lidu na revoluci nejsou neslučitelné. První je občanským právem daným ústavou, druhé je přirozeným právem daným od Boha.“³² Jižanští radikálové rádi věřili, že pokračují v díle „Otců zakladatelů“: „Čaj byl hozen přes palubu... Revoluce roku 1860 začala,“ napsal list *Charleston Mercury* záhy po Lincolnově zvolení na podzim roku 1860.³³

Na druhou stranu však nechtěli působit před světem ani sami před sebou jako radikální revolucionáři, a proto mnozí z nich strávili i celý zbytek svého života ospravedlňováním legality secese, jež v jejich výkladu představuje prakticky pouze pokračování v odkazu americké revoluce. Například bývalý viceprezident Konfederace Alexander Stephens věnoval obhajobě práv států na vystoupení z Unie celý jeden ze dvou svazků svého díla o „válce mezi státy“. Ona „dvojitá identita“ secesionistů, striktních vykladačů ústavy a revolucionářů v jednom, byla paradoxním důsledkem jejich extrémního konzervatismu. Pokud považujeme za základ konzervativního myšlení tradici, pak je třeba na Jižany pohlížet jako na oběti ironie dějin – všeobjímající tradici všech Američanů poloviny 19. století bez rozdílu totiž byla revoluce. Secesi je tedy možné stručně definovat jako „konzervativní revoluci“ proti dosavadnímu vývoji americké společnosti.

Bylo však by nesprávné tvrdit, že to byli pouze Jižané, kdo objevil „kouzlo“ práva států na secesi z Unie. Je pravděpodobné, že Jeffersonova interpretace ústavy jako smlouvy a Unie jako svazku jednotlivých států byla vyjádřením většinového názoru, rozšířeného v prvních desetiletích 19. století mezi politickými špičkami Spojených států. Nikoliv náhodou vládli prvních čtyřicet let tohoto století Bílému domu demokraté, stavící na Jeffersonových idejích. Až na dvě volební období „lidového prezidenta“ Andrewa Jacksona, který se svým autoritativním pojetím prezidentského úřadu výrazně vymykal dobovému standardu, lze obecně říci, že faktická moc států v tomto období rostla na úkor moci federální vlády. Přesto se v tomto období tu a tam vynořovaly krize, v jejichž rámci hrozil některý ze států secesí. První případ tohoto druhu je ilustrací toho, že minimálně v prvních desetiletích 19. století byla ideologie práv států univerzální a nevázala se na jeden region.

³² Johnson v žádosti kentuckých secesionistů o přijetí jejich státu do Konfederace z 21. listopadu 1861. In: *Journal of the Congress of the Confederate States of America, 1861–1865*. Sv. 1. Washington 1904–1905, s. 541.

³³ *Charleston Mercury*, 8. listopadu 1860.

V průběhu posledních dní roku 1814 se sešlo tzv. hartfordské shromáždění zástupců Massachusetts, Rhode Islandu a domácího státu Connecticut. Nová Anglie, jejíž jádro zmíněné státy tvořily, vřela již několik let nespokojeností s politikou centrální vlády, jež vyvrcholila s vypuknutím války mezi Spojenými státy a Velkou Británií v roce 1812. Zatímco administrativa prezidenta Madisona zastupovala primárně zájmy agrárních států na jihu a západě země a doufala v územní zisky v oblasti španělské Floridy, resp. britské Kanady, Nová Anglie, závislá na možnostech zámořského obchodu, zažila díky válce další prohloubení hospodářského úpadku, do něhož ji podle jejich obyvatel přivedla federální vláda. Ta vedla již za prezidentství Thomase Jeffersona vcelku neefektivní obchodní válku s Evropou, jejímž cílem mělo být dosažení toho, aby se především Britové chovali ke svým bývalým koloniím jako k rovnocennému partnerovi a vyvarovali se doposud běžnému svévolnému narušování americké neutrality ve vztahu k dlouhotrvající evropské válce. Hlavním prostředkem federální vlády v tomto boji byla exportní embarga, jež na severovýchodě Spojených států vyvolala hospodářskou krizi a následnou vlnu rozhořčení, odporu a první volání po secesi z Unie. Když pak byla tato embarga pro svůj mizivý vliv na evropské hospodářství zrušena, vypukla zásluhou Madisonovy administrativy válka s Brity, jejichž námořní blokáda dokonala dílo zkázy. Federalisté, dříve zastánci silné centrální vlády, pro něž byla Nová Anglie poslední baštou uvažující politické moci, se paradoxně stali vůdčí silou odporu proti tomu, co považovali za výrazné překročení pravomocí federální vlády a narušení práv států.

Opozice proti prezidentu Madisonovi se nakonec opírala o dokument (Virginské a kentucké rezoluce), který on sám kdysi s Jeffersonem vypracoval a jehož mnohé ideje oba na čas odložili pod vlivem toho, co historik Robert Wiebe nazývá „koloniální paranoia“ – neustálá obava Američanů, že evropské velmoci plánují Spojené státy znovu kolonizovat. Odpor vůči vládě se projevil i v samotném vedení války, kdy stát Massachusetts odmítl dát vládě k dispozici své milice a jeho guvernér dokonce tajně nabídl Británii za svůj stát separátní mír. Slovo secese bylo velmi frekventovaným výrazem i na zmíněném hartfordském shromáždění. Zástupci států nicméně nakonec odolali tlaku radikálů a pouze navrhli několik dodatků ústavy, posilujících moc států a oslabující vliv Jihu, potažmo jeffersonovských demokratů, na chod Unie. Bohužel pro Novou Anglii a pro federalisty, právě ve chvíli, kdy tři zástupci vyslaní shromážděním dorazili do Washingtonu jednat o svých návrzích, vybojoval generál Andrew Jackson u New Orleans jediný vítězství amerických zbraní v této do té doby katastrofálně vedené a všeobecně nepopulární válce. Když zároveň dorazila zpráva, že byl v Gentu podepsán mír, zachovávající

status quo ante bellum, zemí proběhla vlna euforie a národního nadšení. Mise vyslanců do Washingtonu i celá záležitost s hartfordským shromážděním se nyní dostala do úplně jiného světla a pro politické odpůrce federalistů nebylo příliš těžké dát jim nálepku zrádců, kteří ve chvíli ohrožení chtěli rozbít Unii. Federalistická strana se z této rány již nikdy nevzpamatovala a první dějství dramatu s názvem „Práva států ve vnitřní politice Unie“ skončilo. Krom drobných epizod, jako bylo občasné volání abolicionistických radikálů po secesi Massachusetts ve čtyřicátých a padesátých letech, se zbytek divadla měl nyní přesunout dále na jih, kde se záhy na tři dekády spojil s jediným jménem – John C. Calhoun.³⁴

„Velký muž, jenž nyní odpočívá se svými předky a jenž byl často obviňován z nedostatku věrnosti k Unii.“³⁵ Takto definoval Jefferson Davis člověka, k němuž vzhlízel on stejně jako všichni ostatní Jižané a jehož nahradil v roli nejpřednějšího obhájce práv Jihu na půdě amerického Kongresu. Byl to právě senátor Calhoun, kdo dával reálnou tvář onomu pocitu Jižanů, že jejich práva jsou porušována a je třeba je hájit. A byl to on, kdo dal této obraně formu, koncepci a ideologii. John C. Calhoun se stal členem Sněmovny reprezentantů v roce 1810 a zpočátku své politické dráhy byl pevným zastáncem silné federální vlády, v níž byl mj. v letech 1817–1825 ministrem války. Poté, co se stal v roce 1828 podruhé viceprezidentem, však došlo v jeho politických názorech ke zlomu, a Calhoun se stal přesvědčeným zastáncem práv států, především své rodné Jižní Karolíny a potažmo celého Jihu, jenž byl dle jeho názoru stále více utlačován Severem. Z hlediska politické filozofie tak navázal na tradici Jeffersona a Madisona z konce 18. století, spojil ji však výlučně s jednou částí Unie. V rámci odporu proti ochranným celním tarifům, prosazovaným Calhounovou vlastní administrativou, resp. jejím prezidentem Andrewem Jacksonem, přišel s teorií tzv. nulifikace – tedy s tím, že každý stát má právo anulovat jakýkoliv federální zákon, který považuje za protiústavní. Calhoun navíc celý argument posunul do nové roviny otevřenou obhajobou práva na secesi, v jehož ústavnost pevně věřil. Jeho výklady americké ústavy a politického systému obecně se záhy staly ideologií jižanské politiky a byly s postupem let přijímány většinou Jižanů jako prostředek obrany jejich práv, o nichž se domnívali, že jsou ze strany federální vlády porušována. V případě tzv. nulifikační krize, jež vypukla v roce 1832, se situace vyhroutil až do otevřených úvah představitelů Jižní Karolíny o secesi z Unie a následných prezidentových hrozbách užitím síly. Představitelé Jižní Karolíny se totiž pod vlivem

³⁴ Viz WIEBE, Robert H.: *The Opening of American Society: From the Adoption of the Constitution to the Eve of Disunion*. New York 1984, s. 88–130.

³⁵ COOPER, W. J. (ed.): c. d., s. 191.

Calhounovy teorie proti zmíněným tarifům vzepřeli s tím, že cla prospívají pouze průmyslovému Severu Spojených států, zatímco Jih, ekonomicky orientovaný výhradně na export surovin, se jimi cítil poškozován. Vše nakonec skončilo kompromisem a zmírněním tarifů, nicméně Calhounem formulovaná ideologie secese zůstala. Jižní Karolína nepřistoupila k její realizaci jen proto, že zůstala mezi ostatními státy osamocena.³⁶

Situace s hrozbou Jižanů secesi se opakovala v roce 1850. Tentokrát se již v Nashvillu sešli zastánci odtržení z celého Jihu, a i když pro svoji radikální ideu stále nenacházeli podporu u většiny Jižanů, bylo zjevné, že její popularita roste. Bylo také zjevné, že stále větší část Jižanů žije s pocitem, že jsou v rámci Unie omezována nebo alespoň ohrožována jejich práva, a proto se k této ideologii uchylují. A jak již bylo řečeno, jejich „nejniternějším“ právem, o jehož existenci se stále více obávali, bylo v tomto období právo vlastnit jiného člověka – tedy otroctví. John C. Calhoun to vyjádřil zcela jasně ve svém projevu v Senátu roku 1837. Zcela v duchu Fitzhughova axiomu prohlásil otroctví za „zjevné dobro“ a dodal: „[Idea] zrušení otroctví a Unie nemohou koexistovat. Prohlašuji to otevřeně, jako přítel Unie, a čím dříve je to známo, tím lépe... My z Jihu se nevzdáme, nemůžeme se vzdát, našich institucí.“ Pokud se budou věci vyvíjet nadále stejnou cestou, předpovídal Calhoun, „konfliktní prvky roztrhnou Unii vedví, jakkoliv silná jsou pouta držící ji pohromadě.“³⁷ Spojení ideologie práv států, resp. secese, s obranou otroctví naplnění Calhounova proroctví výrazně nahrávalo. S tím, jak získávaly abolicionismus a odpor ke „zvláštní instituci“ na Severu na síle, sílil také pocit ohrožení a nutnosti bránit svá práva na Jihu. Tento „morální rozkol“ v Unii by byl zřejmě problémem i v klidnějších časech, jak se však ukázalo, hlavním prostředkem, skrze který pronikl strach Jižanů o další existenci „zvláštní instituce“ do celonárodní politiky, se nakonec stalo to, co činilo Spojené státy ve své době zcela výjimečnými – téměř neomezená expanze jejich území v první polovině 19. století. Lze se dohadovat, zda by se bez expanze otroctví mohlo stát oním akutním politickým problémem, kvůli kterému se Jižané definitivně přimkli k „právům států“; faktem je, že neustálá expanze a s ní spojená otázka šíření otroctví učinily tento vývoj prakticky nevyhnutelným.

Ještě ve třicátých letech se zdálo, že problém, jenž přinášela existence „zvláštní instituce“ v jedné polovině země, byl definitivně vyřešen Missouriským kompromisem z roku 1820. Ten určil, že rozsáhlé teritorium, pocháze-

³⁶ Více k Johnu C. Calhounovi viz např. NIVEN, John: *John C. Calhoun and the Price of Union*. New York 1988; nebo WILTSE, Charles M.: *John C. Calhoun*. New York 1944–1951.

³⁷ Calhounův projev v Senátu. In: *Register of Debates*, 24. Kongres, 2. zasedání, 6. února 1837, sloupec 710–719.

jící z nákupu Louisiany od Francie v roce 1803, bude rozdělena podél 36° 30' severní šířky – na jih od této hranice bude otroctví povoleno, na sever zakázáno, ovšem s výjimkou samotného území státu Missouri. Ten byl přijat do Unie jako stát otrokářský společně se svobodným státem Maine, vzniklým secesí od Massachusetts, čímž byla zachována parita svobodných a otrokářských států. Následovalo období, kdy otroctví jako politický problém ustoupilo do pozadí, a debaty v Kongresu a v Bílém domě se po následujících více než dvacet let točily kolem věčného problému Unie – vztahu mezi federální vládou a státy; ten byl vyjádřen politickým soupeřením whigů (progresivistických liberálů zastupujících převážně bankovní kruhy Nové Anglie, kladoucích důraz na význam centrální vlády) a demokratů (tradicionalistů stavicích především na agrárních oblastech, zdůrazňujících individuální práva občanů politicky zhmotněná v jednotlivých státech). Jádrem sporu byly jak již zmíněné celní tarify, tak existence centrální banky Spojených států (kterou jakožto nepřirozený nástroj federální moci demokratický prezident Jackson úspěšně zlikvidoval), či třeba budování dopravní infrastruktury. Jak se však ukázalo, missourský kompromis problém s expanzí otroctví nevyřešil, pouze odložil. V konečném důsledku lze říci, že tuto expanzi ještě prohloubil, když zavedl *de iure* rozdělení země, které se s postupem let stávalo rozdělením i *de facto*. S tím, jak s expanzí a modernizací komunikační sítě ztrácelo v myslech Američanů význam staré dělení na „Východ“ a „Západ“ podél hranice masivu Apalačských hor; nová, abstraktnější, leč mnohem hlubší hranice je nahrazovala. Byla kodifikována v kompromisu roku 1820 na „Sever“ a „Jih“ a byla opřena o rozdílné sociální instituce. Toto nebezpečí zakotvené v kompromisu si v době jeho uzavření uvědomoval málokdo; výjimkou však byl jeden z „Otců zakladatelů“, Thomas Jefferson, který nad textem dohody obou znesvářených stran v Kongresu upadl do deprese: „...tato závažná otázka mne, jako požární zvon uprostřed noci, probudila a naplnila hrůzou. Ihned jsem ji považoval za umíráček Unie. Jistě, na chvíli byl umlčen. Ale to je pouhý odklad, nikoliv konečný rozsudek. Zeměpisná linie, kryjící se s jistým principem, morálním a politickým, jednou zplozena a předána zlobným vášním lidí, nebude nikdy vymazána a každé další roztrpčení ji bude činit hlubší a hlubší.“³⁸

Hrozba „umíráčku Unie“ bublala pod povrchem politického dění v podobě rétorických sporů radikálních abolicionistů (kteří byli v tomto období *de facto* politickými extrémisty) se stále rostoucím počtem obhájců instituce otroctví až do poloviny čtyřicátých let a jejím jediným reálným projevem

³⁸ Jefferson v dopise Johnu Holmesovi, 22. dubna 1820. In: WASHINGTON, H. A. (ed.): *The Writings of Thomas Jefferson*. New York 1853–1854, sv. 7, s. 158.

bylo stoupající podezření Jižanů, že Sever hodlá zasahovat do fungování „zvláštní instituce“. Problém otroctví se na politickou scénu naplno vrátil až v roce 1846 a nikoliv náhodou to bylo u příležitosti další expanze Spojených států na západ. USA toho roku vstoupily do války s Mexikem, s nímž měly dlouhotrvající hraniční pŕtky, vrcholící sporem o Texas (po odtržení od Mexika se stal v prosinci 1845 státem Unie). Válka, jejímž evidentním cílem byl územní zisk, ostře rozdělila politickou scénu. Demokraté v čele s prezidentem Polkem ji podporovali, zatímco whigové, mezi nimi i Abraham Lincoln, byli ostře proti a nazývali ji „válkou pana Polka“.

Sotva se konflikt s Mexikem stihl rozhořet, odhalil trhlinu vedoucí po zcela jiné linii než mezi starými politickými stranami, a naplnil tak Jeffersonovu předpověď. Za prostředek si osud vybral neznámého demokratického poslance z Pensylvánie, Davida Wilmota, který 8. srpna 1846 vystoupil s doplňkem k jednomu z návrhů zákonů. Tzv. Wilmotova podmínka byla velmi jednoduchá a týkala se veškerého území, jež bude (sotva započatou) válkou získáno od Mexika: „Ani otroctví, ani nedobrovolné nevolnictví nebudou nikdy existovat v žádné části řečeného teritoria.“³⁹ Přestože podmínka v následném politickém boji neprošla, okamžitě a definitivně rozdělila politickou scénu i jednotlivé politické strany podél dělítky Sever – Jih, či spíše svobodné státy – otrokářské státy. Spor o otroctví v teritoriích se navíc záhy stal, především zásluhou Johna C. Calhouna, dalším úhelným kamenem, na němž se tříštily rozdílné interpretace Unie – zde ve formě otázky, zda má vůbec Kongres, potažmo federální vláda, právo zasahovat do otázek, jako je budoucí status teritorií. Do práv států jako takových samozřejmě nikdo nezasahoval, ale Calhounova interpretace Unie jakožto produktu vůle států, a tedy samotných občanů, vycházející z Jeffersonovy politické filozofie, tato práva rozšiřovala i na teritoria. Tato idea zůstala nosnou myšlenkou jižních demokratů i po Calhounově smrti v roce 1850, šlo však pouze o nástroj, který měl zajistit vítězství Jihu ve sporu o šíření otroctví. Spor, který Jižané vnímali stále více jako spor o budoucnost otroctví samotného.

Do prezidentských voleb v roce 1848 vstupovala americká politická scéna již zásadně reorganizovaná. Demokratická strana se pomalu, ale jistě dělila na většinovou „jižní“ a menšinovou „severní“ část. Liberální whigové, běžně zastupující zájmy spíše Severu, sice po zvolení svého kandidáta generála Zachary Taylora do funkce vítězili na všech frontách, jednalo se však o jejich labutí píseň – strana nevydržela pnutí různých křidel, formujících se podle postoje k otázce otroctví, a brzy navždy zanikla. Její zbylé liberální jádro bude tvořit jeden ze základů Republikánské strany. Za zmínku stojí, že do voleb

³⁹ Wilmotův návrh. In: *Congressional Globe*, 29. Kongres, 1. zasedání, 8. srpna 1846, s. 1217.

v roce 1848 také poprvé vstoupila Strana svobodné půdy (Free Soil Party), vzniklá z abolicionistické Liberty Party a protiotrokářsky naladěných politiků z jiných stran – odpor k otroctví se poprvé stal jádrem mainstreamové politické ideologie. Nové politické rozdělení se záhy projevilo, když v roce 1850 upadla Unie do své zatím nejhlubší krize. Rozhodnutí prezidenta Taylora o přijetí Kalifornie jako svobodného státu do Unie opět vyvolalo ducha „práv států“, interpretovaných Jižany stále více jako „práva Jihu“. Radikálové na již zmíněném shromáždění v Nashvillu otevřeně diskutovali o odtržení Jihu od Unie a senátor Foote z Mississippi argumentoval v Senátu při obraně práv Jihu revolverem. Řešením se ukázal tzv. kompromis z roku 1850, vzešlý z vášnivých debat na půdě kongresu. Historik David M. Potter nazval tento kompromis „příměřím roku 1850“ a tato interpretace je velice výstižná. Kompromis sice momentální krizi vyřešil, avšak otroctví coby celonárodní problém, stále více spojovaný s právy států, zůstávalo i nadále a stále více rozdělovalo jak americkou politiku, tak i celou společnost podél hranice „Sever“ a „Jih“.⁴⁰ Expanze Spojených států ve válce s Mexikem na konci čtyřicátých let tak definitivně otevřela dveře k naplnění jak Jeffersonových, tak i Calhounových vizí rozpadu Unie tím, že propojila dávnou politickou ideologii se strachem jedné části země o zachování svého sociálního systému. Po kompromisu roku 1850 se již situace měla jen dále zhoršovat, až do stadia, kdy slovy editora listu Charleston Mercury v úvodníku z roku 1858, „v otázce otroctví... nejsou Sever a Jih jen dvěma [různými] Národy, jsou dvěma protivnými, znepřátelenými Národy“.⁴¹ Z tohoto pohledu lze oprávněně zvažovat v úvodu zmíněnou interpretaci o nevyhnutelnosti krize Unie a v důsledku Lincolnova přesvědčení o její nedělitelnosti pak následně i občanské války.

RESUMÉ

JIH VERSUS UNIE:

POZADÍ KRIZE AMERICKÉ STÁTNOSTI V POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Příspěvek vychází z přednášky pro studenty Katedry historie Univerzity Palackého v Olomouci a čtenáři poskytuje základní informace a vhled do nesmírně komplikovaného problému příčin, vedoucích část Spojených států k přijetí ideologie „práv států“ a skrze její následnou politickou aplikaci až k občanské válce. Autor se soustřeďuje na dvě základní linie – kulturní

⁴⁰ POTTER, David M.: *Impending Crisis, 1848–1861*. New York 1976, s. 113nn.

⁴¹ Charleston Mercury, 8. září 1858.

rozdíly vyplývající z původní koloniální společnosti a na ústavní konstrukci USA. Zdůrazňuje s modernizací se prohlubující rozdíly mezi tzv. „Jihem“ a „Severem“, resp. „Západem“ a tvrdí, že jedním z hlavních motivů pro secesi byl strach většiny jižanských elit z modernity a jejich projevů, spojený s obsesivní obavou o ztrátu „zvláštní instituce“, tj. otroctví. Definitivní vypuknutí krize Unie pak spatřuje ve spojení těchto obav s neurčitou státoprávní povahou USA, z jejichž Ústavy nebyl zcela zřejmé, zda tvoří „Věčnou Unii“ či pouze smlouvu, kterou lze na základě práv lidu či států kdykoliv vypovědět. Jižané v čele s Johnem C. Calhounem byli pouze posledními z dlouhé řady „vyznavců“ teorie nadřazenosti práv států nad mocí federální vlády, byli to však oni, kdo ji dovedl k dokonalosti a brzy si ji spojili s obavami o budoucnost svoji i otroctví. Postupující expanze i modernizace a z nich plynoucí nevyhnutelné napětí vedly k prohlubování jejich obav a v konečném důsledku k secesi jedenácti států z Unie; a protože Lincoln i řada dalších trvali na teorii o „Věčné Unii“, jediným řešením zůstala válka.

SUMMARY

THE SOUTH AGAINST THE UNION: BACKGROUND OF 19TH CENTURY SOUTHERN SECESSIONISM

The purpose of this article, based on a lecture given at the Department of History, Palacky University in Olomouc, is to present the readers with some insight into the complex set of motivations that led one part of the United States to embrace the “states’ rights” theory and, in the end, to put it into a political reality, starting the American civil war. Author explicitly follows two main sources of motivation – the cultural dichotomy of the original colonial society, the one which grew over time instead of leveling itself – i.e., the tension between agrarian and ever more conservative South, more and more dependent on its “peculiar institution” in economic as well as social and, at the end, cultural sense; and the group of states loosely defined as “the North” and later also “the West”, undergoing the social revolution of modernization, fuelled by massive immigration of 1840s and 1850s. The main argument is that the Southern secessionism grew out of fear of modernity (which would inevitably bring a downfall of slave-based society), and that the real crisis came when this ever-growing fear connected with the ambiguous nature of the country itself. As it was never particularly clear if the Constitution constituted a “Perpetual Union” or just a “compact” to be possibly dissolved

through people's or states' rights, with some of the Founding Fathers (especially Thomas Jefferson) sometimes leaning to the latter, connection of this inherent ambiguity with a deep political rift was probably a question of time. When the Southerners, through John C. Calhoun, finally claimed the "states' rights" theory for themselves and perfected it in late 1830s, it took it only a short time to connect with their growing fear (however irrational it might be) of being ridden of slavery. Getting more and more defensive and watching changes in the North with fear, the South ended up using the ultimate "state right" that was only slightly invoked before – secession. Lincoln and most of the North insisted on the idea of "Perpetual Union", and the civil war followed.

Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové 3

VŠEOBECNÝ OBČANSKÝ ZÁKONÍK V HABSBURSKÉ MONARCHII ROKU 1811¹

Marie Macková

Rok 1811 nebyl pro habsburskou monarchii vůbec příznivý. Na mezinárodním poli byla v důsledku předcházejících událostí ne zcela dobrovolným spojencem císaře všech Francouzů Napoleona Bonaparta. Ten už sice nějakou dobu nebyl ani nositelem, ani zastáncem, ani šířitelem myšlenek revoluce, naopak jako císař se snažil přiblížit myšlence legitimismu víc, než bylo některým jeho věrným stoupencům milé, ale pro principiálně legitimistickou habsburskou monarchii to přesto nemohl být spojenec nejenom ideální, ale dokonce ani přijatelný. Na válečných polích se však nedařilo tak, jak by bylo třeba, takže bylo nejenom nutné změnit spojence, ale dokonce akceptovat personální propojení tradiční vladařské dynastie s úplně novou, právě zakládanou. Na domácím poli bylo snad ještě hůř. V únoru 1811 bylo třeba nechat vyhlásit zvláštní finanční patent, který se prakticky rovnal státnímu bankrotu a pro řadu obyvatel monarchie znamenal výrazný zásah do jejich majetku a dalších ekonomických možností.² Bylo to však jenom vyústění předchozího nepříznivého ekonomického vývoje, který neblaze ovlivnila dlouhodobá válka. Tu císař František dost dobře ovlivnit nemohl a minimalizovat její důsledky také ne. Zvlášť, když se k tomu připočetl dlouhodobý dopad válek minulých. Navzdory tomu však měl další ideu hodnou vladaře, která ovšem v podstatě kopírovala shodný model, jaký vedl k neblahému finančnímu patentu. Usiloval o dokončení prací na rekodifikaci velkých právních norem, které byly rovněž započaty jeho předchůdci, a na něm bylo, aby je dokončil.

¹ Tento text vznikl jako součást projektu „19. století v přednáškách českých historiků“ financovaného Vzdělávací nadací Jana Husa Brno, který byl realizován na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. S ohledem na termíny splnění povinností z toho vyplývajících nebylo možné vyčkat na výsledky konferencí, které byly naplánovány na druhou polovinu roku 2011 u příležitosti 200. výročí vydání Všeobecného občanského zákoníku. Jedná se např. o mezinárodní konferenci Občanská společnost na papíře aneb Konstrukce, kodifikace a realizace konceptu občanské společnosti v habsburské monarchii, jejímž pořadatelem je Historický ústav AV ČR v. v. i., Česká společnost pro výzkum 18. století, Vídeňská univerzita – Iuridicum, Europa Briceke Raabs. Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně pořádá rovněž na podzim 2011 konferenci pod názvem Vývoj soukromého práva na území České republiky. Lze předpokládat, že ve výstupech minimálně těchto konferencí budou k dispozici další reflexe týkající se vzniku a života Všeobecného občanského zákoníku, který v neuherské části habsburské monarchie vstoupil v platnost roku 1811.

² Politische Gesetzsammlung (dále jen PGS) 1811, Nro. 39, patent z 20. února 1811.

Jednalo se především o samostatnou kodifikaci trestního práva, kterou se podařilo ukončit už v roce 1803.³ Za ní musela následovat změna v oblasti civilního práva, která by vytvořila potřebnou paralelu k trestnímu zákoníku. Změny v dalších právních oblastech, např. ve státní církevní nebo konkorátním právu nebyly v té době na pořadu dne.⁴

Vzhledem k tomu, že v habsburské monarchii měl v rukou veškerou zákonodárnou moc panovník, nebylo možné bez jeho souhlasu žádnou zákonnou normu uvést v život. Všeobecný občanský zákoník musel podepsat – a tedy s ním souhlasit – císař. František I. byl v roce 1811 sedmým rokem rakouským císařem a pátým rokem už nebyl voleným císařem římským.⁵ V čele monarchie však stál dlouhých 19 let a většinu z tohoto času musel vést válku. Zatímco v zahraniční politice byl nucen se chovat podle momentální situace na válečném poli, což znamenalo, že ne vždy podle vlastního přesvědčení, vnitropolitická situace byla přece jenom poněkud odlišná. Na jedné straně

³ Zákoník o zločinech a těžkých přestupcích policejních z roku 1803, který soustřeďoval hmotné i procesní právo v jediné normě. Platil v zásadě až do roku 1850, kdy se změnil procesní řád, resp. 1852, kdy byl novelizován trestní řád.

⁴ Je však třeba mít na zřeteli, že Všeobecný občanský zákoník se některými svými částmi přímo dotkl i duchovních osob, i když ty jinak náležely do specifické jurisdikce. Jenom namátkou je možné jmenovat jejich vyloučení z možnosti uzavřít sňatek, kodifikace možnosti vstupu do řádu se slavnými sliby až po dovršení plnoletosti a podobně. Tato oblast však nabízí ještě širokou možnost dalšího výzkumu, která zřejmě bude alespoň z části využita při zmiňovaných konferencích.

⁵ Narodil 12. února 1768 ve Florencii, zemřel 2. března 1835 ve Vídni. Byl čtyřikrát ženatý, z toho dvakrát se svými sestřenicemi. Následník trůnu Ferdinand I. se narodil ze druhého Františkova manželství se sestřenicí Marií Terezií Neapolsko-Sicilskou (1772–1807). František byl od svých 16 let vychováván na vídeňském dvoře strýce Josefa II. jakožto následník trůnu. Získal i bojovou zkušenost na tureckém bojišti. Vladařem habsburské monarchie se však stal až po smrti svého otce, toskánského velkovévody Petra Leopolda, který byl mezi léty 1790–1792 vladařem celé monarchie jako Leopold II. Prakticky od začátku své vlády vedl války s revoluční a následně napoleonskou Francií. V důsledku ustanovení schönbrunského míru byl nucen změnit válečné spojence a postavit se po bok francouzského císaře. Díky obratným diplomatům však v okamžiku porážky Napoleonova impéria stál František už opět v táboře vítězů. Jeho další vláda ovšem byla poznamenána především snahou o udržení statu quo ve smyslu principů monarchistického legitimismu. Se všemi důsledky pro její zahraniční i vnitropolitickou orientaci. Osobně byl František I. vzdělaný botanik, který vybudoval impozantní herbářovou sbírku. Do dneška existuje jeho sbírka knih, která se orientovala především na přírodní vědy, botaniku, geografii a cestovní průvodce. Dnes bývá také někdy, navzdory nánosu osvěícenství v sobě, označován za prototyp *biedermeierovského* člověka. K tomu srov. např.: DRIMMEL, Heinrich: *Kaiser Franz. Ein Wiener übersteht Napoleon*. Wien – München 1981; Týž: *Franz von Österreich. Kaiser des Biedermeier*. Wien – München 1982; WÜRZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Bd. 6. Wien 1872, s. 208–225; LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (eds.): *Biedermeier v českých zemích*. Praha 2004.

bylo třeba respektovat následky dlouhodobé války, která monarchii stála velmi mnoho sil a důsledky se dostavily. Na straně druhé byl císař František jako důsledně vzdělaný osvícenec, který přijal za svou myšlenku služby habsburské říši v jejím čele, nepochybně pokračovatelem přeměny poměrů v monarchii v tom směru, který nastavili jeho předchůdci. Zvláště strýc Josef II. a otec Leopold II. Především v časných dobách Františkovy vlády bylo zřejmé, že byl ochoten svým konečným rozhodnutím uvést do života výsledky práce, která započala za jeho předchůdců a odrážela jejich více či méně razantní snahu o změny v duchu tehdy moderních teorií o správě státu i uspořádání společnosti.

To se projevilo i při tvorbě velkého kodexu civilního práva. Počátky prací je sice možné hledat už v předtereziánském období, ale použitelnou formu norma dostala ve zkušebním kodexu vyhlášeném v roce 1797 jako provizorní zákon v Haliči. První díl občanského zákoníku byl císaři předložen už v roce 1802, ale panovník ho nesankcionoval, ani se k němu nevyjádřil. Komise pracovala dál a na začátku roku 1808 byl už kompletní návrh předložen císaři znovu. Ten jej postoupil státní radě k připomínkám. Pak se musela znovu vyjádřit poradní komise, jejímž dílem občanský zákoník byl. Poslední kolo jednání začalo v lednu 1810, kdy byl návrh normy znovu předložen císaři. Situaci „na poslední chvíli“ zkomplikovala dvorská komora chystající finanční patent, protože bylo třeba sladit ustanovení týkající se především půjček. Ohlášení a vydání občanského zákoníku bylo v konečné fázi právě kvůli finančnímu patentu lehce odsunuto. Obě normy však vstoupily do právního řádu habsburské monarchie v první polovině roku 1811.⁶ Říše se tak zařadila do skupiny nemnoha evropských zemí, které už srovnatelnou novodobou normu civilního práva měly. Z nich nejviditelnější (tehdy, ale i dnes) je nesporně francouzský Code civil, zvaný někdy též Code Napoleon, z roku 1804.⁷

⁶ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten Erbländer der österreichischen Monarchie byl ohlášen patentem z 26. dubna 1811, vydán patentem č. 141 z 1. června 1811. Publikován a dostupný je jak v PGS, tak v následných samostatných vydáních. V dosavadní literatuře k tomu srov. např. JANOŠKOVÁ, Petra – KNOLL, Vilém – RUNDOVÁ, Alena: *Mezníky českých právních dějin*. 2. rozšířené vydání. Plzeň 2005, s. 127–135; SCHELLE, Karel (ed.): *Vývoj právních kodifikací*. Brno 2004; SCHELLE, Karel – SCHELLEOVÁ, Ilona (eds.): *Civilní kodexy 1811–1950–1964*. Brno 1993.

⁷ Existoval však i Maximilianus Bavaricus Civilis (zákoník tohoto typu platný od roku 1756 v Bavorsku) a především Pruské všeobecné zemské právo, na němž práce započaly v roce 1784. Sbližovala je především teorie přirozeného práva, ze které vycházely. Každé z uvedených právních prostředí s ní však pracovalo podle vlastních metod. K tomu např. KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005, s. 93–95; SCHELLE, Karel – VESELÁ, Renata – HORÁK, Ondřej: *Odras napoleonské doby v česko-rakouské právní kultuře*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ,

Zatímco v době vyhlášení byl v habsburské monarchii finanční patent pro tvůrce, blízké zainteresované i veškeré obyvatelstvo viditelnější a okamžitě zaregistrovaný, šlo o právní normu s omezenou životností. Všeobecný občanský zákoník (též do dneška obecně označovaný zkratkou svého německého názvu ABGB) naopak v této první fázi byl nesporně registrovaný postupně a zřejmě i dost pozvolna, ale platil nejenom až do konce existence habsburské monarchie, ale v Rakousku v novelizované podobě platí doposud, v ostatních nástupnických státech se v právním řádu udržují alespoň jeho rezidua.

Císař František I. se v uvozovacím patentu přihlásil ke snaze dokončit dílo svých předchůdců a jako základní úkol nového zákoníku viděl plné zajištění všech privátních práv všech občanů „nicht nur nach allgemeinen Grundsätzen der Gerechtigkeit, sondern auch nach den besonderen Verhältnissen der Einwohner bestimmt.“⁸ Navzdory tomu, že právní prostředí habsburské monarchie stále znalo celou řadu historicky vzniklých výhradních práv, včetně např. výsady rodu, děleného vlastnictví, institutu vrchnosti a poddaných a z toho vyplývajících vazeb a podobně, přesto nová norma vycházela z principu všeobecné platnosti a vztahovala se na všechny obyvatele neuherské části monarchie. Výjimku tvořil panovník, který byl vždy v jedinečném a výlučném právním postavení. Ustanovení nového kodexu se rovněž netýkala „stavu vojenského a osob vojsku příslušejících“.⁹ V § 16 této normy bylo v roce 1811 deklarováno, že: „Každý člověk má práva přirozená, rozumem samým zřejmá, pročez má i za osobu pokládán býti. Otroctví nebo nevolnictví v těchto zemích se nedopouští, aniž se dopouští vykonávati moc k tomu se vztahující.“¹⁰ Všechny obyvatele se měla napříště týkat ustanovení ABGB, rozdělená do čtyřech základních částí: úvod pojednával o zákonech občanských vůbec, díl I. o právu osob, díl II. o právu k věcem a díl III. obsahoval ustanovení o právu osob a právu k věcem společným. V jednotlivých paragrafech se pak nacházela ustanovení, která se týkala opravdu všech oblastí soukromého i veřejného života jednotlivců. Třeba tím, že život člověka závazně rozčlenila do fází na dětství (do sedmi let), nedospělost (do 14 let),

Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Napoleonské války a historická paměť*. Brno 2005, s. 247–258; URFUS, Valentin: *Historické základy novodobého práva soukromého: Římskoprávní dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy* (dále jen *Historické základy*). 2. vyd., Praha 2001; Týž: *Škola přirozeného práva a přirozenoprávní kodifikace v Německu a ve střední Evropě*. In: *Kodifikace – mezníky právních dějin*. Praha 1994, s. 57–63; OGRIS, Werner: *Zur Geschichte und Bedeutung der österreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch (ABGB)*. In: *Elemente europäischer Rechtskultur*. Wien – Köln – Weimar 2003, s. 311–331.

⁸ PGS, Nro. 141, s. 246.

⁹ PGS, Nro. 141, s. 248.

¹⁰ Podle českého znění Všeobecného občanského zákoníku vydaného roku 1862.

nezletilost (do 24 let) a plnoletost.¹¹ Dítě mělo svá práva už od okamžiku početí, nikoliv až od narození.¹² Byla definována rodina v právním smyslu slova,¹³ právě tak jako pojem státní občanství.¹⁴ Byla přiznána možná rozdílnost v náboženství a ihned konstatováno, že nemá žádný vliv na soukromé právo.¹⁵ Dnes často zkoumaná oblast manželského práva je v zákoníku svou podobou velmi blízká tehdejšímu zvyklostem kanonického práva. Na sňatek je však pohlíženo jako na občanskoprávní smlouvu – dobrovolný smluvní vztah dvou svéprávných jedinců, která by měla ochraňovat funkčnost svazku zajišťujícího pokračování rodu, tedy chránící kontinuitu. Jenom velmi malé skupině osob bylo zakázáno uzavírat sňatek.¹⁶

Zákoník definoval smlouvu obecně a stanovil striktní princip smluvní svobody, který pojmově předpokládal rovnost obou subjektů. To se odrazilo ve zvýšené míře především v té části, která se týkala obchodněprávních a pracovněprávních vztahů. Každá služební i obecně zaměstnanecká smlouva měla charakter oboustranně svobodně uzavřené smlouvy.¹⁷ Což v praxi samozřejmě tak jednoznačné nebylo, ale litera zákona to tak stanovovala. Nejsložitější situace vznikla zřejmě v oblasti úpravy majetkoprávních vztahů. Nesporné bylo definování vlastnického práva jako práva výlučného a nedotknutelného. V roce 1811 však bylo potřeba brát stále ještě zřetel na existující a nepřehlédnutelné pozůstatky feudální koncepce vlastnického práva, které se projevovalo především v tzv. dělení vlastnictví. V habsburské monarchii nadále existovaly poddansko-vrchnostenské vztahy, lenní vztahy a podobně, které s principy obsaženými v novém civilněprávním kodexu nebyly úplně v souladu.¹⁸ A tak dále: celkem 1502 paragrafů, formujících doslova každodenní život všech obyvatel neuherských zemí habsburské monarchie na minimálně dalších 100 let.

¹¹ ABGB, § 21.

¹² ABGB, § 22.

¹³ ABGB, §§ 40, 44.

¹⁴ ABGB, § 28.

¹⁵ ABGB, § 39.

¹⁶ ABGB, §§ 44–136. Podrobněji o tom srov. MACKOVÁ, Marie: *Sňatek ve světle rakouského Všeobecného občanského zákoníku*. In: HALÍŘOVÁ, Martina (ed.): „Oznamuje se láskám našim...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Pardubice 2007, s. 67–73.

¹⁷ ABGB, především hlava XXVI.

¹⁸ Z novějších prací zabývajících se touto tematikou je možné (bez nároku na úplnost) připomenout např. URFUS, V.: *Historické základy; Týž: Středověké představy o dělení vlastnictví a jejich oživení na konci feudalismu*. In: Acta Universitatis Brunensis, Iuridica 20. Brno 1976, s. 183–201; ADAMOVÁ, Karolína: *Dějiny soukromého práva ve střední Evropě*. Praha 2001; SCHELLE, K. – VESELÁ, R. – HORÁK, O.: c. d.

Stejně jako v Zákoníku o zločinech a těžkých přestupcích policejních z roku 1803 stala se i pro ABGB jedním ze základních principů právníka teze „Ignorantia legis neminem excusat“, tedy „Neznalost zákona neomlouvá“. Každý z obyvatel neuherské části monarchie byl povinen se podle zákoníku chovat a zachovávat jeho ustanovení. Proto se s ním měl seznámit. Ostatně samotný uvozovací patent zákona výslovně předpokládal, že celý kodex bude nejenom publikován v příslušné sbírce v němčině, jakožto základním provedení, ale bude také zveřejněn v dalších jazycích, všem srozumitelných. Za účelem opravdu jednoznačné dostupnosti všem. Nešlo tedy o formální zveřejnění na krajském úřadě či na radnicích jednotlivých měst a na vrchnostenských kancelářích.¹⁹ Po všech obyvatelích příslušných zemí bylo požadováno, aby se skutečně chovali jako moderní občané a se zákonem, který se týkal jich všech bez rozdílu, se osobně seznámili. Z hlediska práva, tehdejších právníků, dokonce i ideálních požadavků novodobé občanské společnosti to jistě byl požadavek oprávněný a nešlo proti němu nic namítat. Jaká však mohla být praxe v neuherské části habsburské monarchie roku 1811, případně v prvním roce platnosti nové normy – v roce 1812?

Početně největší část obyvatelstva tvořili poddaní rolníci žijící na vesnicích, jejichž zasahování do věcí veřejných bylo omezeno na minimum i v rámci jejich vlastní vesnice. Měšťanstvo bylo právně nesourodou skupinou, tvořenou poddanými i svobodnými obyvateli měst, jejichž míra podílu na veřejném životě byla místo od místa dost rozdílná. A nic na tom neměnil ani stále razantnější ekonomický vzestup této části společnosti, ke kterému v této době docházelo. Šlechta jako jediná část společnosti měla relativně nekrácená osobní práva, naopak byla v některých oblastech chráněna právními výhradami. Početně šlo o nejslabší část společnosti. Něco však měly všechny části tehdejší společnosti neuherských částí habsburské monarchie společného: více než čtvrtstoletí trvající snahy o prosazení povinné školní docházky pro opravdu všechny děti bez rozdílu stavu i pohlaví přinesly na začátku 19. století přece jenom už jakési výsledky, byť byl celý tento proces stále ještě v počátcích. Základní gramotnost stoupala, ale zdaleka ještě nebyla samozřejmá. Velká část venkovského obyvatelstva žila bez možnosti dostat se k jakémukoli tištěné zákonné normě: ta nejnutnější úřední nařízení, která venkovský člověk opravdu potřeboval znát, zprostředkovávali vrchnostenští úředníci a vesničtí rychtáři. V drtivé většině případů tento stav nebyl považován za špatný či nedostatečný. Vždyť to, co se nevešlo do sféry vlivu úřední-

¹⁹ Tak byl mimochodem, kromě jiných a tehdy stále obvyklejších forem, zveřejňován zmiňovaný finanční patent, aby bylo docíleno opravdu co nejširšího povědomí a aby si jeho ustanovení jednak nebylo možné vykládat jinak, jednak aby skutečně všem lidem bylo zřejmé, odkud se tu náhle změny financí a především cen vzaly.

ků a rychtářů, dovedl vysvětlit farář, případně bylo možné napodobit nějaký vzor z minulosti, uložený v kolektivní paměti vesnického společenství. I ti z vesničanů, kteří uměli číst, a mohla se jim příslušná sbírka patentů dostat do ruky, měli patrně problém porozumět právníckému textu, byť by byl psán v jejich mateřštině.

Poněkud jinou situaci by bylo možné předpokládat ve městech. Alespoň část jejich obyvatel nesporně byla schopná i ochotná se věnovat právnímu rámci, který novým způsobem začal formovat život každého z nich. Problém nebyl ani v míře vzdělanosti, ani v dostupnosti informace v podobě vytištěné normy, ani v množství času, který tomu bylo třeba věnovat. Přesto ani v tomto prostředí evidentně nebyl ani rok vydání ABGB 1811, ani rok začátku jeho platnosti 1812, obecně považován za rok jakkoliv přelomový právě pro běžný, každodenní život. Na rozdíl od již zmiňovaného finančního patentu, který do jejich podnikání, peněženek a životů vůbec zasáhl naprosto zásadně a bezodkladně, v podstatě ze dne na den. Ustanovení ABGB měli všichni šanci potkávat pozvolna, tak nějak „příležitostně“. Jakoby se vlastně nic zvlášť převratného nestalo. Ovšem ve zpětné pohledu je patrné, že se praxe skutečně změnila. Projevilo se to i tam, kde pro to byly nejmenší předpoklady, tedy mezi poddanými na vesnicích. Například tím, že po vydání ABGB skokově narostl počet uzavřených satebních smluv. Tedy právě v té sociální vrstvě obyvatelstva, která měla ke změnám právního prostředí obecně nejdál a zacházela většinou s ne příliš velkým majetkem, který by bylo potřeba právně zabezpečit. I v takto určené části společnosti však bylo možné, především nedlouho po změně právní situace, pozorovat rozdíly v přístupu. Více a rychleji nových možností právní změny využívali lidé, kteří vlastnili i v tomto kontextu větší majetek. Měli praktický důvod se o podobné změny zajímat.²⁰

Praktickou ukázkou přístupu kolektivní paměti odlehleho venkovského města k ABGB, který je považován za převratnou právní normu, by mohl být retrospektivní záznam městské kroniky v Lanškrouně. Byl zpracován sice až v roce 1836 poté, co vstoupilo v platnost guberniální nařízení hraběte Chotka o vedení obecních kronik v Čechách,²¹ ale jeho autor byl osobně pamětníkem let 1811–1812 a obecně se má zato, že příslušná část retrospektivního zápisu byla sestavena na základě jeho vlastních poznámek a vzpomínek. Struktura zaznamenaných událostí tak nepochybně odráží jak stav kolektivní paměti města, tak individuální přístup pisatele.

²⁰ Podrobněji o tom, včetně příslušné komparace, VELKOVÁ, Alice: *Svatební smlouvy ve venkovském prostředí v 1. polovině 19. století*. In: HALÍŘOVÁ, M. (ed.): *c. d.*, s. 75–86.

²¹ K tomu podrobněji v souvislosti s lanškrounskou městskou kronikou MACKOVÁ, M.: *Retrospektivní zápis lanškrounské městské kroniky*. In: PÁRKOVÁ, Hana (ed.): *Česká beseda o německých kronikách, pamětech a dalších vyprávěcích pramenech*. Praha 2006, s. 105–112.

O Lanškrouně let 1811–1812 nejbližše vypovídají na jedné straně záznamy Josefského katastru, na straně druhé údaje zachycené v dotazníku tzv. Eichlerovy ankety. Šlo o město ležící na pomezí česko-moravském, ale i poblíž státní hranice, které nikdy nemohlo spoléhat výhradně na zemědělství. Město leží v poměrně typické podhorské oblasti, která měla na přelomu 18. a 19. století ty nejlepší předpoklady stát se průmyslovým regionem. Kvetlo tu veškeré podnikání spojené se lnem a nově i bavlnou, včetně rozvoje raných forem manufakturního textilního podnikání. Správní centrum panství, náležejícího do majetkového komplexu rodu Liechtensteinů, mělo podle Josefského katastru například o čtvrtinu více domů než tehdejší Pardubice, ovšem nikdy nebylo rezidencí vlastní vrchnosti. Mělo však postavení municipálního ochranného města a přes nárazově doléhající válečné problémy žilo svým poměrně úspěšným životem.²²

Prvním oficiálním kronikářem a tedy autorem zmíněných vzpomínek na léta 1811–1812 byl Vinzenz Pernikář.²³ Jeho otec Franz byl Josefským katastrem evidován jako absolutně největší měšťanský držitel půdy ve městě, kromě toho měl řeznický krám a pronajímal panskou vinopalnu. Vinzenz byl především obchodníkem s textilním zbožím, zřídil a provozoval ve městě první pobočku pojišťovny, získal pro sebe obsluhu první poštovní sběrný a následně se stal i prvním poštmistrem ve městě. Sňatkem získal podíl na dalším velkém pozemkovém majetku ve městě, tzv. Urbanově dvoře. V literatuře se s oblibou dodává, že byl švagrem tehdy nejbohatšího muže ve městě, Christiana Polykarpa Erxlebena, textilního manufakturního podnikatele, který úspěšně využíval válečné konjunktury oboru a bohatl armádními dodávkami. Vinzenz Pernikář byl úspěšný a bohatý, s ohledem na typ podnikání také zcestovalý, neuzavřený v odlehlém městě pod horami. Je třeba připustit, že retrospektivní kronikářský zápis, který má mnoho parametrů prvního zpracování dějin města, byl pro mladší dobu ovlivněn znalostmi

²² O městě Lanškroun ve sledované době nejnověji např.: BORKOVCOVÁ, Marie a kol.: *Krajem koruny země, Vlastivěda Lanškrounska*. Lanškroun 2002; MACKOVÁ, M.: *Elita ducha, nebo elita moci? Venkovské město a patrimoniální úřednictvo v první polovině 19. století*. In: Documenta Pragensia, XXVII, Město a intelektuálové od středověku do roku 1848. Praha 2008, s. 989–999; Táž: *Manželka správce panství, Příklad Josefy Riederové*. In: MALÍŘ, J. a kol. (ed.): *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno 2008, s. 208–221; Táž: *Josef Niederle*. In: FASORA, L. – HANUŠ, J. – MALÍŘ, J. (Hg.): *Sozial-reformatorisches Denken in den böhmischen Ländern 1848–1914*. München 2010, s. 375–389; Táž: *Lanškroun ve světle Josefského katastru*. Sborník prací východočeských archivů, 13, Zámorsk 2009, s. 163–181.

²³ Narodil 14. dubna 1781 v Lanškrouně, zemřel tamtéž 22. května 1849.

a postoji jeho zpracovatele. Jinak řečeno: jde o postřehy člověka vzdělaného a v kontextu doby a místa s velmi širokým rozhledem.²⁴

Záznamy lanškrounské kroniky²⁵ týkající se roku 1811 začínají připomenutím velkých mrazů, kterým na konci ledna padl za oběť vrchnostenský posel. Šel z České Třebové do Žamberka a cestou umrzl, jeho tělo bylo vyhrabáno ze závějí až o dva dny později. Další rozsáhlá část – vlastně nejrozsáhlejší pasáž z ročního zápisu 1811 – se týká vyhlášení a důsledků finančního patentu. Byl doručen na zdejší radnici zapečetěný třemi pečeti a rozpečetěn za velkého zájmu veřejnosti v úředně určený den 11. března v 9 hodin ráno. Jeho obsah Vincenz Pernikář zachytil jako snížení hodnoty tehdejších papírových peněz, které byly v oběhu místo mincí, na jednu pětinu – z pěti zlatých se stal jeden zlatý. Pro příklad uvedl, že pár bot stál náhle 50 zlatých místo dosavadních 10 zlatých. Stříbrné mince zcela zmizely z oběhu, právě tak jako pojmenování rýnské zlaté, nadále mělo být používáno označení vídeňská měna. Další zpráva v lanškrounské kronice z roku 1811 se týká sochy Madony, která byla na náklady zdejších zbožných obyvatelů zřízena za městskými stodolami. Z „pocivého kamene“ ji vyrobil místní kameník Franz Melnitzky a od ní až ke stodolám byla vysázena alej mladých stromků. Poslední zprávou hodnou zaznamenání pro rok 1811 byl požár, který na jednom z předměstí pohltil 22 domů, kapličku sv. Františka, jejíž zvon se roztavil a ohrožoval i vrchnostenský pivovar. Založila ho neopatrná žena, která při pečení chleba nepozorností zapálila vích slámy. Protože bylo veliké sucho a teplo, nebyl dostatek vody na hašení. Ve městě tehdy ještě nikdo nebyl žádným způsobem pojištěn pro podobné případy a postiženým tedy nezbylo než se spolehnout na milosrdenství ostatních obyvatel města. Mezi nimi vynikl – jako obvykle – pan Ch. P. Erxleben, který věnoval množství potravin, stavebního dříví i šindelů a v hotovosti 2000 zlatých v bankocetlích. Tím byly dobré i špatné zprávy z historie města roku 1811 vyčerpány. Zápis pro rok 1812 je velmi stručný, omezuje se na konstatování, že v důsledku finančního patentu nastala velká dražota a obyvatelstvo bylo poškozováno především enormně stoupajícími cenami obilí. Ani v dalších letech není o zavedení či důsledcích všeobecného občanského zákoníku ani zmínka.

Ačkoliv zápis vznikl o čtvrtstoletí později, v roce 1811 bylo Vincenzi Pernikářovi 30 let. Byl tedy dospělý muž a úspěšný obchodník, o jehož schopnostech a rozhledu nelze pochybovat. Přesto pro něj ani aktuálně ani zpětně,

²⁴ K tomu srov. např. SEKOTOVÁ, Věra: *Vincenc Pernikář, lanškrounský historik a kronikář*. In: SEKOTOVÁ, V. – MACKOVÁ, M. – BORKOVCOVÁ, M.: *Osobnosti města Lanškrouna*. Lanškroun 1997, s. 27–36.

²⁵ Její originál je uložen ve Státním okresním archivu Ústí nad Orlicí, Mezifundová sbírka kronik, kn. č. 152, záznamy od s. 185.

po dlouhé době působení, Všeobecný občanský zákoník, s jehož principy se právě on – obchodník a zaměstnavatel – měl jistě příležitost setkávat častěji než mnozí lidé žijící ve stejném městě, nepředstavoval takový zlom, aby bylo potřeba se k němu speciálně vracet a zanést ho mezi významné události města. Byť se tato změna v konečném důsledku dotkla každého z jeho obyvatel, nebyl to zlom ke komentování.

Lze předpokládat, že tak, jako jej nepovažoval za potřebné reflektovat přiměřeně vzdělaný a především úspěšný měšťan a obchodník z Lanškrouna, tak celkově nový občanský zákoník nikoliv vítězoslavně vpadl jako hold principu novodobého svobodného občana, ale doslova se pozvolna vplížil i do života dalších obyvatel neuherských zemí habsburské monarchie. Je otázkou, zda to není úděl všech podobně velkých a zásadních právních norem. K jejich vstřebání jednotlivcem i kolektivní pamětí je možná třeba podstatně víc času než u jednorázového, byť naprosto zásadního nařízení typu finančního patentu z roku 1811. Obyvatelé se s ním setkávali tehdy, když to jejich životní situace vyžadovala. Při sňatku, v dědickém řízení, při uzavírání pracovních smluv, když někdo z jejich blízkých zemřel, když se jim přestalo dařit a bylo třeba si půjčit, zastavit dům, prodat. Těch příležitostí bylo vlastně mnoho, ale všechny patřily do okruhu těch relativně všedních. Které přichází a odchází tak, jak se mění život každého jednotlivce. Každý z lidí změny poznával postupně, v okamžiku, kdy se bezprostředně dotkly jeho samého. Kromě vzdělané právnické veřejnosti, která se s ABGB musela seznámit z profesních důvodů, a úzké skupiny vzdělaných osvícenců, kteří měli příležitost v normě vytušit zcela jiný přístup k člověku a mohli z ní dedukovat aktuální, ale především budoucí význam pojmu *občan* se vším všudy, to nebyl ani toužebně očekávaný, ani s oslavami vítaný předěl v životě společnosti. Pro převažující část obyvatel habsburské monarchie byl důležitější, mnohdy doslova životně důležitý, finanční patent z března 1811. Na Všeobecný občanský zákoník nebyl aktuálně čas ani chuť ho vnímat. To měla přinést teprve následující doba.

RESUMÉ

VŠEOBECNÝ OBČANSKÝ ZÁKONÍK V HABSBURSKÉ MONARCHII ROKU 1811

Všeobecný občanský zákoník, vydaný pro neuherskou část habsburské monarchie v roce 1811, patřil v té době k nejprogresivnějším normám upravujícím civilní právo v Evropě. Monarchie se však nacházela v komplikované situaci a byla vyčerpaná dlouhodobou válkou. Na jaře roku 1811 musel být

vydán tzv. finanční patent. Ten razantně změnil ekonomickou situaci veškerého obyvatelstva. Dobovou optikou byl proto viditelnější než nový občanský zákoník. Přesto jsou dopady změněného civilního práva pozorovatelné už v bezprostředně následujícím období, ale nejrychleji je možné je fakticky dohledat a prokázat mezi majetnějšími vrstvami obyvatel v jejich každodenním životě. Nový občanský zákoník nebyl v době svého vzniku vítán jako zlomová právní norma, která změní život obyvatel monarchie. Ve skutečnosti tomu tak v praxi bylo: postupně, podle toho, jak se každý z jejích obyvatelů dostal do životní situace, která byla takového charakteru, že vyžadovala právní ukotvení.

SUMMARY

THE GENERAL CIVIL CODE IN THE HABSBUURG MONARCHY IN 1811

The General Civil Code, published for the non-Hungarian area of the Habsburg monarchy in 1811, belonged in those days to the most progressive norms revising civil law in Europe. The monarchy was in a (very) complicated situation and was exhausted by the long-lasting war. The Financial Patent must have been published in spring 1811. It changed significantly the economic situation of all inhabitants. In the context of that time, the Financial Patent was more noticeable than the new Civil Code. Nevertheless, the impacts of the changed civil law were apparent in the very next period. The most visible changes could have been found and proved among wealthier classes in their everyday lives. The new Civil Code was not accepted as a crucial legal norm which was going to change lives of the inhabitants of the monarchy in those days. However, de facto it was happening in praxis: it was changing gradually according to the specific life situations of inhabitants which required legal proceedings.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.
Ústav historických věd
Filozofická fakulta
Univerzita Pardubice
Studentská 84
532 10 Pardubice

FRANTIŠEK PALACKÝ

JAKO MÍSTO HISTORICKÉ PAMĚTI

SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM K MORAVĚ

Jiří Štaif

1. Historická paměť a Palackého poslední cesta na Moravu roku 1873

Český historik a politik František Palacký (1798–1876) byl již na konci svého života pokládán za „Otce“ českého národa.¹ V této souvislosti se stal jedním z nejdůležitějších míst české historické paměti. Tento pojem lze chápat ve shodě s nyní již mnohaletou badatelskou tradicí, kterou svým projektem *Lieux de mémoire* založil v osmdesátých letech 20. století francouzský historik Pierre Nora. Pod pojmem *místa historické paměti* si můžeme představit jakékoli „nosiče“ informací o minulosti. Důležitá je přitom však okolnost, že jejich „svědectví“ mohou nabýt pro jistou společnost či některou z jejích součástí na symbolickém významu. Nesou tedy v sobě sebeidentifikační potenciál pro kolektivní historické vědomí, povědomí i podvědomí ve větší míře než místa jiná. Tímto způsobem také intenzivně spoluvytvářejí specifickou komponentu určité kultury, kterou se jedna odlišuje od jiné.²

Téma historické paměti a míst, která ji evokují, je nesmírně složité, neboť zasahuje do celé řady vědních oborů. Nepochybně však zvlášť úzce souvisí s psychologii, tedy s tím, že lidé jsou schopni si některé informace a zážitky zapamatovat lépe než jiné. Ty se potom ukládají v lidském mozku, jenž s nimi dále aktivně pracuje a za jistých okolností si je znovu připomíná. V dějinách lidské civilizace se z nejrůznějších důvodů začaly rozvíjet techniky, jejichž cílem bylo kulturní fenomén *znovu-připomínání* aktivně ovlivňovat či do-

¹ Z Palackého aktuálních biografií viz alespoň KOŘALKA, Jiří: *František Palacký (1798–1876). Životopis*. Praha 1998; Týž: *František Palacký (1798–1876). Der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat*. Deutschsprachige Neubearbeitung vom Verfasser unter Mitarbeit von Helmut Rumppler und Peter Urbanitsch. Wien 2007; ŠTAIF, Jiří: *František Palacký. Život, dílo, mýtus* (dále jen *Fratišek Palacký. Život, dílo, mýtus*). Praha 2009; knihu Kamila ČINÁTLA: *Dějiny a vyprávění. Palackého dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha 2011 jsem již nemohl vzít v úvahu.

² Srov. informace o francouzském a evropském bádání o místech paměti: NORA, Pierre: *The Era of Commemoration*. In: KRITZMAN, Lawrence D. (ed.) under Direction of Pierre Nora: *Realms of Memory. The Construction of the French Past III. (Symbols)*. Columbia 1998, s. 609–637; FRANÇOIS, Étienne: *Lieux de mémoire, Erinnerungsorte*. In: MARÈS, Antoine (ed.): *Lieux de mémoire en Europe centrale*. Paris 2009, s. 11–18.

konce řídit, neboť se tak dala poměrně účinně rozvíjet kolektivní identita s rozdílným důrazem na její vědomostní, výchovné, sociální, kulturní, mocenské a jiné aspekty. Kolektivní identita založená na společné paměti zároveň vykazuje mnohostranný vztah k jednotlivým individuálním pamětím. V této souvislosti se opírám o tezi, že člověk je kolektivním tvorem, a proto vycházím z teoretického předpokladu, že individuální paměť se utváří vždy již v nějaké síti společenských, kulturních, hospodářských a dalších vztahů, jež vyvíjí tlak na její socializaci. To však neznamená, že v jistých historických situacích se někteří lidé, či jejich skupiny, nedokáží tomuto tlaku vzepřít ve snaze vytvořit alternativní kódování kolektivní paměti. V tomto smyslu působilo v moderních dějinách zvláště nápadné hledání identity na bázi nacionalismu, třídního vědomí nebo jinak motivovaného kolektivního či individuálního disenterství.³

V následujícím výkladu se budu věnovat českému nacionalismu, neboť bych rád poukázal na několik po mém soudu směrodatných procedur, jimiž se právě Palacký stával jedním z klíčových míst v moderní historické paměti. V této souvislosti budu přihlížet zvláště k tomu, jak se místem historické paměti stal na Moravě, kde se v Hodslavicích, ležících nedaleko Moravskoslezských Beskyd, 14. června 1798 narodil a kde prožil své rané dětství. Nelze přitom však říci, že by se ve své dospělosti do svého rodného kraje vracel příliš často. V jeho moravských pobytech sehrála nepochybně klíčovou roli Kroměříž, v níž zasedal na přelomu let 1848–1849 rakouský ústavodárný sněm, na němž se marně snažil prosadit svoji představu o federalistickém uspořádání habsburské monarchie. Menší symbolický význam pak měly jeho pozdější pobyty v Brně, kde býval hostem Cyrila Nappa, převora starobrněnského augustiniánského kláštera.

Jeho návštěvy v rodném kraji byly s přibývajícím časem skutečně jen ojedinelé. Svoji roli tu sehrála okolnost, že si příliš nerozuměl s dvěma ze svých bratrů. Dostávalo se mu totiž nepříjemných zpráv o tom, že starší bratr Jiří Palacký (1791–1868) pozbyl svou nehospodárností vlastnictví jejich rodného domu v Hodslavicích a mladší bratr Jan Palacký (1812–1874) se musel z finančních důvodů vzdát fojtského domu v nedalekém Zubří, jenž jejich otec zakoupil s příslušnými právy roku 1829 ve své tvrdošíjně touze po sociálním vzestupu. Neutěšené rodinné poměry vedly Františka Palackého nepochybně i k tomu, že nějaký čas váhal, než svou rodnou obec v červenci roku 1854 zase po letech navštívil. Jednalo se však o návštěvu zcela soukromou, již podnikl spolu se svým synem a po níž následovala téměř dvacetiletá odmlka. Pro

³ Srov. RITCHIE, Donald A. (ed.): *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford 2011, zvl. s. 82nn.

zapisování Františka Palackého do historické paměti českého obyvatelstva na Moravě měla nezastupitelný význam jeho poslední návštěva rodné země v červenci roku 1873, po níž se tam již nikdy nevrátil.⁴

Vyvrcholením této svým způsobem „spanilé jízdy“ byla návštěva valašského kraje, jenž se potom stal jedním z center, v němž byl Palacký vnímán jako osobnost, jehož památku je třeba uchovat do budoucnosti pro co nejširší okruh lidí. Svoje putování započal v Brně, kde jeho pobyt navazoval na oslavy 100. výročí narození Josefa Jungmanna. V této souvislosti je třeba vzít v úvahu, že i Palacký byl v této době jubilem, neboť 11. dubna 1873 mohl oslavit 50. výročí od svého příchodu do Prahy, kde začal právě Jungmanna v české obrozenecké společnosti již v druhé polovině třicátých let 19. století co do významu zastíňovat. 14. června 1873 se dožil 75 let, tedy věku, který jej opravňoval k bilancování své vůdčí role ve veřejném životě. Již předtím i potom poměrně jasně sděloval veřejnosti, že sám sebe chápe nejen jako osobnost, která je směřodátná pro současný český kulturní a vědecký život, nýbrž že se také považuje za vůdčího politika nadnárodního významu, jenž se při řešení problému konstruktivního soužití různorodých národů a národností v multietnickém prostředí habsburské monarchie setkával jen s velkými obtížemi a nezřídka i krajním nepochopením. Domníval se přitom, že přes všechny tyto nesnáze mu dějiny jednou dají za pravdu.

Na Moravu tedy přijížděl jako vůdčí osobnost, jež se již za svého života stala pro české národní hnutí symbolem víry v lepší budoucnost. Brno, kam vlakem dorazil 19. července 1873, ovládaly až do roku 1918 německé komunální elity, jež zde české národní hnutí podřizovaly svým autoritativním rozhodnutím všude tam, kde to bylo možné. Proto se tu musel spokojit s projevy úcty, které se odehrávaly jen v reprezentativním českém Besedním domě a v jeho spolkové zahradě. Masový hold Palackému ve veřejném prostoru zde totiž vůbec nepřipadal v úvahu. 21. července 1873 dorazil do rodných Hodslavic, kde se přes přátelské přijetí na vlastní oči přesvědčil o tom, že jeho rodný dům, na nějž dala Občanská beseda z Frenštátu pod Radhoštěm umístit u příležitosti jeho 70. narozenin pamětní desku, skutečně již nepatří jeho rodině.⁵

⁴ Srov. KOŘALKA, J. (ed.): *František Palacký, Briefe an Therese. Korrespondenz von František Palacký mit seiner Braut und späteren Frau aus den Jahren 1826–1860*. Dresden 2003, s. 565nn; BAYER, František – KOŽELUHA, František: *Františka Palackého poslední loučení s rodnou Moravěnkou roku 1873*. Přerov 1898, s. 7–57; KAMENÍČEK, František: *Poslední cesta Palackého na Moravu 1873*. In: *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého 1798–1898*. Praha 1898, s. 165–173.

⁵ Srov. FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanská elita a obecní samospráva města Brna 1851–1914*. Brno 2007, passim, zvl. s. 105nn.

Pocit ztráty původního domova u něj musel být tehdy tak silný, že autor novinových zpráv o jeho poslední cestě na Moravu František Koželuha, jenž byl tehdy kaplanem v Rožnově pod Radhoštěm, nás informuje o tom, jak byl Palacký velmi roztrpčen tím, že se toto poměrně skromné stavení nacházelo v tak zanedbaném stavu, že jej nebylo možno v žádném případě považovat za důstojné místo historické paměti. Zřejmě si přitom přál, aby dům přešel do majetku hodslavické obce či nějaké české národní instituce, jež by se o něj řádně starala. Trapnost tohoto pocitu zřejmě umocňovala skutečnost, že se roku 1862 stal zakladatelem spolku Svatobor, jenž měl mj. pečovat o památku těch českých spisovatelů, kteří se obzvláště zasloužili o vznik a rozkvět české národní kultury.⁶

Palacký se potom ubytoval v Rožnově pod Radhoštěm u čelné osobnosti místního veřejného života Michala Jurejdy, kde nocoval až do 25. července a odkud podnikal své cesty do okolí. Na návštěvu nedalekého Nového Jičína, jednoho z nejdůležitějších městských center kraje, nebylo ani pomyšlení, neboť zde žilo ve valné většině německé obyvatelstvo, jež českému národnímu životu kladlo soustavně různé překážky. 22. července navštívil Valašské Meziříčí, kde žila německá menšina a v němž se mu zejména díky čelné osobnosti veřejného života advokátu Aloisovi Mikyškovi, moravskému zemskému poslanci, dostalo přátelského přijetí. Při této příležitosti poznamenejme, že Palackého hostitel se zde stal iniciátorem založení prvního českého gymnázia na východní Moravě, jehož staveníště prý Palacký též navštívil. Následujícího dne pobyl v Zubří, kde se jen nerad smířoval s tím, že jeho bratr Jan Palacký již definitivně pozbyl fojtského majetku a žije jen „v jednoduché chalupě.“ Nakonec přijal jeho vysvětlení, že jejich otec Jiří Palacký (1769–1836) mu zanechal po své smrti na fojtsství dluhy ve výši 17 000 zl., jež nebylo možno splatit.⁷

Zubří pro něj bylo důležité i tím, že zde zemřel před několika lety jeho bratr Ondřej Palacký (1807–1871), do něhož kladl ze všech svých sourozenců největší naději. Rád si zde také poseděl na místní faře a nepochybně si vážil toho, že je jako evangelík přátelsky přijímán právě v katolických kruzích. Tento příznivý dojem si potom potvrdil i při dalších příležitostech. Ve srovnání s tím, co na Moravě roku 1873 dosud i potom zažil, mělo zvlášť srdečný a širokou veřejností nadšeně sdílený ráz jeho přijetí v Rožnově pod Radhoštěm a Frenštátě pod Radhoštěm, v nichž žilo v naprosté většině čes-

⁶ Srov. KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*, II/1. Ostrava 2008, s. 645nn. a 655nn.

⁷ BAYER, F. – KOŽELUHA, F.: *c. d.*, s. 23nn.; další informace o osobnostech regionálního veřejného života viz webové stránky sdružení Valašské Athény: Slovník osobností východní Moravy.

ke obyvatelstvo. Vzhledem k tomu, že zároveň šlo o sídla soudních okresů, v nichž ve veřejném životě aktivně působily národně uvědomělé osobnosti, zde také existovaly sociálně i kulturně příhodné podmínky proto, aby tu bylo Františku Palackého holdováno jakožto živoucímu vůdčímu symbolu českého národního hnutí.

Přátelská přijetí měla navíc charakter nadšených národních slavností, jež byly provázeny hudebními, pěveckými a dalšími kulturními produkcemi i Palackého návštěvami místních spolků, škol a knihoven. Inscenovány byly s nepochybným záměrem využít jeho osobnost k posilování národní soudržnosti. Klíčovou roli v tomto směru sehrávali představitelé místní samosprávy, čímž byl kult Františka Palackého ve veřejném prostoru těchto měst podpořen jistou mírou oficiality. Slavnostních akcí, konaných při této příležitosti, se v nemalé míře účastnili také katoličtí duchovní spolu s několika evangelickými pastory. Tato skutečnost se dala ze symbolického hlediska interpretovat tak, že František Palacký je symbolem spojujícím příslušníky českého národa bez rozdílu jejich náboženského vyznání, což mělo na konfesijně smíšeném Valašsku zvláštní význam. Další důležitou profesní skupinou, jež se oslav zúčastnila, byli učitelé, kteří tak veřejně manifestovali, že jim nejde jen o vzdělávání dětí, nýbrž i o pěstování národního uvědomění. Účast mládeže na slavnostních akcích Palackého zvláště těšila, neboť v ní viděl slibnou budoucnost českého národa.

Zvlášť dojat byl uvítacím zpěvem sboru rožnovských školáků, v němž mohl zaslechnout i tyto verše: „Ty jsi otec vlasti drahé, jsme my tvoji a ty jsi náš,“ nebo „Ať ta tvoje Valachie, i ta ať v tvém duchu žije“. Povášněme si při této příležitosti, že na rodném Valašsku byl Palacký často titulován jako „otec“.⁸ Ne vždy bylo ovšem toto oslovení spojeno do symbolické podoby „Otec národa“, neboť se při této příležitosti i později také setkáváme s oslovením „Otec vlasti“, jež však historicky příslušelo již Karlu IV. Do uvítacích akcí v obou valašských městech byly aktivně zapojeny též ženy a dívky, jež Palackému předaly při jeho slavnostním vjezdu do Frenštátu pod Radhoštěm po antickém způsobu myrtový věnec. Potom se aktivně podílely na kulturní části Palackého programu svými recitacemi a zpěvy. Jeho součástí byl slavnostní banket s téměř 200 účastníky, kam byly pozvány vybrané osobnosti veřejného života a českých spolků nejen z města, nýbrž i jeho okolí.

Při podobných banketech bylo Palackému holdováno formou uvítacích projevů a následných přípitků, v nichž mu účastníci oslav přáli ještě dlouhá léta plodné práce pro český národ. Ve Frenštátu pod Radhoštěm, kde bylo přivítání Františka Palackého provázeno nejen krojovanými bandérii a hluč-

⁸ BAYER, F. – KOŽELUHA, F.: *c. d.*, s. 14, 29, 45 aj.

ným provoláváním slávy přihlížejícími diváky, nýbrž i střelbou z hmoždířů, přednesl při hostině uvítací projev advokát Rudolf Kallus. Při této příležitosti se dotkl proměny Palackého vztahu k Rakousku, jenž byl roku 1848 velmi vstřícný, avšak později již velmi kritický. Učinil tak zřejmě *bona fide*, nicméně však můžeme předpokládat, že na Moravě byl pro českou politiku problém „ochabování“ Palackého víry v habsburskou monarchii jako stát, v němž budou zaručena rovná práva všem národům, závažnějším zádrhelem než v Čechách, kde byla míra českého národního uvědomění zjevně větší. Palacký na tuto delikátní výzvu, již vůbec nečekal, zareagoval tím, že přítomným poněkud podrážděně sdělil, že vždy byl „pro Rakousko spravedlivé“ a v tomto smyslu také napsal *Ideu státu rakouského* (1865).

Potom přešel téměř do jazyka starozákonního proroka, když slavnostně prohlašoval, že se vždy držel stejných zásad, a proto věří ve světlou budoucnost, pokud jej ovšem budou jeho přívrženci svorně následovat. Po tomto zaníceném proslovu se atmosféra hostiny opět dostala do roviny entuziastického holdování. Její účastníci si přitom zřejmě dobře neuvědomili, že Palacký se jim ve svém předchozím vysvětlení snažil nenápadně naznačit, že na sklonku svého života dospěl k názoru, že Rakousko se může stát národnostně spravedlivým jen tehdy, pokud v něm bude česká politika aktivně podporována zvenku Francií a Ruskem. V tomto smyslu v užším kruhu svých příznivců připomínal, že jeho zeť František Ladislav Rieger je její velkou nadějí, vzpomínaje přitom na jeho řečnické umění, jež prý skvěle uplatnil při manifestační návštěvě Ruska, již představitelé českého veřejného života podnikli na protest proti rakousko-uherskému dualismu roku 1867.⁹

Další průběh Palackého cesty po Moravě roku 1873 nebyl již tak impozantní jako na Valašsku, neboť v Přerově příslušný okresní hejtman nepovolil organizátorům uspořádat ani okázalý veřejný průvod městem ani další veřejné slavnosti. Nicméně město bylo slavnostně vyzdobeno a Palacký v něm veřejně pozdravován. V pevnostním městě Olomouci, jemuž vládly německé komunální elity, se musel spokojit s obdobným průběhem své návštěvy, jako tomu bylo předtím v Brně. Čeští studenti zde byli dokonce vyšetřováni za to, že chtěli Palackému korporativně vzdát svoji úctu. Nevíme, zda si předtím povšiml toho, že v Černotíně, nedaleko Hranic na Moravě, jej pozdravovalo i místní dělnictvo. Nepochybně jej potěšilo, že při cestě z Přerova do Olomouce, již podnikl v kočáře, byl vítán hanáckým obyvatelstvem. Zřejmě si však dobře uvědomoval, že nebýt katolického duchovenstva, několika českých poslanců moravského sněmu a místních českých spolků, dostávalo by se mu zde

⁹ Tamtéž, s. 32nn. a 40nn.; stručné výtahy z Palackého vystoupení viz též RIEGER, Bohuš (ed.): *Františka Palackého Spisy drobné I*. Praha 1898, s. 385–386.

přijetí asi daleko skromnějšího. Z Olomouce odjel 26. července 1873 vlakem zase do Čech na Riegerův zámek v Malči u Chotěboře, kde potom trávil letní měsíce. Tím jeho poslední cesta na Moravu skončila.¹⁰

2. Palacký jako místo historické paměti I. (1876–1898)

Palacký si byl s přibývajícími léty velmi dobře vědom toho, že se stal nejen úctyhodnou, nýbrž i slavnou osobností, přestože byl právě při své poslední návštěvě Moravy na rozpacích z toho, že se mu někdy dostávalo mnohem větších i spontánnějších projevů veřejného uznání, než čekal. I on se tak stal součástí světa, v němž bylo zvykem zachovávat velké osobnosti v „živé“ paměti společnosti. V antické a křesťanské civilizaci byl totiž vytvořen kulturní kód, jenž byl založen na jejich zobrazování prostřednictvím soch, bust či jinak pojatých spodobnění, jež byla nezřídka umísťována na veřejně přístupných místech, aby tak tito velikáni mohli být bez větších obtíží stále „na očích“ pro větší množství lidí. Jejich nadčasovost byla podtrhována tím, že jejich podoby byly tesány do kamene, či odlity do bronzu jakožto osvědčených symbolů trvanlivosti. Provázeny byly pochvalnými nápisy, jež připomínaly jejich zásluhy.¹¹

Tento zvyk přejala i moderní doba, přestože již byla dobře poučena o tom, že ve zlomových historických situacích je možno poměrně snadno jednu sochu nahradit jinou. Zároveň však věděla i to, že takto chápané ztvárnění je schopno u některých historických osobností překlenout i několik společenských zvratů. Tato setrvalost se v moderních českých dějinách týkala nejčastěji právě Františka Palackého. V této studii se proto chci zaměřit zvlášť na jeho sochy, busty a pomníky ve veřejném prostoru, jakožto místa paměti se zjevným potenciálem připomínat ve významové zkratce to, co již minulo. V této souvislosti mohu upozornit na nejnápadnější podoby takto chápaného kolektivního zpřítomňování, jimiž u nás byly především české národní slavnosti. Jen letmo se též dotknu některých vzdělávacích institucí, jež nesly ve svém názvu Palackého jméno. Přitom je vcelku logické, že se rememoralizační kapacita takto chápaných „nosičů“ historické paměti proměňovala v čase.

Také mě bude zajímat, do jaké míry dokáže připomínání Františka Palackého jakožto důležitého místa historické paměti ovlivňovat internet. Právě

¹⁰ Srov. KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: *c. d.*, s. 310nn.; BAYER, F. – KOŽELUHA, F.: *c. d.*, s. 44nn.

¹¹ K tomu viz alespoň HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha 1996, *passim*; WINGFIELD, Nancy M.: *Flag Wars and Stone Saints. How the Bohemian Lands Became Czech*. Harvard 2007, *passim*.

on je totiž svým způsobem vysoce reprezentativním veřejným prostorem, jenž však díky své vlastní povaze velmi silně podtrhuje fenomén prchavosti času, ačkoliv se jej weboví mistři snaží alespoň na „chvilku“ zastavit. Důležité je, že něco z něj mizí rychle, něco pomaleji a něco déle přetrvává, tedy i on má svou historickou paměť. Akcent na „přetrvávání“ je ostatně vlastní jak mýtům, tak i různým způsobům konstrukce míst paměti jakožto symbolů hodnot, u nichž se očekává, že budou vzdorovat proměnlivému času. Podobně jako u mýtů jsou i místa historické paměti, ať již „klasická“ či „internetová“, schopna přitahovat různé okruhy osob, jež svým sdělením oslovují více než ty druhé. Tuto jejich vlastnost chápu jako jeden z dalších metodologických aspektů svého přístupu k věci. Zároveň se domnívám, že na kapacitu určitého místa paměti kulturně integrovat větší skupiny lidí může mít zásadní vliv aspekt náboženský a civilizační. V moderní době je to pak zvláště aspekt národnostní, nacionální, kulturní a sociální. Genderový aspekt může v tomto směru po mém soudu vykazovat jistou asymetrii mužských a ženských zájmů.¹²

Místem historické paměti ve vlastním slova smyslu se František Palacký stal až po svém skonu 26. května 1876, po němž následoval okázalý veřejný pohřeb, jenž byl zorganizován v rámci symboliky loučení se českého národa se svým „Otcem“. Tento záměr byl potvrzen hojnou veřejnou účastí na několikadenních funerálních rituálech. Palacký nebyl pohřben v Praze, nýbrž v Lobkovicích, jež kdysi zakoupil jako feudální panství jeho tchán a kde již byla v rodinném hrobu pochována jeho manželka Terezie Palacká (1807–1860). Palackého zeť F. L. Rieger nechal při této příležitosti vystavět architektonicky pojatou hrobku, jíž však výtvarně nedominovala osobnost Palackého, nýbrž socha Ježíše Krista jakožto symbolu spásy spojujícího všechny křesťany, neboť Palacký byl ve své pražské rodině jediným evangelíkem. K tomu dodejme, že jeho manželka a dcera se v soukromí i na veřejnosti aktivně projevovaly jako věřící katoličky. Lobkovičská hrobka, vybudovaná u vnitřního obvodu zdi obepínající kostel situovaný na návsi, byla sice veřejnosti přístupná, zároveň však zůstávala až do roku 1900, kdy ji převzal do své péče Svatobor, rodinným majetkem. Místem historické paměti se stávala v podstatě jen o výročí Palackého narození nebo úmrtí. Tak je tomu dodnes, a to i vzhledem k tomu, že poněkud stíněný hřbitovní areál bývá s výjimkou doby bohoslužeb povětšinou uzavřen.¹³

¹² Srov. JAHSHAN, Paul: *Cybermapping and Writing of the Myths*. New York 2007, viz zvl. 77nn. a 188nn.

¹³ Srov. KOŘALKA, J. (ed.): *Lobkovičský zámek v Neratovicích v životě a díle Františka Palackého*. Praha 2007, s. 243nn.; Archiv Národního Muzea (dále jen ANM), poz. F. Palackého, inv. č. 715: Hrobka F. Palackého v Lobkovicích; Památník Svatobora, 1862–1912. b. d., s. 93n.

První veřejný pomník Františka Palackého nejen na Moravě, nýbrž zřejmě i v českých zemích vůbec nebyl vybudován na Valašsku, nýbrž v Chropyni na Hané u příležitosti prvního výročí jeho úmrtí. Jeho iniciátorem se stal místní čtenářsko-pěvecký spolek Ječmínek, založený roku 1865. Dominantu tohoto místa historické paměti vytvářela Palackého busta umístěná na vyvýšeném podstavci. Pod ní se nalézala pamětní deska s nápisem: „Otcí národa, chloubě vlasti, Františku Palackému, čestnému občanu chropýňskému, vděční občané 21. května 1877.“ Pod tímto oslavným sdělením bylo menším písmem uvedeno datum a místo jeho narození a úmrtí. V chropýňské kronice se objevuje též zápis, že Palacký s Riegerem, F. A. Braunerem a Karlem Havlíčkem Borovským navštívili místní hody v době, kdy zasedali jako poslanci na rakouském ústavodárném sněmu v Kroměříži.¹⁴

Palackého pomník byl sice přejat do péče obce, někteří chropýňští občané si však stěžovali na jeho nápis u okresního hejtmanství v Kroměříži, jež se potom snažilo vedení obce přimět k tomu, aby bylo označení „Otec národa“ z pomníku pod pokutou 20 zl. představenému obce ihned odstraněno. Na to srdnatě reagoval předseda spolku Ječmínek, jenž sdružoval především místní domkáře a řemeslníky, svým písemným protestem. Po této epizodě se pomník stal běžnou součástí chropýňské identity, neboť byl roku 1909 renovován a roku 1926 oslavilo celé městečko v radničním zasedacím sále důstojným způsobem 50. výročí Palackého úmrtí. Vzhledem k tomu, že byl znovu renovován po roce 1989, si můžeme myslet, že vztah chropýňské veřejnosti k tomuto místu historické paměti není zcela lhostejný, jak o tom ostatně svědčí i webové stránky obce.¹⁵

Ještě širší společenská podpora pro uctění Palackého postavením jeho pomníku existovala ve stejné době v Rožnově pod Radhoštěm. Po Palackého úmrtí se jí ujal tehdy olomoucký učitel František Bayer, jenž se v Rožnově narodil a roku 1873 zde vítal „Otce národa“ v Katolicko-politické besedě. Hlavního spojence získal již roku 1877 v rožnovském radním Ignátovi (Hynku) Seichertovi, jenž byl zdejším lékárníkem, zvelebitelem lázni i jinak aktivním veřejným činitelem. Tento muž se celé akce ujal nejen organizačně, nýbrž na pomník finančně přispěl v rámci peněžní sbírky jedním z největších obnosů. K umístění nového pomníku město zřídilo na svém obvodu Palackého sady. Jeho busta zde mohla být instalována již roku 1878, avšak okresní hejtmán ve Valašském Meziříčí tomu zabránil, takže k jejímu slavnostnímu

¹⁴ Srov. ANM, poz. F. Palackého, inv. č. 718: foto pomníku s dvěma úctu projevujícími muži od kroměřížského fotografa W. Sonntaga.

¹⁵ Srov. FišER, Zdeněk: *Kapitoly z dějin Chropyně V. Chropyně 1997*, s. 73nn.; webové stránky města Chropyně, část František Palacký.

odhalení došlo až v rámci národní slavnosti, jež se v Rožnově pod Radhoštěm konala v neděli 7. září 1879 a pokračovala ještě následujícího dne.¹⁶

Palackého pomníku dominovalo jeho poprsí, jež bylo odlito v Salmovských hutích v Blansku. Umístěno bylo stejně jako v Chropyni na vyvýšeném podstavci, přitom neslo jen stručný nápis „Palacký“ obepnutý vavřínovým věncem. Společenskou atraktivitu národní slavnosti, jež byla hojně navštěvována, zvyšovala přítomnost Palackého zetě F. L. Riegera a Palackého vnučky, Riegerovy dcery, Marie Červinkové-Riegerové. Provázena byla celou řadou rituálů, jež se od šedesátých let 19. století stávaly při podobných příležitostech téměř obligátní součástí českých národních festivit. Jejich hlavním cílem bylo upevňovat národní sounáležitost, hrdě ji manifestovat ve veřejném prostoru, a tak zachovávat v myslích jejich účastníků vzpomínku na pocit sounáležitosti, který takovou slavnost provázal zejména v těch případech, když se skutečně „vydařila“. Tak tomu bylo i v Rožnově pod Radhoštěm, kde slavnostní akci zahajoval průvod s více než 6000 slavnostně oděnými či krojovanými účastníky a účastnicemi směřující k pomníku.

Tam byl uvítán slavnostním sborovým zpěvem. Po něm následoval úvodní projev místního kaplana Antonína Přibila a symbolický rituál odevzdání pomníku starostovi Josefu Bayerovi do ochrany rožnovské obce, čímž se stával svým způsobem oficiálním kolektivním „vlastnictvím“. Tato část oslav byla podle předem vytištěného programu ukončena společným zpěvem hymny českého národa „Kde domov můj“. Zvaní hosté se následně zúčastnili společného oběda v hotelu Radhošť. Při této příležitosti promluvil také Rieger, jenž se mj. prohlásil za žáka oslavence. V podvečer následovala v léčebném domě divadelní produkce veselohry od F. V. Jeřábka a po ní taneční zábava, neboť při tehdejších národních slavnostech se vždy dbalo na to, aby v jejich rámci našli účastníci též příležitost pro rozptýlující zábavu, jež měla výchovnou a manifestační část těchto festivit učinit atraktivnější. 8. září 1879 byla pro část účastníků a pozvané hosty slavnosti zorganizována návštěva Hodslavic, v níž lze dobře rozpoznat rituál pouti k rodnému domu Františka Palackého, jenž měl jako místo historické paměti mnohem autentičtější potenciál „připomínání“ a „zpřítomňování“ než jeho busta.

Této akce se rovněž zúčastnil Rieger se svou dcerou, která nás autenticky informuje o tom, že dům byl ze stavebního hlediska v ještě zbědovanějším stavu, než při Palackého poslední návštěvě svého rodného místa roku 1873. Hrob Jiřího Palackého seniora, otce Františka Palackého, byl na místním evangelickém hřbitově již „sotva k rozeznání“. Odpoledne se konala opět v Rožnově pod Radhoštěm hudební akademie, jež byla zahájena zveršo-

¹⁶ Srov. BAYER, F. – KOŽELUHA, F.: c. d., s. 59nn. a 104n.

vaným proslovem Adolfa Heyduka. Po něm následoval podle předem připraveného programu vlastní koncert, do něhož byla mj. zařazena předehra k Smetanově opěře *Hubička*, jeho české tance pro piano a Dvořákovy Slovanské tance. Syn rožnovského starosty a inspirátor celé akce František Bayer při této příležitosti rozdával účastníkům akademie na památku Palackého životopis sepsaný od Josefa Kalouska, jenž se nesměl během slavností veřejně prodávat.¹⁷

Mezi četnými účastníky z Moravy a Čech byl na rožnovských slavnostech přítomen též spolek pro obnovu Palackého rodného domku v Hodslavicích. Mezi jeho aktivní činitele se zařadil také hodslavický starosta Adolf Pilečka, jenž patřil mezi místní evangelíky, kteří v obci tehdy tvořili dvě třetiny obyvatelstva. Aktivita spolku se z pochopitelných důvodů rozvíjela přímo v Palackého rodišti. Potom, co byl z jeho rodného domku ještě vykoupěn výměnek náležející jednomu z jeho synovců, mohla začít stavební renovace. Když byla z valné části dokončena, byla v Hodslavicích 15. srpna 1881 uspořádána národní slavnost, v jejímž rámci byl opravený dům předán do vlastnictví Svato-boru, jenž o něj potom pečoval. Jistým problémem však zůstávalo, že v této době byl sice stále označen pamětní deskou z roku 1868, avšak uvnitř neobsahoval žádnou expozici. Roku 1887 jej převzala do svého majetku karlínská záložna, která v něm ponechala místní evangelické církvi a. v. bezplatně školu, jež byla spolu s upomínkou na mládí Františka Palackého obnovena roku 1883. Doplněný částí autentického zařízení tak mohl být tento rodný dům již považován za důstojné místo moderní české historické paměti.¹⁸

Vlašsko si tak potvrzovalo symbolický status rodného kraje Františka Palackého, jenž byl, jak již víme, zdůrazněn jeho poslední cestou na Moravu roku 1873. Pokud měl tento koncept pamětihodnosti mytologické pozadí, pak by se dalo asi nejvhodněji interpretovat jako prolnutí mýtu počátku, jenž vše předznamenává, s mýtem věčné slávy, kterou zajišťují jednotlivci skvělé činy ve prospěch celku. Domnívám se přitom, že v Čechách byl Palacký jako místo společné paměti pojímán abstraktněji a zřejmě i robustněji, neboť zde nebylo možno se opřít o emotivně podložený významový kód rodáctví, jenž tak více ustupoval mýtu otce „svých“ dětí, jehož odkaz je provází a zavazuje tam, kde žijí. Palackého první socha nebyla totiž odhalena na Moravě, kde šlo

¹⁷ ANM, poz. F. Palackého, inv. č. 727: Pozvání ku slavnostnímu odhalení pomníku otce vlasti [sic!] Františka Palackého v Rožnově p. R. nedaleko Hodslavic... dne 7. a 8. září 1879. K tomu srov. ČERVINKOVÁ – RIEGEROVÁ, Marie: *Rodiště Františka Palackého*. In: Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého. Praha 1898, s. 4–9.

¹⁸ Srov. Národní listy z 16. 8. 1881; SLAVÍK, F. A.: *Hodslavice*. In: Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého 1798–1898. Praha 1898, s. 12 a Památník Svato-bora, 1862–1912, s. 33n.

dosud jen o jeho busty, nýbrž v jihočeském Písku, a to u příležitosti 10. výročí úmrtí. V této souvislosti poznamenejme, že šlo o ryze české město s dobrou místní i okresní samosprávou, v němž docházelo ke značné regionální koncentraci českého školství. V Písku byla umístěna také důležitá posádka rakousko-uherské armády a zároveň se stal sídlem stejnojmenného politického a soudního okresu.

Akci daly do pohybu sbírky místních studentů. O výtvarné provedení sochy sedícího protagonisty v podobě již osvědčené jungmannovské ikony učence a vědce se postaral sochař Ludvík Wurzel. Pomník, jehož vznik byl podobně jako v jiných případech legitimizován též tím, že město udělilo Palackému již dříve čestné občanství, byl umístěn v městských sadech a slavnostně odhalen u příležitosti národních slavností, jež se konaly 7.–9. září 1886. Jejich scénář byl podobný jako v Rožnově pod Radhoštěm, přenesený ovšem do většího měřítka. Účastníci na ně přicházeli z vlastního města a přijížděli povozy z bližšího okolí. Ti vzdálenější se dopravovali do Písku hromadně vlaky včetně hlavního hosta, jímž byl opět F. L. Rieger, jenž odhalení pomníku opět zahajoval svou slavnostní řečí. Pak následoval symbolický akt jeho předání do péče obce. Vše bylo zahájeno slavnostním průvodem, pak následovalo vytvoření prestižní sestavy nejdůležitějších individuálních i korporativních účastníků kolem pomníku a mohutný sborový zpěv „Chorálu národa českého“.

Ve scénáři píseckých slavností nechybělo ani uvedení divadelní komedie „Služebník svého pána“ opět od F. V. Jeřábka, v níž hostovala členka Národního divadla Otýlie Sklenářová-Malá. Dále šlo o banket a slovanskou hudební akademii. Jisté novum v režii takto pojaté národní slavnosti byla večerní regata na řece Otavě „při bengálském ohni, lampionech a ohňostroji.“ Za nepříznivého počasí, s nímž museli organizátoři takto pojatých festivaltů vždy předem počítat, se měla konat přátelská taneční zábava o něco dříve, než by tomu bylo za počasí příznivého. Při této příležitosti si povšimněme toho, že k uložení společných zážitků do paměti účastníků výrazně přispívaly světelné efekty, ať již to byly lampiónové průvody nebo večerní regaty, při nichž odraz ohňostrojů ve vodě násobil účinek produkce.

Můžeme tedy shrnout, že k performativnímu instrumentariu takto pojatých českých národních slavností patřily ozvuky tajemna náboženských rituálů, prvky promyšlené divadelní režie a emoce sounáležitosti navozené sborovým zpěvem, jež byly doprovázené hudbou, vizuálními efekty a spontánními interakcemi mezi účinkujícími a diváky. Důležité přitom bylo, že do nich byli zapojeni nejen mužští aktéři, nýbrž i ženy a děti jako reprezentanti „celého“ národa. Důraz byl přitom položen na ideologicky profilovanou

agitaci ve prospěch společných cílů, která byla doplněna vítanými prvky oddechové lidové zábavy. Kýžený cíl byl naplněn tehdy, když slavnost u účastníků posílila emoci soupatřičnosti, kterou si bylo možno *znovu-připomínat*. Tímto způsobem se umocňovalo působení ostatních forem utváření moderního národního vědomí v tom smyslu, jak je u nás vymezil v komparativních souvislostech Miroslav Hroch. V Písku byl navíc takto pojatý repertoár obohacen tím, že firma Františka Křížíka město při Palackého slavnosti provizorně osvětlila elektrickým proudem, což bylo v českém národním prostředí skutečné novum. Potom v Písku zřídila i skutečnou elektrárnu.¹⁹

V následujících letech se Palackému jakožto místu paměti dostalo prestižního umístění opět v rodném kraji, a to na vnější reliéfní části těch radnic, v nichž občansky sebevědomá samospráva sympatizovala s českým národním hnutím. Přitom asi nebylo náhodou, že tento typ fixace historické paměti nacházíme ve Frenštátu pod Radhoštěm (1889–1891), kde byl Palacký zařazen do skupiny českých vzdělců, z nichž měl k Moravě stejně jako on bližší vztah Jan Amos Komenský. Do této kompozice patřili též „tichý génius“ Josef Jungmann a dnes již pozapomenutý obrozenecký básník, katolický kněz Boleslav Jablonský. Na reliéfu Nové radnice ve Vsetíně (1898–1899) je ovšem Palacký již jednoznačně zařazen do sémantického pole ať již reálné či jen symbolické moci spojené s osobní obětí pro „národní zájem“. Nacházíme jej totiž ve společnosti českých králů Karla IV. a Jiřího z Poděbrad, moravského stavovského politika a podporovatele pobělohorských exulantů Karla staršího ze Žerotína a neohroženého českého publicisty Karla Havlíčka Borovského.²⁰

Nejrozsáhlejší slavnosti, jež potvrdily Palackého výsadní místo v moderní české historické paměti, se v českých zemích konaly u příležitosti 100. výročí jeho narození. K tomu, že byl sdílen v českém národním prostředí jako jeden z jeho klíčových symbolů sounáležitosti v poměrně širokém sociálním a kulturním spektru, přispěla celá řada okolností. Jádrem tohoto spektra byly nepochybně městské a venkovské střední vrstvy. Vstřícný, i když mírně rezervovaný ohlas nacházíme v katolickém prostředí. Ojedinelé výhrady jsou Palackého osobnosti adresovány z evangelických církevních kruhů, neboť se ke své luteránské konfesi ne vždy dostatečně zřetelně veřejně hlásil. Vcelku negativní postoj k oslavám zaujala sociální demokracie, jež ve svých novínách Právo lidu chápala celou akci jako teatrální humbuk, jenž má posloužit

¹⁹ Srov. HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009, passim, zvl. s. 189nn. a 242–257; ANM, poz. F. Palackého, inv. č. 719; BERNÁŠEK, Bohumír: *Písek a jeho společenské elity před 1. světovou válkou (1880–1914)*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2010, passim (bakalářská práce).

²⁰ Viz příslušné webové stránky Rožnova pod Radhoštěm a Vsetína.

zájmům mladočeské politické strany, již chápala jako více méně protidělnickou. Zcela negativně byly vnímány v německém národním prostředí, v němž se Palacký stával od roku 1848 symbolem národního nepřitele.

Mladočeši hodlali Palackého jubilea roku 1898 využít jako demonstraci síly „jimi vedeného“ národa, jenž tak má „neohrožený“ reagovat na frustraci z jejich spektakulárního politického neúspěchu v souvislosti s krachem Badeniho jazykových nařízení (1897). Důležité přitom bylo, že ve prospěch vzrůstajícího národního sebevědomí hovořilo i to, že v předchozím období dosáhlo české národní hnutí značných úspěchů vybudováním zastřešujících kulturních a vzdělávacích institucí, jakými bylo Národní divadlo, česká univerzita v Praze a Česká akademie věd a umění. Ostatně i na poli hospodářského vývoje bylo dosahováno povzbudivých výsledků, jež provázely úspěšný rozvoj českého bankovníctví, jehož klienty se stávalo stále více občanů, kteří se chápali jako příslušníci českého národa.²¹

Symbolický tenor Palackého oslav roku 1898 lze proto zařadit pod sémantiku zkoušeného, avšak sebevědomého národa, jenž chce být v rámci habsburské monarchie plně respektován a v tomto smyslu veřejně manifestuje svoji společnou vůli. Jejich průběh měl celou řadu rozměrů, do nichž lze zařadit intelektuální reflexi života a díla oslavence, veřejnou popularizaci jeho osobností provázenou již i některými komerčními aspekty, politickou hru na prisvojení si Palackého odkazu a zejména pak celou řadu národních slavností v Čechách a na Moravě. Mladočeši jim vtiskli časovou režii, jež nebyla náhodná. Jejich seriál začínal 11.–12. června 1898 v Brně, kam přijela české národní sebevědomí podpořit delegace sokolů vedená pražským primátorem Janem Podlipným, doplněná několika jihoslovanskými poslanci ve vídeňské říšské radě a řadou moravských zemských i říšských poslanců.

První část oslav proběhla opět v uzavřeném prostoru českého Besedního domu. Jejich manifestační část se mohla vzhledem k německému charakteru místní samosprávy uskutečnit jen v nedalekém Králově Poli. I přes toto opatření však vyvolaly zjevné nacionální třenice, v nichž příslušné orgány zasahovaly podle zpráv v českém tisku protičesky. Německé noviny zase kladly důraz na protiněmecké provokace Čechů. Přes tyto nesnáze se veřejných oslav zúčastnilo několik tisíc lidí. Podobné problémy se ostatně vyskytly při oslavách v Olomouci, jež musely být přeneseny do nedalekých Holic.²² Na Moravě se následně národní slavnosti konaly v menším měřítku v celé

²¹ Srov. ŠTAIF, J.: *František Palacký a česká historická paměť*. (Jubileum 1898). In: ŘEZNÍK, Miloš – SLEZÁKOVÁ, Ivana (eds.): *Nations – Identities, Historical Consciousness*. Volume dedicated to Prof. Miroslav Hroch. Praha 1997, s. 229–250.

²² KLADIWA, P. – POKLUDOVÁ, A. – KAFKOVÁ, R.: c. d., s. 320n.

řadě měst a obcí, v nichž se již v předchozích desetiletích vytvořilo výraznější české národní uvědomění. Některé z nich udělily Palackému také čestné občanství, jako např. Kroměříž, Ivančice, Holešov, Valašské Meziříčí a Přerov. Na několika místech pak vedly k instalaci jeho pomníků, jako tomu bylo nejen v Prostějově a Třebíči, nýbrž i Čelechovicích na Hané a Veverských Knínících. Se jménem Palackého v názvu byla založena na Moravě i celá řada místních knihoven.²³

Na závěr oslav byla roku 1898 uspořádána velká národní slavnost v Hodslavicích a při této příležitosti umístěna na jeho rodný dům druhá pamětní deska s nápisem „Na paměť návštěvy sokolstva českého ve dnech 14. a 15. srpna 1898 k oslavě stých narozenin Františka Palackého věnuje Česká obec sokolská“. Zpáteční přeprava účastníků této slavnosti vlakem se však opět neobešla bez národnostních třenic. O několik let později byla zatím umělecky nejhodnotnější socha Františka Palackého odhalena v Novém Městě na Moravě (1902). Stalo se tak díky iniciativě bývalého starosty Josefa Jelínka. Jejím autorem byl mladý místní rodák Jan Štursa, jehož původní model zkorigoval jeho učitel J. V. Myslbek. Mírně vlnící se Palacký, umístěný na podstavci, se v tomto provedení přimyká ke kmenu s lipovými listy.²⁴

Sokolové jako nejuvědomělejší a nejorganizovanější složka české národní společnosti sehráli významnou roli i při instalaci Palackého pomníku v Brně – Žabovřeskách (6. 6. 1908). Po jejich protagonistovi bylo při této příležitosti přejmenováno návrší nesoucí původní název Kozí hora. Nápis na pomníku s Palackého reliéfem zdůrazňoval jeho věčné buditelské zásluhy. Zároveň jej označuje v dalších symbolických rovinách jako „Otce vlasti“, neústupného bojovníka „za právo Koruny svatováclavské“ i nehybnoucího a slavného „Otce národa“. Obsahuje tedy na Moravě ne vždy tak silně pocítovaný vícevrstevnatý kód českého nacionalismu, jenž v sobě v tomto případě zahrnuje jako své nosníky české stání právo, úspěšné české národní obrození a zejména pak fenomén národních zájmů, za něž je třeba se vši rozhodností bojovat. Proto je zcela pochopitelné, že toto místo paměti muselo být umístěno mimo území tehdejšího Brna na katastru přilehlé obce, jejíž samospráva byla k takovému kroku vstřícná.

Povšimněme si toho, že Palacký zde vystupuje v jednom textu dvakrát jako „otec“, jednou jako „Otec vlasti“ a podruhé jako „Otec národa“. Položme si tedy otázku, zda v prvním případě nejde vlastně o mateřský kulturní arche-

²³ Srov. MALÍŘ, Jiří: *K pojmání osobnosti F. Palackého v české společnosti na Moravě v letech 1848–1898*. In: ŠMAHEL, František – DOLEŽALOVÁ, Eva (eds.): *František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek*. Praha 1999, s. 481–496; a příslušné internetové odkazy.

²⁴ Srov. <<http://www.portalvysociny.cz/sochy-a-pametni-mista>>.

typ, v němž je vlast chápána jako důvěrně osvojený prostor navozující pocit jistoty a bezpečí, jinými slovy hřejivého domova? Naproti tomu v druhém případě by pak mohlo jít o mužnou a svými mytologickými kořeny až starozákonní představu sounáležitosti, nárok na uznání a vůli k moci, jež jsou konceptuálně propojeny s modernistickým principem výkonu. Neobyčejným výkonem se totiž Palacký stal mezi českými obrozenci vskutku ojedinelou osobností. Právě v jeho životní dráze se jasně projevil v usilovné organizační i programové činnosti v klíkových kulturních a vědeckých institucích, zakladatelské práci na poli výzkumu a výkladu českých dějin a zejména pak ve formulování moderního českého politického programu.²⁵

3. Palacký jako místo historické paměti II. (1898–1998)

Oslavy 100. výročí Palackého narození, v jejichž rámci se konal též sjezd slovanských žurnalistů, vyvrcholily v neděli 19. června 1898 v Praze mohutným průvodem, v němž byly v různé míře zastoupeny téměř všechny složky české národní společnosti, zejména pak to byly ve vrchovaté míře české národní spolky, řada profesních korporací, delegace z různých míst Čech a Moravy, bandéria, dechové hudby a dokonce i několik oddílů velocipedistů a cyklistů. Trval téměř dvě hodiny a zahrnoval více než 30 000 osob. Jeho součástí byly též dva alegorické vozy. Procházel slavnostně vyzdobenou Prahou hlučně pozdravován houfy přihlížejících diváků. Jeho cílem bylo nábreží na pravém břehu Vltavy, jež začalo být urbanisticky upravováno již po Palackého smrti; Palackého most zde ústil na přilehlé náměstí, na němž byl po celé řadě ceremonií a projevů položen základní kámen k Palackého pražskému pomníku. Večer následovala mohutná lidová veselice na Letné a velkolepá regata na Vltavě prováděná ohňostrojem. Náklady na tuto národní slavnost převzala pražská městská rada, jež při této příležitosti vskutku nešetřila. Účastníci slavnosti si z ní mohli odnést také celou řadu suvenýrů, které jim měly i později připomínat tuto spektakulární show.

Palackého pomník v Praze byl odhalen až 1. července 1912 u příležitosti šestého všesokolského sletu. Tehdy již nežil F. L. Rieger, jenž ostatně ani při pražských oslavách roku 1898 nesehrával už hlavní roli. Palackého místo v české historické paměti tak začalo být stále méně určováno bezprostředním „dědictvím“ jeho odkazu, na nějž si jeho zeť dříve činil hlavní nárok. U příležitosti oslav 100. výročí Palackého narození přednesl v Praze hlavní projev mladočeský politik, vinohradský advokát Josef Herold. Stalo se tak, přestože ve veřejnosti neměl nejlepší pověst. Bylo o něm totiž dobře známo,

²⁵ Srov. <<http://www.encyklopedie.brna.cz.>>.

že přijímá i lukrativní obhajoby německých podnikatelů proti českým dělníkům. Při vlastním odhalení pražského pomníku Františka Palackého se stal hlavním řečníkem Karel Kramář, tedy opět čelný mladočeský politik. Bylo to však v době, kdy jeho strana ztratila na české politické scéně vůdčí roli a česká národní společnost byla již značně zájmově i sociálně diferencována.

Kramářovi se ani nepodařilo nalézt vzhledem k Palackému dostatečně nosný ústřední motiv, neboť jej sice považoval za proslaveného inspirátora vznosných politických myšlenek, avšak zároveň v něm viděl i muže, jenž nebyl dobrým politickým taktikem. Jeho projev byl potom zesměšňován zejména proto, že Kramář svoji politickou hru tehdy spojoval s tak zjevným taktizováním, jež se části veřejnosti zdálo být neúnosné. Na svoji rádobu militantní novoslovanskou rétoriku dokázal totiž ve svém řečnickém frazérství navázat provoláním, že pro prosazení českých, resp. mladočeských politických cílů je schopen zvolit „třeba cesty nejoportunističtější politiky vídeňské.“ Takové obraty byly s Palackého až doktrinářsky etickým pojetím politiky neslučitelné a zároveň ostře kontrastovaly s ideální symbolikou jeho pražského pomníku, na jehož provedení a instalaci neváhala pražská městská rada věnovat více než půl miliónu rakouských korun, což byla částka v daných souvislostech ohromující.²⁶

Jeho autorem byl vítěz předchozí umělecké soutěže Stanislav Sucharda, jenž dílo pojal na svoji dobu nekonvenčně. Veden byl přitom tvůrčím entuziasmem i poněkud abstraktním pojetím do kamene vytesané osobnosti Františka Palackého, na niž potom v pozadí organicky navazovaly secesně pojaté bronzové alegorie symbolizující různé variace na mýtus českého národního obrození. Ústředním tématem pomníku, či lépe řečeno památníku, bylo heslo na kamenném podstavci „Svému buditeli a vůdci vzkříšený národ“. V tomto duchu Sucharda pracoval s motivem z mrtvolného pobělohorského snu probuzeného českého národa, na němž měl titánskou zásluhu právě František Palacký. Ten tu však nebyl ztvárněn „věrně“ realisticky jako osoba s konkrétní fyziognomií, nýbrž jako žulově pevný symbol úspěšného národního obrození. Pokud bychom chtěli tuto symboliku přechystit prostřednictvím určujících významových akcentů, pak před sebou vidíme v nadživotní velikosti „Otce“ všech, kteří se hlásí k jeho odkazu.²⁷

V tomto kódu spočívá po mém soudu vlastní jádro mýtu Františka Palackého, který Stanislav Sucharda ve svém pražském pomníku zdůraznil s neobvyklým uměleckým zaujetím i umem. Jeho monumentalismus lze kritizovat,

²⁶ SROV. HOJDA, Z. – POKORNÝ, J.: c. d., s. 101nn.

²⁷ ŠTAJF, J.: *Smrt a druhý život Františka Palackého*. In: LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Tatána (eds.): *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha 2001, s. 277nn.

jak to učinil činil např. F. X. Šalda, či mít výhradu proti tomu, že vlastní postava Palackého nebyla dostatečně konkrétní, jak by vyžadoval tehdejší lidový vkus; zároveň však nelze nevidět, že jde o výtvarně silné propojení mýtu otce „všech svých dětí“ s mýtem zmrtvýchvstání a oslavou nehynoucí buditelské práce pro národ. Tato robustní symbolika je potom ve 20. století překrývána dalšími sémantickými vrstvami, jež ji nezřídka relativizují, činí nezřetelnou nebo posouvají do souvislostí, které již nechápeme jako mytologické. Po roce 1918 se Palacký navíc stává obligatorní součástí ideologie nového československého státu, v němž je však podřizován demokratickému významovému kódu T. G. Masaryka, jakožto „Prezidenta osvoboditele“. Ten je ve své popularizační podobě rovněž spojován s familiárně znějícím přízviskem „tatíček“, které klade důraz na jeho „dobrotivost“, kdežto v epiteton ornans „Otec národa“ cítíme větší důraz na autoritu.

Také uctívání Palackého jakožto upřednostňovaného místa české, resp. československé národní paměti nabývalo po první světové válce na nové tvářnosti i obsahu. Nezastupitelnou roli v tomto směru sehrávala opět Morava. Z podnětu lékaře, vlastivědného pracovníka a vlivného komunálního politika Adolfa Hrstky byl totiž ve Štramberku, jenž se nachází mezi Novým Jičínem a Frenštátem pod Radhoštěm, zřízen 6. srpna 1922 Národní sad, dnes nazývaný Národní přírodní památka Šípka vzhledem k tomu, že jde též o velmi cenné archeologické naleziště z doby ledové. Na tuto původní kulturní vrstvu Národní sad navazoval tím, že byl vybudován jako areál míst novodobé české historické paměti s vyváženým přihlédnutím k jejím regionálním, moravským, národně integrujícím i konfesním komponentám. Důraz byl přitom kladen na uměleckou kvalitu instalovaných artefaktů a jejich zasazení do přírody. Hned při otevření sadu šlo o bustu spisovatele Aloise Jiráska a pomník prezidenta T. G. Masaryka, obojí v provedení Jana Štursy. Po nich následoval jubilejní památník vítězného husitského vojevůdce Jana Žižky z Trocnova (1924, Emil Hlavica). Následovaly busty secesního malíře Bohumíra Juroňka (1926, František Juráň) a hudebního skladatele Leoše Janáčka (1927, Emil Hlavica), odhalené stejně jako v případě Jiráska a Masaryka ještě za jejich života.²⁸

Dále šlo o plaketu legionáři a sokolovi Josefu Čapkoví na Jurově kameni (1928, Julius Pelikán) a sochu sv. Václava (1932), obnovenou roku 1994 (Jan Kozel). František Palacký se zde své busty dočkal u příležitosti 50. výročí svého úmrtí. Toto dílo sochaře Josefa Wagnera, žáka Jana Štursy a Josefa Mařatky, bylo odhaleno 15. srpna 1926. Tím se dostáváme k dalšímu z Palackého výročí, jež bylo v Československu připomínáno na mnoha místech, a to ne-

²⁸ Srov. <http://www.stramberk.cz/historie/?akce=cz/narodni_sad>.

zřídka velmi organizovaným, někdy až oficiálním způsobem. Z tohoto kontextu měla vybočovat „nepompézní“ návštěva premiéra úřednické vlády Jana Černého spolu s několika ministry u Palackého hrobu v Lobkovicích. I z ní však bylo dobře patrné, že česká národní společnost tehdy byla zájmově, sociálně a zejména pak politicky ještě více rozdělena, než tomu bylo před první světovou válkou; oficiální řečníci si tuto skutečnost buď dobře uvědomovali nebo ji překrývali příležitostnými frázemi.²⁹

Velký důraz byl roku 1926 položen na přiblížení odkazu Františka Palackého všem československým dětem. Postupovalo se přitom s ohledem na jejich věk i typ škol, které navštěvovaly. V tomto smyslu byl koncipován *Sborník Františka Palackého. Promluvy, myšlenky, vzpomínky a recitace*, jenž vydali pro školní i lidovou potřebu Ladislav Horák a Hanuš Sedláček. Jejich snaha vyzněla místy až ve skutečné kouzlo nechtěného, jako tomu bylo ve skladbě Hodslavická, jejíž text zveršoval Antonín Jaroš ve stylu veršotepecky kostrbatého popěvku. Palacký v něm byl označen za „Otce vlasti“ a Hodslavice povzbuzovány k hrdosti na slavného rodáka mj. těmito verši: „Hodslaváci, Hodslaváci národ vzpomíná, na chatku pod šindelem i na syna, na syna, jenž hrdě řekl: „Na svém, Čechu, stůj, a vždy věrně podle pravdy, k svému svůj!“ Své veršování, jež zřejmě hlubší stopu v místní historické paměti nezaznamenalo, autor končí pro svůj přístup k věci příznačně: „V Hodslavicích na vršíčku hraje dudák dál, neví ani, že mu celý národ naslouchal!“³⁰

Při některých oslavách bylo tehdy postaveno do popředí Palackého heslo „Svoje k svému – vždy dle pravdy“ v utilitární podobě „Svůj k svému“, jež využívali místní podnikatelé jako slogan obhajující jejich zájmy ve smyslu českého hospodářského nacionalismu. Jinde zase vznikaly další knihovny nesoucí jméno Františka Palackého. V jeho rodných Hodslavicích byl 26. května 1926 z iniciativy místní sokolské župy Františka Palackého a podnikatele Jana Křížana položen základní kámen nové školy, jež byla slavnostně otevřena roku 1932 a nesla, resp. stále nese jméno Františka Palackého. Přitom nešlo jen o to, že jeho otec Jiří Palacký v obci kdysi založil evangelickou školu, nýbrž především o to, aby byl „Otec národa“ takto symbolicky spojen s civilizačně nezastupitelným fenoménem vzdělání. I v tomto smyslu měl pak žít svým druhým životem.³¹

²⁹ Srov. POKORNÝ, Jiří: *Den Palackého*. In: ŠMAHEL, F. – DOLEŽALOVÁ, E. (eds.): c. d., s. 506nn.

³⁰ ŠTAIF, J.: *Smrt a druhý život Františka Palackého*. In: In: LORENZOVÁ, H. – PETRASOVÁ, T. (eds.): c. d., s. 281nn.

³¹ Srov. JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Strěty a zápasy o národní emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha 2011, passim; archiv novinových zpráv z roku 1926. In: ANM, poz. F. Palackého, inv. č. 723.

Takto chápanou konstrukci nového místa paměti ve spojení s Palackým podpořil ve své zdravotní T. G. Masaryk a zaštitil ji i agrární poslanec, dlouholetý předseda Národní rady československé, Adolf Prokůpek. V podobném smyslu lze interpretovat skutečnost, že od roku 1936 neslo jméno Františka Palackého i Státní československé reálné gymnázium ve Valašském Meziříčí, jemuž však bylo v souvislosti s poúnorovými školskými reformami roku 1953 odňato. Roku 1990 se však zase k němu hrdě vrátilo. Před budovou školy byla roku 1966 instalována busta Františka Palackého, kterou v rámci mírně stylizovaného realismu ztvárnil z vradčanského vápence místní výtvarník Ambrož Špetík. Tímto způsobem vznikla symbióza dvou míst paměti připomínajících Františka Palackého v jednom veřejném prostoru, v níž se protíná několik časových vrstev, jejichž symbolika byla podtržena jeho návštěvou ve Valašském Meziříčí roku 1873.³²

Jméno Františka Palackého nesly v období první československé republiky další vzdělávací zařízení, spolky a kulturní instituce; dokonce se jím mohl pyšnit i 11. pěší pluk v Písku. Vedle sokolů se ostatně i jednotky československé armády aktivně zapojovaly do místních slavností u příležitosti 50. výročí Palackého úmrtí. Tak tomu bylo i v Předslavi na Klatovsku, kde mj. promluvil i historik Jindřich Vančura (1855–1936), jenž byl jistě jedním z mála tehdejších řečníků, kteří mohli ve svém mládí ještě Palackého vidět na vlastní oči. Do veřejného prostoru pak osobnost Františka Palackého vstoupila i tím, že byla ztvárněna na rubu nové československé tisícikorunové bankovky, jejímž tvůrcem byl přední malíř a zejména pak grafik Max Švabinský (1934). Ve svém provedení portrétu, jež si získalo mezinárodní ocenění, se přidržel sémantiky ideální osobnosti „Otce národa“, neboť položil důraz na vertikální linii a výtvarné zjemnění Palackého obličeje.³³

Bankovka se však vzhledem ke své vysoké nominální hodnotě a jen postupnému zavádění do oběhu nedostávala do rukou občanů příliš často. Navíc neobsahovala žádný specificky moravský motiv. Její oběh jakožto platidla byl zastaven až na konci roku 1944, kdy byla v Protektorátu Čechy a Morava definitivně stažena z oběhu. Těm, kteří ji vlastnili, mohla připomínat Palackého jako symbol vytrvalého vzdoru proti českým národním nepřátelům, a tak v těžké době udržovat jejich víru v lepší budoucnost. Jistě přitom neby-

³² Srov. webové stránky Gymnázia F. Palackého ve Valašském Meziříčí, část Abiturienti 1883–2001.

³³ Srov. webové stránky Předslavi: *Pamětní kniha obce Předslavi od roku 1918 I.*, s. 67; ŠOUŠA, Jiří – ŠTAIF, Jiří: *Obsahy, přesahy a místa české historické paměti. Symbolický život Františka Palackého na bankovkách* (dále jen *Obsahy, přesahy a místa*). In: HLAVAČKA, Milan – MARĚŠ, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna (eds.): *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha 2011, v tisku.

lo náhodou, že nacistická okupační správa viděla nejen v Masarykovi, nýbrž i v Palackém dva klíčové symboly české národní identity, a proto vytvářela systematický tlak na jejich odstraňování z veřejného prostoru jakožto zcela nežádoucích míst české národní paměti. V tomto směru jí vycházeli vstříc někteří protektorátní politici a s nimi spřátelení aktivističtí novináři.

Nejdále došel ve své snaze zkompromitovat význam Palackého jakožto symbolu české národní identity Emanuel Vajtauer ve své publikaci *Český mýtus* s příznačným podtitulem *Co nám lhaly dějiny* (1943). Přímým útokům na osobnost T. G. Masaryka se však vyhýbal, domnívaje se zřejmě, že znevažování „Otce národa“ český čtenář spíše přijme než kritiku jen před několika léty zesnulého „Prezidenta osvoboditele“. Příznačné pro tuto dobu bylo i to, že všechny pomístní názvy nesoucí Palackého jméno musely být odstraněny; v Praze byl Palackého most přejmenován na Mozartův a jeho nábreží na Rudolfovo. Odstraněn byl i Suchardův pomník, podobně se tak stalo s Palackého pomníky v Písku, Brně-Žabovřeskách a zřejmě i jinde. Někdy byly tyto umělecké artefakty po dobu protektorátu ukryty českými vlastenci, všechny byly po válčné porážce německého nacismu znovu instalovány nebo obnoveny.

V poválečném období se dosavadní symbolika spjatá s Palackého osobností musela opět vyrovnávat se změněnou společenskou situací, pro niž bylo charakteristické znárodnění klíčových hospodářských odvětví, odsun sudetských Němců a budování nového lidově-demokratického československého státu. V rámci politického systému Národní fronty nabývala na stále větším významu Komunistická strana Československa, jež se chopila moci ve státě v únoru 1948 a držela ji až do listopadu 1989. Mezi léty 1945–1948 si Palackého osobnost potvrdila svůj symbolický status především tím, že jeho jméno získala do svého názvu obnovená univerzita v Olomouci. Zřízena byla vládním rozhodnutím z 21. února 1947 jako Univerzita Palackého. K volbě Palackého jména pro tuto vzdělávací instituci zřejmě přispěl rozhodujícím způsobem tehdejší komunistický ministr Zdeněk Nejedlý. Olomoucká univerzita totiž vznikla již roku 1573 pod patronací jezuitů a v průběhu 19. století její činnost postupně zanikala (1860).³⁴

Palackého jméno v názvu univerzity tak mělo zřejmě naznačovat, že přes právní kontinuitu se ideově rozchází s protireformační katolickou tradicí, a zároveň mohlo vyjadřovat i protiněmecké smýšlení, jež v tehdejší české národní společnosti převažovalo jako důsledek traumatizujících zážitků Mnichova 1938, března 1939, Lidic 1942 a jiných projevů všudypřítomné

³⁴ Srov. URBÁŠEK, Pavel: „Vládní příběh“ vzniku olomoucké univerzity. Žurnál UP z 18. 2. 2011. Za zprostředkování této studie děkuji PhDr. Michaelu Viktoříkovi, Ph.D.

perzekuce, pocitů národního ponížení a ohrožení z doby protektorátu Čechy a Morava. Oslavy 150. výročí Palackého narození se však konaly ve společenské atmosféře, která již byla poznamenána mocenským monopolem komunistické strany, jež měla jiné ideové priority, nicméně jim však přímo nebránila. Ve dnech 5. až 6. června 1948 proběhly i v Hodslavicích. Na jejich začátku byla uspořádána hudební a recitační akademie, potom následovaly evangelické bohoslužby, slavnostní projev a otevření muzea Františka Palackého v jeho rodném domku. Následoval slavnostní oběd pro zvané, po něm se uskutečnil průvod od Pamětní školy Palackého na sportovní hřiště, kde se konaly národopisné slavnosti zakončené lidovou veselicí.³⁵

Prezident Edvard Beneš zaslal při této příležitosti zdravici, jež byla pro jeho vnímání symboliky Palackého v aktuálním kontextu rozpadu a obnovení Československa vsutku charakteristická: „Manifestujete veřejně skutečnost, že František Palacký je stále živý. Aktuálnost jeho programu ověřili jsme si opět v poslední válce my všichni při své práci v zahraničí i vy, zde doma, kde němečtí uzurpátoři vedli nové a nové útoky právě proti Františku Palackému, proti jeho pojetí politiky a českých dějin. Je to pro nás potvrzení správnosti jeho díla.“ V podobném, i když ne tak vyhroceném pojetí byla koncipována první československá poštovní známka s vyobrazením Palackého. Vydána byla u příležitosti 100. výročí rakouského ústavodárného sněmu, jenž zasedal v Kroměříži. Palacký na ní byl vyobrazen společně s F. L. Riegerem jakožto symboly touhy po národní spravedlnosti a naplnění občanských práv v tehdejší „jaře národů“. Jejím autorem byl opět Max Švabinský, na profilování pozice Palackého v tehdejší veřejném mínění však zřejmě neměla podstatný vliv.³⁶

Výraznější tlak na novou konceptualizaci jeho společenského významu vyvíjela Komunistická strana Československa prostřednictvím výkladu Zdeňka Nejedlého, který přijal za svůj i Klement Gottwald. Tyto názory byly nejkoncentrovaněji vyjádřeny Nejedlého sloganem Komunisté, dědici velkých tradic českého národa (1946), za něž považoval neustálý boj proti národním nepřátelům a třídní boje lidu proti jeho utlačovatelům. Tzv. „mladý“ Palacký byl jako reprezentant mladé české buržoazie zařazen na důležité, i když ne zcela klíčové místo v pokrokových národních tradicích. „Starý“ Palacký byl však již chápán jako konzervativní osobnost, jež se těmto velkým tradicím odcizila. Touto interpretací byl na jedné straně sevřen jako Nejed-

³⁵ Srov. ANM, poz. F. Palackého, inv. č. 725.

³⁶ ANM, poz. F. Palackého, inv. č. 725; ŠOUŠA, J. – ŠTAIF, J.: *František Palacký als Erinnerungsort. Sein zweites Leben in Jubiläen, Denkmälern, Banknoten und Briefmarken*. In: Festschrift in Honor of Valtazar Bogišić (1834–1908), v tisku.

lého rukojmí do krunýře „velkých“ lidových a zároveň i pokrokových tradic, na druhé straně mu však právě tato konstrukce umožnila jakožto českému národnímu symbolu „přežít“ až do šedesátých let 20. století, kdy se začal alespoň v odborných kruzích stávat předmětem pokusů o interpretace, jež se již nejedlovskému kódování minulosti pokoušely více či méně úspěšně vzdalovat.³⁷

Jen ojediněle se v této době setkáváme s ním, že jeho osobnost byla umístována ve veřejném prostoru jako místo paměti, jako tomu bylo např. instalací jeho busty v moravském Fulneku (1959, Vincenc Havel). Další posun v jeho významovém kódování byl způsoben na jistý čas okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy na čele se Sovětským Svazem v srpnu roku 1968. Palacký začal v tomto kontextu opět nabývat podobu symbolu národní svébytnosti proti cizím uchvatitelům. V tomto duchu se ostatně v září 1968 konalo odhalení jeho sochy v rodných Hodslavicích, jejímž autorem byl sochař a zároveň i pedagog olomoucké univerzity Vladimír Navrátil. Palackého rodný dům pak byl 24. února 1978 prohlášen za národní kulturní památku. Obdobím tzv. normalizace a s ní související interpretační nejistotou byly poznamenány připomínky 100. výročí úmrtí Františka Palackého roku 1976, neboť nejedlovské kódování českých dějin bylo již obtížné hájit jako „vědecky platné“ i pro tehdejší oficiální ideologii. Některými příslušníky disentu byl Palacký paralelně pojmán jako symbol nežádoucí polarizace česko-německých vztahů v 19. a 20. století, tedy jako „kritické“ místo české národní paměti. V osmdesátých letech 20. století začíná jeho osobnost poněkud vystupovat do popředí jako předmět seriózního vědeckého výzkumu, v němž první místo zaujal historik Jiří Kořalka.³⁸

Po listopadu 1989 je možno Františka Palackého interpretovat v rámci přístupově i světonázorově polyfonního dialogu, v němž se nesly oslavy 200. výročí jeho narození roku 1998, jež však širší veřejnost příliš neoslovily. Zároveň je stále zřejmější, že v době, v níž sehrávají stále větší roli vsudypřítomná elektronická i neelektronická media a v níž se lidé setkávají se závějemí nepřeborných informací, není možné konstruovat Palackého symbolický význam pro veřejnost jako něco, co bude v její paměti stále aktuálně přítomno jako její robustní konstanta. Vědecké bádání může mít v tomto směru jen komplementární úlohu, pokud se omezí na klasický historický výzkum. Může však jít i jiným směrem, neboť lze analyzovat např. Palackého „druhý život“, tj. postavit si otázku, zda, resp. za jakých okolností je v daném případě právě on schopen se do naší kolektivní paměti vracet, aby byl potom opět

³⁷ Srov. ŠTAFIŘ, J.: *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, zvl. s. 325nn.

³⁸ Tamtéž; k tomu srov. příslušné webové stránky Fulneku a Hodslavic.

pozapomínán nebo zapomínán. Předmětem takové analýzy mohou být nejen jeho výročí či televizní ankety, hledající sto největších Čechů (2005), nýbrž i potenciální zážitky, které budou vnímány jako pocity kolektivní nejistoty či dokonce ohrožení.³⁹

4. *Bricolage* a druhý život na internetu

Pro současné chápání Františka Palackého jakožto místa české historické paměti neztratilo po mém soudu na svém významu posouzení otázky, do jaké míry je pro jeho sémantické vymezení stále relevantní mýtus „Otcе národa“, byť silně erodovaný a uložený jen v její nejspodnější vrstvě. Tuto otázku je však třeba ponechat jako téma do další diskuze o jeho druhém životě, která by též neměla ponechat stranou problém, do jaké míry je jej možno chápat jako integrální součást českého národního, historického a kulturního dědictví. Zároveň by měla přihlížet k tomu, zda lze z jeho myšlenkového odkazu vyzvednout něco jako součást širšího evropského kulturního dědictví, a to i vzhledem k tomu, že jeho jubileum roku 1998 do svého kalendária zařadilo také UNESCO. V tomto směru se můžeme inspirovat nepochybně teoretickými a metodologickými přístupy, které na tomto poli pěstují anglosaské společenské vědy. Jejich chápání věci se opírá o rozvíjení konceptu „an authorized heritage discourse“. V jeho duchu se snaží odborníci intelektuálně se pohybující v rámci dominantního státního, resp. národního diskurzu vést v současném vícepolárním světě produktivní dialog na téma relevantního kulturního dědictví s ostatními diskurzy, ať již se odvíjejí z fenoménů globalizace nebo multikulturalnosti, či mají další podoby „jinakosti“, jako je tomu např. u hojně navštěvovaného webu *Second live*.⁴⁰

V této souvislosti se zatím spokojme s konstatováním, že nejčastěji se česká veřejnost setkává s Františkem Palackým na averzu tisícikorunové bankovky, organicky doplněným moravskou symbolikou na jejím reverzu. Její podobu vytvořil v rámci své výtvarně pozoruhodné a koncepčně ucelené série papírových platidel České republiky grafik Oldřich Kulhánek (1993). Je pak jen na nás, do jaké míry se dokážeme v její symbolice orientovat a následně ji vnímat v kontextu symboliky ostatních českých peněz jako „důležité“ místo naší historické paměti. Pro jiné zájemce může mít setkávání s Palackým také podobu dnes již běžného surfování na internetu, z něhož

³⁹ Srov. ŠTAIF, J.: *Symbolické znaky české národní elity v dlouhém 19. století*. In: ŘEPA, Milan (ed.): 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly. Praha 2008, zvl. s. 180nn.

⁴⁰ Srov. KOŘÁLKA, Jiří: c. d., zvl. s. 540nn.; BENTON, Tim (ed.): *Understanding Heritage and Memory*. Manchester 2010, passim, zvl. s. 305nn.

je patrné, že celá řada měst a obcí v České republice považuje místa paměti, která jsou s Františkem Palackým tak či onak spjata, za samozřejmou součást obrazové a textové prezentace na svých webových stránkách.⁴¹ Akcentují jej totiž v různé míře jako nepominutelnou součást své místní či regionální identity, jež má nepřehlédnutelný celonárodní přesah. V první řadě jde o lokality, jež byly přímo spjaty s Palackého pobytem. Jistě nás nepřekvapí, že nejvýrazněji je tomu tak v případě Palackého rodné obce Hodslavic, a to nejen s důrazem na historickou paměť, nýbrž i na možnost propojení její symboliky s trávením volného času. Druhý život Palackého na internetu tak nejen v tomto případě úzce souvisí s informační kolází, s jejím akcentem na inzerci, úřední informaci, podnikatelské zájmy a kulturní reprezentaci, v jejichž kontextech je možno roli osobnosti Františka Palackého poměrně dobře analyzovat. K tomu dodejme, že jeho rodný kraj je z turistického hlediska nepochybně zajímavou destinací, v níž se „internetový“ Palacký stává někdy více jindy zase méně určující komponentou její atraktivity. Jak jsme již viděli, je tomu tak zejména v případě Rožnova pod Radhoštěm a Valašského Meziříčí. Více kontextualizovaná je tato komponenta ve Frenštátu pod Radhoštěm, Štramberku a Vsetíně a jako marginální se jeví např. v Novém Jičíně.

V Čechách je nápadná na webech pošumavských obcí Otín, kde spatřujeme dokonce slogan, že jde o obec, „kde došel Palacký svého životního štěstí“, a nedaleké Předslavi. V této souvislosti je využito skutečnosti, že otínský zámek patřil vedle Lobkovic spolu s přílehlým panstvím Palackého tchánovi advokátu Janu Měchurovi. Palacký zde slavil 16. září 1827 svůj sňatek s Měchurovou dcerou Terezií, svatební obřad probíhal v Předslavi, kde má Měchurova rodina ostatně svou hrobku. V Otíně pak Palacký pracoval i na svých českých dějinách.⁴² Jako jedna z hlavních turistických atrakcí je též představen na webu Neratovic, v jejichž správním obvodu se nacházejí Lobkovice, kde, jak již víme, je Palacký pohřben. Jeho jméno se zde též váže k názvu místního gymnázia, které na jeho osobnost a odkaz také nezapomíná. Ostatně různé typy škol, jež nesou Palackého jméno, nenalezneme jen v Hodslavicích, Valašském Meziříčí a Neratovicích, nýbrž i na jiných místech České republiky. Také Univerzita Palackého v Olomouci neopomíná žádnou příležitost vhodnou k tomu, aby se k jménu, jež má ve svém názvu, přihlásila. V jubilejním roce 1998 zde byla zřízena rektorská cena Františka Palackého, jehož osobnost na svém webu prezentuje v kontextu své starší i nové tradice.

⁴¹ Srov. ŠOUŠA, J. – ŠTAIF, J.: *Obsahy, přesahy a místa*. In: HLAVAČKA, M. – MARÈS, A. – POKORNÁ, M. (eds.): *c. d.*, v tisku.

⁴² Srov. KOŘALKA, J.: *c. d.*, s. 115nn.; Zpravodaj obecního úřadu Předslav, 2007, č. 3; 2011, č. 17, umístěný na webových stránkách obce.

V mnoha městech a obcích se sekáváme s Palackého ulicemi, náměstími, sady a případně jinými pomístními názvy, jejichž *znovu-připomínající* kapacita je však poměrně skromná, svoji roli v symbolice veřejného prostoru však přece jen úplně neztratila. Tak je tomu v největší míře zřejmě v Praze, v níž Palacký prožil více než padesát let svého života, vytvořil své životní dílo a také zemřel. Analýza internetové prezentace jeho osobnosti je však v tomto případě poměrně obtížnou záležitostí vzhledem k tomu, že se toto město může vykázat řadou vzájemně se prolínajících a nezdídky i vytěšňujících vrstev identity, jež mají vesměs symbolický význam výrazně překračující jeho hranice. Dále je dobře patrné, že Palacký se ocitá v pozadí pražské emblematicky, v jejímž popředí nacházíme Karlův most spolu s Hradčany a siluetu Národního muzea spolu se sochou svatého Václava. Palackého náměstí, kde je umístěna jeho monumentální socha, se ovšem stalo spíše místem, kde se scházejí různá protestní hnutí, než místem piety.

Z internetu se zájemci dále dozví, že v rámci expozic Národního muzea mohou navštívit Památník Františka Palackého a Františka Ladislava Riegera v Palackého, dříve Pasířské ulici. Jen někteří z nich zaznamenají, že se jeho jméno stalo též součástí reklamního webu tradiční plzeňské restaurace U Pinkasů (1843) na Jungmannově náměstí. Jen obtížně se však dopracují ke zjištění, že Akademie věd České republiky uděluje v návaznosti na starší tradici ČSAV čestnou oborovou medaili Františka Palackého za zásluhu v historických vědách, a tak klade na jeho vědecký význam stále velkou váhu. K tomu jen stručně dodejme, že Palacký se stal předmětem na internetu sdělované identity i u jiných měst a obcí v České republice, z nichž si opět připomeňme zvláště Veverské Knínice nedaleko Brna, dále pak Chropyni, Čelechovice na Hané, Písek, Nové Město na Moravě a Třebíč. Přitom je zřejmé, že v informatorické společnosti se manifestační koncept národní slavnosti stal vskutku velmi ojedinělým, ne-li zcela anachronickým společenským fenoménem.

I klasické informace stále více nahrazuje internet, kde je možno najít výchozí poznatky k téměř jakémukoliv tématu, proto jsem mu v souvislosti se zvoleným tématem věnoval několik sond. Snad je tak dostatečně zřejmé, že právě on nejlepším způsobem dokumentuje paralelnost, konkurenci i vytěšňování různých významových kódů, v jejichž dosahu dnešní člověk žije a skrze něž se může, chce-li vůbec, propracovávat k hlubšímu poznání. Schopnost Palackého oslovovat jako symbol české národní identity širší veřejnost je na něm také testována velmi intenzivně. Proto by i historici, kteří bádají nad různými místy paměti, měli věnovat tomuto závažnému společenskému fenoménu mnohem více pozornosti než dosud. Je totiž nabíledni,

že bude stále aktivněji ovlivňovat naše představy o minulosti, byť by to mělo být formou variabilní koláže, v níž se na jedné webové stránce lze setkat se souvislostmi, jež bychom dříve dohromady vůbec nedávali. Díky Claudu Lévi-Straussovi a jeho následovníkům se pro toto pohotové přeskupování sémantiky variabilních prvků ujal francouzský výraz *le bricolage*. V případě internetu nám umožňuje dospět jak k nekonvenčním konstrukcím legitimacy, tak i hlubšímu poznání naší elektronické doby, v níž je vědění stále více založeno na volné hře s texty, grafikou i kontexty. Právě tam se nám otevírají zcela nové možnosti pro analýzu toho, co je pro nás z minulosti relevantní a proč je tomu tak.⁴³

RESUMÉ

FRANTIŠEK PALACKÝ JAKO MÍSTO HISTORICKÉ PAMĚTI SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM K MORAVĚ

Autor inspirován Pierrem Norou se zaměřuje na busty, sochy a pomníky čelného českého historika a politika Františka Palackého (1798–1876), nazývaného též „Otcem českého národa“. Činí tak se zvláštním přihlédnutím k Moravě, kde se Palacký v Hodslavicích na Valašsku narodil. Vyvrcholením instalace těchto artefaktů ve veřejném prostoru bylo položení základního kamene (1898) a posléze i odhalení jeho monumentálního památníku v Praze (1912). V období 1876–1912 tento typ zakládání nových míst paměti úzce souvisel s českými národními slavnostmi, k nimž patřily prvky náboženských rituálů i divadelních představení včetně různých scénických efektů a spontánních interakcí mezi účinkujícími a diváky. Důraz byl položen na ideologicky profilovanou agitaci ve prospěch společných cílů a doplněn vítanými prvky oddychové lidové zábavy. Jejich cíl byl naplněn tehdy, když vyvolaly u účastníků emoci sounáležitosti, kterou si mohli *znovu-připomínat*.

Po roce 1918 se začínal Palacký nově objevovat jako místo paměti zejména v názvech různých typů škol, z nichž nejvýznamnější je Univerzita Palackého v Olomouci (1947). Dále jej spatřujeme na bankovkách (1934, 1993). Pro německé nacisty byl zcela nepřijatelným symbolem české národní identity. V rámci komunistické ideologie byl zařazen sice na důležité, nikoliv však na přední místo v jejím chápání velkých pokrokových tradic českého lidu.

⁴³ Srov. JAHSHAN, P.: c. d., s. 87 a 111; ROSENZWEIG, Roy: *Clio Wired. The Future of the Past in the Digital Age*. New York 2011, passim; SEITZ, Stephan: *Geschichte als bricolage – W. G. Sebald und die Poetik des Bastelns*. Göttingen 2011, zvl. s. 67nn.

200. jubileum jeho narození (1998) potvrzuje trend, že jeho pozice v české historické paměti je naléhavě konfrontována s paralelností, konkurencí i vytěšňováním různých významových kódů, s nimiž se dnešní člověk setkává ve veřejném životě i médiích ve stále větší míře. V posledních letech se Palacký objevuje jako místo paměti také na internetu, jenž stále aktivněji ovlivňuje naše představy a názory, byť by to mělo být formou variabilní koláže (*le bricolage*). Otvírá tak i celou řadu zcela nových interpretačních možností pro konstrukce toho, co je pro nás historicky relevantní.

SUMMARY

FRANTIŠEK PALACKÝ AS A PLACE OF HISTORICAL MEMORY WITH SPECIAL REFERENCE TO MORAVIA

The author, inspired by Pierre Nora, focuses on busts, statues and monuments of the prominent Czech historian and politician František Palacký (1798 – 1876), who was also called the “Father of the Czech nation”. He pays special attention to Moravia where Palacký was born in Hodslavice, Wallachia. The artefact installations in public space culminated when the foundation stone of his stately monument was laid (1898) and then unveiled in Prague (1912). Between 1876 and 1912 this type of founding new places of memory was connected with the Czech national festivals. The elements of (pseudo)religious rituals and theatre performances including various stage effects and spontaneous interactions between performers and spectators belonged to these events. The emphasis was on ideological agitation for the benefit of common aims. It was completed by welcomed elements of relaxing folk entertainment. Their aim was fulfilled when they roused the sense of fellowship among the participants which could be later recalled.

After 1918 Palacký started to appear newly as a place of memory, especially in the names of different types of schools. Palacky University in Olomouc (1947) is the most important one. He can be seen in banknotes (1934, 1993). He was an entirely unacceptable symbol of the Czech national identity for German Nazis. In the communist ideology Palacký ranked among important but not the top position characters in their understanding of great progressive traditions of Czech people. The 200th anniversary of his birth (1998) confirms the trend that his position in the Czech historical memory is urgently confronted with parallel, competition and displacement of different semantic codes which people encounter in public life and the

mass media in larger extent. Recently, Palacký also appears on the internet as a place of memory. The internet influences our ideas and opinions more actively, even if it is in the form of variable collage (le bricolage). It opens a wide range of entirely new interpretational possibilities for construction of historically relevant facts.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.
Ústav hospodářských a sociálních dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
nám. J. Palacha 2
116 38 Praha 1

BEDA DUDÍK OSB DOKTORANDEM V OLOMOUCI

Ema Tomášková

Povýšení olomouckého lycea na univerzitu roku 1827 mimo jiné umožnilo tomuto vysokému učení začít znovu udělovat akademické grady včetně doktorských. Jedním z těch, kdo možnosti získat v Olomouci doktorát filozofie a svobodných umění využili, byl i čerstvý profes rajhradského benediktinského opatství a student brněnského teologického učiliště Beda Dudík.¹

Rajhradský klášter, povýšený roku 1813 císařem Františkem I. na opatství, patřil mezi nemnohé řeholní instituce, které unikly zrušení císařem Josefem II., což ovšem s sebou přinášelo i jistá negativa, kromě jiného nutnost přizpůsobovat se požadavkům osvěcenského státu.² Jedním z nich byla i povinnost zajišťovat výuku náboženství, klasických jazyků a světových dějin na brněnském filozofickém ústavu, zřízeném roku 1807.³ Na konci třicátých let 19. století zde vyučovali profesori Anton Rücker (náboženství) a Gregor Wolny (dějiny a klasickou filologii), který si ovšem opatovi již delší dobu stěžoval na úbytek sil a také se chtěl více věnovat své vědecké práci.⁴ Opat jej hodlal ve filozofickém ústavu nahradit P. Jakobem Schneiderem, který se na učitelskou dráhu začal připravovat soukromým studiem a skládáním příslušných zkoušek na olomoucké univerzitě. V říjnu roku 1837 úspěšně absolvoval zkoušky z klasické literatury a řecké filologie, na jaře 1838 pak z řecké a latinské literatury, z estetiky a z rakouských dějin, vše s výborným prospě-

¹ Od roku 1827 byl čtrnáctým doktorem filozofie promováným v Olomouci. Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (dále jen ZAO-O), fond Universita Olomouc, inv. č. 657, kniha č. 609 (Serie děkanů, profesorů a doktorů, promováných na filozofické fakultě; seznam rigorosantů a promoci 1828–1851), fol. 4r.

² Podrobněji viz MEISSNER, Erhard: *Die Benedictinerabtei Raigern im Wandel zweier Jahrhunderte (1813–1950)*. Bohemia: Jahrbuch des Collegium Carolinum, Band 19, München – Wien 1978, s. 85–121; ČERNUŠÁK, Tomáš: *K situaci v moravských klášteřích v pojosefinské době*. In: Týž: *Proměny řeholního života na Moravě od pozdního středověku do doby moderní*. Brno 2009, s. 67–76 (nepublikovaná rigorózní práce HU FF MU Brno).

³ Rajhradský klášter sem měl vysílat dva profesory, další vyučující povinně zajišťovali augustiniáni z kláštera na Starém Brně (pro teoretickou a praktickou – morální – filozofii a pro matematiku) a premonstráti z Nové Říše (profesor fyziky). Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA), fond E6 – Benediktýni Rajhrad (dále jen E6), kart. 110, inv. č. 1672, sign. D c 1 bis (Dějiny filozofických stolic v Brně svěřených benediktinům).

⁴ MZA, fond E6, kart. 292, inv. č. 2526, sign. F b 18 a (Anály rajhradského kláštera 1832–1839), fol. 35–38.

chem. Brzy poté byl ovšem postižen psychickou chorobou (jejíž záchvaty se u něj objevovaly po zbytek života) a opat byl nucen vybrat jiného kandidáta.⁵ Jeho volba padla na klerika fr. Bedu.

Když absolvent brněnské filozofie (tehdy ještě) František Dudík přemýšlel roku 1835 o dalším směřování svého života, nadchla jej myšlenka předávání získaných vědomostí jiným a vážně uvažoval o vstupu do piaristického řádu. Po konzultaci tohoto záměru se svým učitelem náboženství a pedagogiky P. Benediktem Richterem však požádal (už jako student prvního ročníku teologie v Brně) o přijetí do Rajhradu.⁶ Zde se v rámci noviciátu věnoval studiu živých jazyků a některých „filozofických“ disciplín, takže mohl počátkem října roku 1837 odcestovat spolu s P. Jakobem do Olomouce a zde s výborným prospěchem vykonat zkoušky z estetiky a dějin umění a z dějin rakouského státu.⁷

V době, kdy nepřijemná duševní nemoc znemožnila P. Jakobovi začít vypomáhat profesorovi Wolnému s výukou, měl tedy opat v klášteře k dispozici klerika, studenta druhého ročníku teologie, se složenou částí příslušných zkoušek, se zájmem o výuku – a o získání doktorátu filozofie. Tím Beda Dudík jak zapadal do učené tradice rajhradského opatství, tak plně odpovídal nárokům, které na členy jeho řádu kladl tehdejší stát.

Podmínkou získání doktorátu filozofie tehdy bylo složení tří přísných zkoušek – rigoros – a to z teoretické a praktické (morální) filozofie, ze světových dějin a z matematiky a fyziky.⁸ Nejbližší univerzity, kde tak bylo možno učinit, se nacházely v Praze, kde jako první z rajhradských benediktinů získal tento titul právě Dudíkův učitel Benedikt Richter (profesor Wolny doktorát v této době ještě neměl, získal jej až roku 1849⁹), dále ve Vídni, kam se právě budovalo přímé vlakové spojení z Brna (přes Rajhrad) a o níž fr. Beda pů-

⁵ MZA, fond E6, kart. 292, inv. č. 2526, sign. F b 18 a (Anály rajhradského kláštera 1832–1839), fol. 67.

⁶ Viz Dudíkův vlastní (latinský) životopis zapsaný v „albu“ doktorů olomoucké univerzity. ZAO-O, fond Universita Olomouc, inv. č. 658, kniha č. 610 („Album“ doktorů filosofie a svobodných umění 1833–1847), fol. 14. Koncept je dochován v pozůstalosti: MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/1 – 2, fol. 16.

⁷ MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/3 – 1, fol. 80 a 81 (Vysvědčení ze 4. října 1837).

⁸ NEŠPOR, Václav: *Dějiny university olomoucké*. Olomouc 1947, s. 112. Další podmínkou, Nešporem nezmiňovanou, byla i neúčast v různých tajných spolcích a hnutích, kterou bylo nutno dosvědčit čestným prohlášením (reversem). Viz MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/1 – 1, fol. 21 (Dudíkův revers).

⁹ KINTER, Maurus: *Vitae monachorum qui sub anno 1613 in monasterio O. S. B. Raihradensi in Moravia professi in Domino obierunt*. Brunae 1908, s. 122.

vodně uvažoval,¹⁰ a v moravské Olomouci, kterou nakonec – ke spokojenosti svého opata Viktora Schlossara – zvolil.¹¹

Opat¹² jeho záměr plně podporoval, jak je vidět i z dochovaných konceptů dopisů, kterými se obracel na olomoucké profesory a další osoby, které mohly být v této záležitosti nějakým způsobem nápomocny. S většinou z nich byl v kontaktu už dříve, v době, kdy se na učitelskou činnost ještě připravoval i P. Jakob Schneider.

Nejstarší dochovaný soubor konceptů těchto dopisů pochází totiž už z 30. září 1837¹³ a opat se v něm obrací na tehdejšího provizorního direktora filozofických studií prof. J. B. Fuxe,¹⁴ profesora dějin K. J. Vietze,¹⁵ profesora estetiky a klasických jazyků M. von Canavala¹⁶ a v neposlední řadě na probošta olomoucké kapituly J. B. Petteaniho,¹⁷ kterého žádá o poskytnutí ubytování dvěma rajhradským klerikům v jeho rezidenci.¹⁸ Očekává od něj, že bude nad mladými benediktiny „bdít jako tatínek“.¹⁹

¹⁰ Lákalo jej tam zejména obecně rozšířené mínění o menší náročnosti zkoušek. MZA, fond E6, kart. 292, inv. č. 2526, sign. F b 18 a (Anály rajhradského kláštera 1832–1839), fol. 78.

¹¹ „Ich finde es ganz in der Ordnung, daß sich unsere Landeskinden an der Landesuniversität zu Olmütz promoviert lassen, und nicht nach Wien oder Prag gehen...“ MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/3 – 1, fol. 65 (Koncept opatova dopisu prof. Wittgensovi z 23. října 1837). Tuto myšlenku opakuje Schlossar i v několika dalších konceptech dopisů z této doby.

¹² Viktor Martin Schlossar (1793–1854, opatem od roku 1832). Podrobný životopis viz KINTER, M: c. d., s. 104–106.

¹³ MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/3 – 1, fol. 61r–v (Koncepty dopisů z 30. září 1837).

¹⁴ Johann Baptist Fux (1785–1848). Viz <http://www.upol.cz/fakulty/ff/struktura/vedeni-fakulty/dekani-ff-up-v-olomouci/>, citováno 31. ledna 2011. Jeho osobě bude podrobnější pozornost věnována dále.

¹⁵ Karl Johann Vietz (1798–1872). K jeho osobě viz KRISTEN, Zdeněk: *Studium historie na vysokém učení v Olomouci do r. 1855*. In: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie, III., Praha 1956, s. 5–42, zde s. 30–31.

¹⁶ Michael Franz von Canaval (1798–1898). Viz <http://www.upol.cz/fakulty/ff/struktura/vedeni-fakulty/dekani-ff-up-v-olomouci/>, citováno 31. ledna 2011. Dále také: Nešpor, Václav: c. d., s. 130 a 140.

¹⁷ Johann Baptist Petteani (1783–1864) byl s opatem Schlossarem v kontaktu již dříve, jak dokládá inventář fondu E6 v MZA, který zaznamenává několik desítek dopisů z let 1836–1853 (sign. D c 28/8). Podrobný životopis uvádí Petteaniho nekrolog v Die Neue Zeit, 6. 4. 1864, s. 3.

¹⁸ Dnes budova Rektorátu UP. FIALA, Jiří a kol.: *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*. Olomouc 2009, s. 137.

¹⁹ „Als Papa wachen.“ MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/3 – 1, fol. 61v (Koncept dopisu probošta Petteanimu z 30. září 1837).

O necelý měsíc později, poté co P. Jakob i fr. Beda zkoušky s úspěchem absolvovali, se jejich opat obrací na svého bývalého učitele a nyní profesora filozofie v Olomouci Josefa Wittgense.²⁰ Dudík je zde popisován jako mimořádně talentovaný student, kterému zároveň nechybí dostatečná píle a touha po „vyšším vzdělání“.²¹ A právě v tomto kontextu je poprvé zmíněn jeho záměr získat doktorát. Opat tedy žádá prof. Wittgense o radu, zejména pokud jde o studijní materiály k rigorosu z teoretické a praktické filozofie; Beda Dudík totiž absolvoval filozofické studium v Brně, takže nemá žádnou zkušenost s olomouckým stylem výuky a požadavky ke zkouškám. O skutečnosti, že tato žádost nezůstala pouze v konceptu, svědčí brzká odpověď profesora Wittgense a koncept opatovy reakce na ni.²²

Další, velice podobný soubor konceptů dopisů vznikl 21.–22. března 1839.²³ Skupina jeho adresátů je téměř shodná – není v ní jen profesor Canaval, neboť jeho předměty nejsou součástí přísné zkoušky, ani on sám nezastává na univerzitě žádnou v tomto ohledu významnou funkci. Naopak přibyl dopis profesorům Spunarovi,²⁴ t. č. děkanovi fakulty, a Wittgensovi. Svým obsahem se těchto pět dopisů příliš neliší, jejich účelem je požádat o připuštění rajhradského klerika k přísné zkoušce z obecných dějin, ke které se cítí být připraven, a to pokud možno o velikonočních prázdninách. Direktora Fuxe se opat zároveň ptá na možnost získání doktorského gradu (po složení příslušných zkoušek) přímo v Olomouci, probošta Petteaniho opět žádá o ubytování fr. Bedy, kterého v tomto dopise chválí za to, že kromě tohoto nezanedbává ani své náboženské vzdělání, a profesoru Wittgensovi vysvětluje, proč Dudík koná jako první rigorosum z obecných dějin, a ne z filozofie.

Své první rigorosum složil Beda Dudík na Františkově univerzitě v Olomouci dne 26. března 1839²⁵ s výborným prospěchem. Průběh a výsledek

²⁰ Joseph Wittgens (1784–1846). Viz <http://www.upol.cz/fakulty/ff/struktura/vedeni-fakulty/dekani-ff-up-v-olomouci/>, citováno 31. ledna 2011.

²¹ „Höhere Ausbildung“. MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/3 – 1, fol. 65 (Koncept opatova dopisu prof. Wittgensovi z 23. října 1837).

²² MZA, fond E6, kart. 114, sign. D c 17 c/68, fol. 638–639 (Wittgensova odpověď opatovi z 31. října 1837). MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/1 – 3, fol. 6 (Koncept opatova dalšího dopisu z 29. listopadu 1837).

²³ MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/1 – 3, fol. 9–10 (Soubor konceptů dopisů z 21. a 22. března 1839).

²⁴ Andreas Spunar (1794–1840). Viz <http://www.upol.cz/fakulty/ff/struktura/vedeni-fakulty/dekani-ff-up-v-olomouci/>, citováno 31. ledna 2011. Profesor Spunar byl bývalým spolužákem opata Schlossara, jako jedinému mu opat v dopise tyká a připomíná společné mládí.

²⁵ ZAO-O, fond Universita Olomouc, inv. č. 657, kniha č. 609 (Série děkanů, profesorů a doktorů promováných na filozofické fakultě, seznam rigorosantů a promócí 1828–1851), fol. 24r.

zkoušky opatu Schlossarovi v dopise nadšeně líčí nezávisle na sobě hned dva olomoučtí profesori – historik Vietz a matematik Fux.²⁶ Zkoušený zcela naplnil naděje v něj vkládané a v mnohém je i překročil.

V korespondenci rajhradského opata s olomouckými profesory následuje další, tentokrát pouze několikaměsíční přestávka. V tomto období prožil Beda Dudík kromě přípravy na další z přísných zkoušek také jednu ze zásadních životních událostí – 1. září 1839 složil v rajhradském opatství slavné řeholní sliby.

Koncem téhož měsíce²⁷ jej opat v dopise profesoru Wittgensovi opět doporučuje adresátově laskavosti a blahovůli, tentokrát u příležitosti blížícího se rigorosa z filozofie, o jehož zdárném průběhu (proběhlo 3. října²⁸) později prelátovi nadšeně píše opět profesori Vietz a Fux.²⁹

V análech rajhradského kláštera opat pro stejné období uvádí: „Fr. Bedam misi pro Pastoralia Olomucium, ut simul se praeparet pro Doctoratu philosophico.“³⁰ Fr. Beda měl tedy následující akademický rok strávit na Františkově univerzitě v Olomouci. O jeho průběhu jsme informováni ze dvou pramenů. Jedná se o sešit příjmů a vydání,³¹ který si v Olomouci pečlivě vedl a který patrně předkládal opatovi (v rámci řeholního slibu chudoby), a o osobní deník³² pokrývající zhruba druhý půlrok olomouckého pobytu. Z nich mů-

²⁶ MZA, fond E6, kart. 114, sign. D c 17 c/15, fol. 123 a 125 (Dopis profesora Fuxe) a sign. D c 17 c/62, fol. 580–581 (Dopis profesora Vietze).

²⁷ MZA, fond. E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/1 – 3, fol. 7 (Koncept opatova dopisu z 26. září 1839).

²⁸ ZAO-O, fond Universita Olomouc, inv. č. 657, kniha č. 609 (Série děkanů, profesorů a doktorů promováných na filozofické fakultě, seznam rigorosantů a promócí 1828–1851), fol. 24v.

²⁹ MZA, fond E6, kart. 114, sign. D c 17 c/15, fol. 121–122 (Dopis profesora Fuxe) a sign. D c 17 c/62, fol. 577 a 579 (Dopis profesora Vietze). Oba dopisy jsou datovány 5. října 1839.

³⁰ „Bratra Bedu jsem poslal na pastorkálku do Olomouce, aby se zároveň připravoval na doktorát z filozofie.“ MZA, fond E6, kart. 292, inv. č. 2526, sign. F b 18 a (Anály rajhradského kláštera 1832–1839), fol. 81.

³¹ Jedná se o poměrně útlý svazek, jehož největší část zabírá jakýsi pokladní deník výdajů začínající v den odjezdu z Rajhradu a končící o deset měsíců později v den příjezdu tamtéž. O velice pečlivém přístupu k jeho vedení svědčí přesné vyčíslení každé udělené almužny a dalších výdajů v řádu jednotek krejcarů vídeňské měny (v ní je celý sešit veden). Dále je zde uvedena tabulka sumárních výdajů podle jednotlivých měsíců a seznam příjmů. Na vloženém listu dále nalezneme přehled kusů prádla svěřených pradelně podle dat, a to včetně částek za vyprání a správkou. MZA, fond E6, kart. 152, inv. č. 1947, sign. D m 3/1 – 10 (Knížka příjmů a výdajů za pobyt v Olomouci). Dále bude citováno jako Knížka příjmů a výdajů.

³² Dochovaná část deníku obsahuje záznamy z (až na výjimky) každého dne od 18. ledna do 25. května 1840. Obsahem záznamů jsou nejčastěji úvahy na nejrůznější, obvykle duchovní a morální, témata. Jako podnět k těmto úvahám Dudíkovi obvykle posloužila některá událost daného dne, setkání, případně přečtená kniha či zhlédnuté divadelní představení.

žeme poměrně dobře rekonstruovat každodenní život (dosti exkluzivního) olomouckého doktoranda konce první poloviny 19. století.

Největší podíl (více než čtvrtinový) na celkových výdajích ve výši 1391 zlatých sedm krejcarů vídeňské měny měly náklady spojené se studiem, přesněji řečeno zkušební taxy a posléze poplatky za doktorskou promoci (včetně pozvánek na ni). Za jednu přísnou zkoušku platil student více než 110 zlatých, u jiných zkoušek (fr. Beda absolvoval zkoušky z diplomatiky, numismatiky, klasické literatury a řecké filologie) byly taxy zhruba desetkrát nižší. Platby na teologické fakultě (pastorální teologie) a na diecézní hlavní škole (katechetika a metodika pro německé školy) přehled výdajů neuvádí.³³ Aby byl přehled o „školních“ nákladech úplný, je třeba k němu přičíst 112 zlatých za knihy,³⁴ psací potřeby a odměny za opisování různých textů a v tomto kontextu relativně zanedbatelných necelých 18 zlatých za soukromé hodiny italštiny.

Druhou nejvyšší částku v souhrnu výdajů si vyžádalo zajištění ubytování a stravy v Olomouci. Na rozdíl od dvou předchozích krátkých pobytů v Olomouci nebylo za těchto okolností možné žádat od probošta Petteaniho poskytnutí přístřeší v jeho rezidenci. V úvahu tedy (pro řeholníka – benediktinského mnicha) připadal kněžský seminář a dominikánský klášter. Za okolností, které podrobněji líčí profesor Vietz ve svém dopise rajhradskému opatu Schlossarovi z 27. září 1839,³⁵ se jako schůdnější ukázalo ubytování (i se stravou) v klášteře dominikánů.³⁶ Zvlášť si bylo nutné platit olej a svíčky,

Vzhledem k tónu některých úvah můžeme předpokládat, že se jednalo o deník ryze osobní (např. označení hostiny u kapitulního probošta jako „Fresserei“ dne 26. února ap.). Jeho zajímavostí je naprostá nevšímavost k jakýmkoliv církevním slavnostem, mším sv., pobožnostem a modlitbám. MZA, fond E6, kart. 178, inv. č. 1962, sign. D m 3/3i – 2 (Deník z roku 1840). Dále bude citováno jako Deník.

³³ Všechny zkoušky byly složeny s vyznamenáním. Viz Dudíkova vysvědčení. MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/3 – 1, fol. 82, 83 a 93–96. Taktéž ZAO–O, fond Universita Olomouc, inv. č. 158, kniha č. 110 (Hlavní seznam posluchačů teologické fakulty 1837–1840), fol. 4v–5r.

³⁴ Většina nakupovaných knih je uvedena souhrnně (jako platba účtu v brněnském Seidlově knihkupectví). Jednotlivě je uvedena Homérova *Illias* a *Odyssea* a dvě učebnice: FUX, Johann: *Vorlesungen über reine Mathematik*. Olmütz 1839; GRAVISI, A. B. von: *Sprachen-Atlas, oder neueste synoptische Methode Englisch, Französisch, Italienisch, Spanisch in allen etymologischen Formen auf eine leichte und angenehme Art gleichzeitig zu lernen*. Güns 1836; Knížka příjmů a výdajů, zejm. fol. 4 a 11.

³⁵ MZA, fond E6, kart. 114, sign. D c 17 c/62, fol. 575–576 (Dopis profesora Vietze z 27. září 1839).

³⁶ Olomoucký dominikánský klášter se v té době pomalu vzpamatoval z krize, kdy se v první polovině třicátých let 19. století dokonce vážně uvažovalo o jeho zrušení. V této době v něm žilo kolem čtyř nebo pěti řeholníků (přesnější údaje pro jednotlivé roky nejsou k dispozici). MZA, fond E6, kart. 183, inv. č. 1968, sign. D m 3/3o – 5 (Dudíkův návrh zápisu do pamět-

ale také sluhu a topiče, který zároveň čistil boty. A samozřejmě stravu mimo dům a různé pochutiny (sýry, ovoce, kávu, cukr), včetně (zřídka) piva a vína.

Vybavení cely v dominikánském klášteře bylo pravděpodobně poměrně prosté, a to i kvůli těžkému období, kterým klášter nedávno prošel. Což ovšem čerstvému profesovi starobylého – a v jistém směru prestižního³⁷ – rajhradského opatství nevyhovovalo. Jak sám mnohokrát zmiňuje ve svém deníku, sláva jeho kláštera mu leží velice na srdci. Jeho snahu klášter a benediktinský řád obecně přiměřeně reprezentovat zřetelně vnímáme v mnoha směrech – od výborných výsledků univerzitních zkoušek přes společenské styky (o nichž bude zmínka dále) po reprezentativní vybavení studentského pokoje u dominikánů. O jeho mimořádnosti nás ubezpečují jak názvy jednotlivých kusů³⁸ a jejich ceny uvedené v přehledu výdajů, tak také úvaha o smyslu podobných nákupů v deníkovém záznamu z 18. března 1840,³⁹ která mohla reagovat na údiv a námitky okolí. Jeho pisatel zde konstatuje, že některé ze zakoupených kusů považuje za příliš nákladné i jeden olomoucký kanovník. A on, student, klerik, mnich kupuje věci, které i lidé s jistým postavením považují za luxus. Hájí se však argumentem, že tím chce vytvářet vysoké mínění o Rajhradě a benediktinech, jeho návštěvníci si mají pomys-

ní knihy olomouckých dominikánů za léta 1833–1844); ČERNUŠÁK, Tomáš: *Die Dominikanerklöster in Mähren in nachjosephischer Zeit*. In: Týž: *Proměny řeholního života na Moravě od pozdního středověku do doby moderní*. Brno 2009, s. 62–66 (nepublikovaná rigorózní práce HU FF MU Brno).

³⁷ Prestiž Rajhradu spočívala v jeho dlouhé tradici (jako rok založení se uvádí 1048), vědecké činnosti (působení historiků Pitra, Ziegelbauera, Wolného) a politickém postavení (rajhradský opat zasedal na moravském zemském sněmu). Ovšem ve skutečnosti se opatství potýkalo s mnohými problémy, kromě jiného s nedostatkem nových uchazečů o vstup do řádu. Viz MEISSNER, Erhard: *Die Benedictinerabtei Raigern im Wandel zweier Jahrhunderte (1813–1950)*. Bohemia: Jahrbuch des Collegium Carolinum, Band 19, München – Wien 1978, s. 85–121.

³⁸ Šlo o psací stůl z javorového dřeva, šest javorových křesel s politurou, jasanový sekretář (Schreibkasten), ořechový stůl, skříň a skříňku (Trumeau-kasten) a různé doplňky (zrcadlo, mycí stolek, obraz). Tyto nákupy byly také příčinou značného nárůstu cestovních nákladů při návratu do Rajhradu v červenci 1840. Spíše kuriozitou je nákup kanárka s klecí („mit Vogelhaus“), u nějž ovšem není zcela jasné, zda se jedná o součást reprezentace, nebo o osobní zálibu. Knížka příjmů a výdajů, passim, kanárek fol. 4v.

³⁹ Tohoto dne Beda Dudík zakoupil stůl a skříň z ořechového dřeva a toaletní zrcadlo. Na lístku vloženém do sešitu příjmů a vydání je dále uvedena ořechová skříňka (Trumeau-kasten) v ceně 20 zlatých konvenční měny, tj. asi 50 zlatých vídeňské měny. O pár dní později je ve výdajích uvedena hedvábná ložní pokrývka v ceně 30 zlatých vídeňské měny – což zhruba odpovídalo ceně měsíčního ubytování a stravy v dominikánském klášteře nebo dvanáctinásobku částky vyplácené měsíčně sluhovi. Knížka příjmů a výdajů, fol. 7r a 11r; Deník fol. 16r.

let, že klášter musí být velmi bohatý, když i pouhý klerik disponuje stovkami zlatých.

Dalšími, mnohem méně nákladnými formami reprezentace Dudíkovy osoby i kláštera bylo spropitné, které dával jak kočím na cestách, tak různým zaměstnancům rodin, které navštěvoval, a pravidelné malé almužny nejruznějším žebrákům, chudým studentům a osobám stíženým neštěstím (vyhořelým ap.). V rámci jeho rodiny tak jistě působily drobné finanční příspěvky sourozencům.

Další položkou nezbytných výdajů, také částečně související s reprezentací, byly oděv a obuv a příslušná péče o jejich čistotu. V době olomouckých studií si Beda Dudík pořídil novou kleriku⁴⁰ a několik párů bot.⁴¹ Zatímco o boty pravidelně pečoval, jak bylo uvedeno výše, najatý čistič, o péči o svrchní oděv nemáme v dochovaných pramenech žádné zmínky. Pravidelnou položkou jsou pouze výdaje za praní osobního prádla.⁴² Obvykle každé dva až tři týdny svěřoval pradeně dvě nebo tři košile,⁴³ jedny nebo dvojce spodky, asi sedm párů ponožek a punčoch, alespoň dva kapesníky, jeden ručník a jeden nebo dva šátky. Zhruba jednou za dva měsíce nechával prát i ložní prádlo.⁴⁴

Na rozdíl od výše zmíněných skutečností se ze sešitu příjmů a výdajů nedozvídáme téměř nic o Dudíkových zájmech a o tom, jak v Olomouci trávil volný čas. Přehled výdajů uvádí pouze nákup dvou lístků do divadla a jedné zábavné knihy.⁴⁵ O návštěvách divadla se několikrát zmiňuje i deník, většinou se jedná o opery, které jeho autor několika větami hodnotí, libreto mu dává podnět k pohoršení, pokud je příběh příliš nevázaný, ale i k radosti, pokud vede k mravnímu povznesení obecnstva. O knihách se v deníku podrobně

⁴⁰ Uváděno jako „Rock“, což může obecně znamenat i kabát, ale podle uváděného nakoupeného materiálu jde pravděpodobně spíše o kleriku.

⁴¹ Počet nelze přesně specifikovat, u některých položek není zcela jasné, zda se jedná o nákup nového páru nebo o opravu.

⁴² Nepatřil tedy ke studentům zmiňovaným v knize *Z dějin české každodennosti*, kteří prádlo posílali na vyprání domů, což zcela zřejmě souvisí se skutečností, že jeho domov (právně – a podle deníku i z citového hlediska) byl v mužském klášteře. LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009, s. 88.

⁴³ Publikace *Z dějin české každodennosti* uvádí: „Cti dbalý aristokrat si čistou košili bral denně, měšťan každé tři až sedm dnů.“ V tomto ohledu tedy Beda Dudík zhruba odpovídal dobové konvenci. Tamtéž, s. 77.

⁴⁴ „Waschzettel“. Knížka příjmů a výdajů, fol. 3v.

⁴⁵ HOFSTETTER, Johann Baptist: *L'anecdoteur moderne: der neuesten französischen Anekdotenkrämer, oder tausend biographische Skizzen, Erzählungen, Anekdoten, witzige Einfälle, Schwänke, Calembours, Räthsel etc., aus der neuesten Zeit geschöpft, zur Veredlung des Verstandes und des Herzens, für solche Leser, die sich im Franz. auf eine angenehme und nützliche Art üben wollen*. 2 Bd. Wien 1839.

rozepisuje třikrát – jednou (s velmi konzervativním výsledkem) uvažuje nad vhodností uvěznění autora, kterým byl Silvio Pellico, podruhé polemizuje s pojetím nesmrtnosti u George Sandové a potřetí se zabývá osobností Napoleona, k jehož závěti („Testament“) se dostal u profesora Vietze. V návaznosti na své historické zájmy se ve volném čase také věnuje nákupům mincí pro rajhradskou numismatickou sbírku⁴⁶ a pořádá archiv dominikánů, který v minulých letech poměry v klášteře značně utrpěl.⁴⁷ Dle zápisů opata také soukromě vyučoval angličtinu.⁴⁸

Záznamy o knihách a divadelních představeních však v deníku zdaleka nepřevažují. Kromě meditací nad různými duchovními tématy a nad vlastní slabostí a hříšností (často v souvislosti s plánovanou a skutečnou dobou studia matematiky) tam ponejvíce nalezneme zápisy o společných vycházkách a o návštěvách, tedy o čase, který trávil ve společnosti jiných osob z církevního, univerzitního, ale i vojenského prostředí.

Nejčastěji se patrně stykal s dominikány. Oslavil s nimi masopust,⁴⁹ s jejích převorem konal vycházky do okolí i cesty ke svým příbuzným⁵⁰ a v den úspěšného složení přísné zkoušky z matematiky pro ně uspořádal „Bene“.⁵¹ Mnohem méně častá a oficiálnější byla setkání s další osobou z církevních kruhů – proboštem Metropolitní kapituly olomoucké Petteamim. Ve svém deníku věnuje fr. Beda mimořádnou pozornost svému pozvání ke stolu v proboštské rezidenci⁵² a také obzvláště zajímavé a důležité rozmluvě, v níž mu probošt sdělil svůj záměr svěřit duchovní správu na Svatém Kopečku (samozřejmě včetně příslušných výnosů z tamějšího kostelního jmění) rajhradským benediktinům.⁵³

⁴⁶ Pořádání klášterní numismatické sbírky se věnoval již dříve. Viz MZA, fond E6, kart. 292, inv. č. 2527, sign. F b 18 b (Anály rajhradského kláštera 1839–1851), fol. 2.

⁴⁷ KALISTOVÁ, Jitka – ROUBIC, Antonín: *Dominikáni Olomouc. Inventář fondu*. Olomouc 1975, nestr. Úvod. Citováno dne 31. ledna 2011 dle http://vade.archives.cz/vade/extdoc/217000010/uvody/1572_831_dominikani_olomouc.pdf.

⁴⁸ MZA, fond E6, kart. 292, inv. č. 2527, sign. F b 18 b (Anály rajhradského kláštera 1839–1851), fol. 4–5. Fr. Beda se anglicky učil v době svého noviciátu, jeho novicmistrem byl znalec několika evropských jazyků Johann Baptist Mück. KINTER, Maurus: *Der mährische Landeshistoriograph Dr. Beda Dudík O. S. B.: Eine Lebensskizze*. Brünn 1890, s. 5.

⁴⁹ Deník, zápis ze 3. března, fol. 12v.

⁵⁰ Např. Deník, zápis z 23. ledna, fol. 2r.

⁵¹ Deník, zápis z 21. května, fol. 30v.

⁵² Deník, zápis z 26. února, fol. 11r–v.

⁵³ Pro ty by to představovalo vítané zlepšení možností pro vzdělání řeholního dorostu na Františkově univerzitě a další výhody. Deník, zápis z 30. března, fol. 19v.

O spolužácích se Dudík zmiňuje málo a většinou jen velmi všeobecně. Výjimku tvoří pánové „Tarocca“⁵⁴ a Lichnowsky, dle fr. Bedy všestranně vzdělaní mladí muži, kteří ho jednoho dne přišli navštívit.⁵⁵ Zvláště hrabě Robert Maria Lichnowsky⁵⁶ je mu velice sympatický a olomoucké setkání s ním se stane začátkem celoživotního přátelství, o kterém dodnes svědčí dochovaná rozsáhlá vzájemná korespondence.⁵⁷

Z vyučujících filozofické fakulty se nejčastěji stýkal s profesory Canavalem, Vietzem a Fuxem. Mnohdy šlo samozřejmě o odborné konzultace v rámci přípravy ke zkouškám, ale zdaleka ne vždy. O skutečnosti, že Beda Dudík nebyl svými učiteli považován za „obyčejného“ studenta, svědčí i pozvání na soirée pořádané „k jejich cti“ profesorem Fuxem.⁵⁸ Právě jméno olomouckého profesora matematiky je v deníku zmiňováno nejčastěji. Dudík během svého pobytu navázal úzké vztahy nejen s ním, ale i s jeho rodinou,⁵⁹ kde byl často hostem. Ve svých zápisech věnuje hodně prostoru zejména

⁵⁴ Patrně Bedřich Sylva-Taroucca (1816–1881), budoucí kněz a mecenáš. Stručný životopis viz *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. 24. díl. Praha 1906, s. 480.

⁵⁵ Deník, zápis z 26. dubna, fol. 25r.

⁵⁶ Robert Richard Fortunatus Maria Lichnowsky (1822–1879), budoucí děkan olomoucké kapituly. Jeho patrně nejúplnější životopis viz MZA, fond E6, kart. 221, inv. č. 2064, sign. D n 7/6a (Kinterovy přednášky o Dudíkových stycích s kanovníkem Lichnowským), fol. 36–38.

⁵⁷ Vzájemná korespondence uložená v MZA, fond E6, sign. D m 3/2 c čítá dle inventáře stovky dopisů.

⁵⁸ Deník, zápis z 5. března, fol. 13r.

⁵⁹ Oficiální seznam děkanů Filozofické fakulty na webových stránkách Univerzity Palackého uvádí, stejně jako diplomová práce Pavly Navaříkové, věnující se dějinám matematiky na olomoucké univerzitě, že byl Johann Baptist Fux členem piaristického řádu. Tato informace je v rozporu jak s Dudíkovými deníkovými záznamy, tak také s oddavkovou matrikou olomoucké farnosti u kostela sv. Michala, kde je 7. října 1822 zaznamenán sňatek profesora na místním Lyceu Fuxe s Clothilde, dcerou Josepha Stubenvolla, profesora francouzského jazyka a literatury na Stavovské akademii. Možnosti Fuxova předchozího vystoupení z řádu zde nic nenásvědčuje, neboť jediný zde uvedený dispens je od druhých a třetích ohlášek. Viz <http://www.upol.cz/fakulty/ff/struktura/vedeni-fakulty/dekani-ff-up-v-olomouci/>, citováno 31. ledna 2011; NAVAŘÍKOVÁ, Pavla: *Historie matematiky na olomoucké univerzitě*. Olomouc 2001 (nepublikovaná diplomová práce na PřF UP Olomouc). Dostupné z <http://navarikp.sweb.cz/dipl.html>, tam nestránkováno, citováno 31. ledna 2011; ZAO-O, Sběrka matrik, inv. č. 5642, sign. O V 11, fol. 264.

dětem⁶⁰ manželů Fuxových, chválí jejich vychování⁶¹ i umělecké výkony při rodinných oslavách (zpěv dcery Klotilde o narozeninách její matky),⁶² ale zároveň si uvědomuje jistou nebezpečnost dobrých vztahů s nimi, zvláště s dvěma nejstaršími děvčaty („Mädchen“), která začínají poznávat zcela nové city a bohužel dosud nejsou schopna (dle jeho názoru) pravého (pouhého) přátelství.⁶³ Tento názor patrně během času změnil, neboť jak s manželi Fuxovými, tak i po jejich smrti s téměř všemi jejich dětmi vedl po desítky let korespondenci.

Naopak pouze jednou se Dudík ve svém deníku zmiňuje o setkání s novým učitelem češtiny na stavovské akademii Aloisem Vojtěchem Šemberou. Vyjadřuje své potěšení ze setkání s Moravánem (sic!) a Slovanem (používá také výraz „Stammverwandter“) a z rozmluvy o blahu milovaného národa („Nation“), smutek nad stavem slovanského jazyka a literatury a nad panující lhostejností v tehdejší Olomouci a naději, že Bůh probudí Slovanstvo.⁶⁴

Patrně prvním Dudíkovým známým v olomouckých vojenských kruzích byl jeden z nejvýše postavených důstojníků místní posádky (Platz-Major) Franz Walter von Waltheim.⁶⁵ K navázání kontaktu došlo pravděpodobně přičiněním rajhradského opata, neboť Walter von Waltheim uzavřel před několika lety právě v Rajhradě sňatek.⁶⁶ Zároveň také několikrát fr. Bedovi zprostředkoval zásilku peněz z kláštera.⁶⁷ I v jeho domě byl Beda častým hostem a zde byl také (dost možná na vlastní žádost) seznámen s plukovníkem Michaellem Keckem von Keck.⁶⁸ Ten byl proslulý svými vědeckými

⁶⁰ Manželé Fuxovi měli dle křestní matriky farnosti sv. Michala celkem sedm dětí, z nichž v roce 1840 bylo na živu šest (první syn Oscar Rudolph Joseph zemřel roku 1830 ve věku tří let): Emma Theresia Karolina (nar. 1823), Klotilde Katharina Karolina (nar. 1824), Albina Karolina Katharina (nar. 1829), Karolina Josepha Katharina Theresia (nar. 1831), Otto Joseph Karl Tiburtius (nar. 1833) a Maria Regina Katharina (nar. 1835). ZAO-O, Sbírká matrik, inv. č. 5634, sign. O V 3, inv. č. 5635, sign. O V 4, passim.

⁶¹ Deník, zápis z 12. března, fol. 14v–15r.

⁶² Deník, zápis z 19. března, fol. 16v.

⁶³ Jedná se tedy o dcery Emmu a Klothilde, kterým bylo v té době sedmnáct a šestnáct let. „Ich muß auf meiner Huth sein, um dieses Zutrauen zu rechtfertigen, und nie zu vergessen, daß ich Profess und Benediktiner bin.“ Deník, zápis z 4. března, fol. 12v.

⁶⁴ Deník, zápis z 9. února, fol. 7r.

⁶⁵ Dudík jej zásadně uvádí jako „Herr Platz-Major“. Viz *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien 1840, s. 74.

⁶⁶ MZA, fond E6, kart. 292, inv. č. 2526, sign. F b 18 a (Anály rajhradského kláštera 1832–1839), fol. 53.

⁶⁷ Knížka příjmů a výdajů, fol. 12v.

⁶⁸ Dudík jej zásadně uvádí jako „Oberst Khek“. Náležel k 3. Moravskému pluku polního dělostřelectva, který měl štáb v Olomouci, a byl nositelem sicilského Záslužného řádu sv. Ferdinanda. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, c. d.*, s. 360.

zájmy a zejména kvalitní sbírkou minerálů, z níž chtěl fr. Beda získat nové exponáty pro klášter. O výsledcích jeho snahy se ovšem z deníku nic nedozvídáme.

Záhadnou nadále zůstává identita dalšího z Dudíkových olomouckých známých, jistého pana Schlosera, kterého také často navštěvoval.

Relativně krátká vzdálenost mezi Olomoucí a Kojetínem či Kroměříží umožnila i několik setkání s rodiči⁶⁹ a sourozenci (zejména s mladším bratrem Antonínem,⁷⁰ v té době studentem kroměřížského piaristického gymnázia), ale i dalšími vzdálenějšími příbuznými.⁷¹ Přesto podle deníkových zápisů trpí fr. Beda občas osamělostí⁷² a odloučením od (blíže neidentifikovaných) brněnských přátel, se kterými může být pouze v písemném kontaktu. Ani ten ovšem není příliš častý – dle okolností dostává jeden až pět dopisů měsíčně (a to včetně psaní od opata a dalších osob), v dubnu, kdy tráví Velikonoce v Brně a v Rajhradě,⁷³ nedostává žádný.

Své hlavní poslání, důkladně se připravit a úspěšně složit rigorosum z matematiky, splnil fr. Beda 21. května,⁷⁴ takže mohl 24. června za přítomnosti svého opata, profesorů, několika kanovníků a krajského hejtmana hraběte Stadiona⁷⁵ slavnostně převzít pergamenový diplom⁷⁶ doktora filozofie a svobodných umění. Slavnostní proslov měl při této příležitosti profesor Fux, rektor fakulty, neboť její děkan profesor Vietz během jara přesídlil do Prahy. Vytištěno bylo sto padesát promočních oznámení,⁷⁷ seznam jejich adresátů se bohužel nedochoval.

⁶⁹ Ve dnech 28. a 29. února u něj byla na návštěvě jeho matka, domů do Kojetína cestoval den na to. Deník, zápis z 28. února–1. března 1840, fol. 11v–12r.

⁷⁰ P. Antonín Dudík (1824 v Kojetíně – 1892 ve Vyškově), kněz a spisovatel. Podrobněji viz heslo Antonín Dudík. In: FORST, Vladimír a kol.: *Lexikon české literatury: Osoby, díla, instituce*. 1 A–G. Praha 1985, s. 612–613.

⁷¹ Deník, zápisy z 16. února a 2. března, fol. 8v a 12r.

⁷² Např. Deník, zápis z 21. ledna, fol. 1v.

⁷³ Při této příležitosti poprvé využil nově vybudovaný první úsek Severní dráhy císaře Ferdinanda. Cesta Brno – Rajhrad stála jeden zlatý vídeňské měny. Knižka příjmů a výdajů, fol. 11v.

⁷⁴ ZAO-O, fond Universita Olomouc, inv. č. 657, kniha č. 609 (Série děkanů, profesorů a doktorů promovaných na filozofické fakultě, seznam rigorosantů a promoci 1828–1851), fol. 25r.

⁷⁵ Oficiální zápis o promoci viz ZAO-O, fond Universita Olomouc, inv. č. 657, kniha č. 609 (Série děkanů, profesorů a doktorů promovaných na filozofické fakultě, seznam rigorosantů a promoci 1828–1851), fol. 34v. Podrobnosti ohledně účastníků viz MZA, fond E6, kart. 292, inv. č. 2527, sign. F b 18 b (Anály rajhradského kláštera 1839–1851), fol. 4–5. Oficiální zápis do „alba“ doktorů je však datován až 27. srpna – viz ZAO-O, fond Universita Olomouc, inv. č. 658, kniha č. 610 („Album“ doktorů filosofie a svobodných umění 1833–1847), fol. 14.

⁷⁶ Uložen v MZA ve fondu E6, inv. č. 452, sign. D m 3.

⁷⁷ Knižka příjmů a výdajů, fol. 12v.

Během července absolvoval čerstvě promovány doktor zkoušky na teologické fakultě⁷⁸ a postupně se připravoval na návrat do Rajhradu, zejména příprava převozu veškerého vybavení pokoje zabrala několik dní. Stejně jako na počátku svého pobytu v Olomouci i na jeho konci vykonal fr. Beda pouť na Svatý Kopeček⁷⁹ a téhož dne nastoupil cestu do Brna, odkud později (vlakem) pokračoval do svého mateřského opatství.

Během měsíce srpna přijal v brněnské katedrále postupně tři vyšší svěcení⁸⁰ a 13. září sloužil v Rajhradě primiční mši svatou.⁸¹

Počátkem října převzal od profesora Wolného výuku latinské a řecké filologie na brněnském filozofickém ústavu, čímž bylo Wolnému umožněno začít se intenzivněji věnovat přípravě jeho dodnes nepřekonaného díla – moravské církevní topografie. Pro dr. Dudíka tak začala další (téměř patnáctiletá) životní etapa.

RESUMÉ

BEDA DUDÍK OSB DOKTORANDEM V OLOMOUCI

Jedním ze studentů, kteří získali doktorský titul na olomoucké Františkově univerzitě, byl i budoucí moravský historiograf Beda Dudík (1815–1890), mnich benediktinského opatství v Rajhradě. Opat Viktor Schlossar jej v jeho snaze o získání vyššího vzdělání podporoval i z toho důvodu, že již od založení filozofického ústavu v Brně byl rajhradský klášter povinen zajišťovat některé vyučující. První část přípravy k doktorským zkouškám absolvoval Dudík soukromě během svého studia teologie v Brně, druhou během zhruba ročního pobytu v Olomouci (září 1839–červenec 1840). Zde si vedl osobní deník a knihu příjmů a výdajů, z nichž jsme poměrně podrobně informováni o jeho každodenním životě. Největší část nákladů představovaly poplatky spojené se studiem a také platby za ubytování a stravu v dominikánském klášteře. Dudík v Olomouci vedl bohatý společenský život, který svědčí o jeho mimořádném postavení mezi ostatními studenty. Slavnostně promován doktorem filozofie a svobodných umění byl 24. června 1840.

⁷⁸ Viz výše.

⁷⁹ Knížka příjmů a výdajů, fol. 4v a 13r.

⁸⁰ Podjáhenské svěcení přijal 16., jáhenské 18. a kněžské 20. srpna. MZA, fond E6, kart. 151, inv. č. 1947, sign. D m 3/3 – 1, fol. 130–132 (Potvrzení o jednotlivých svěceních).

⁸¹ Kromě rodičů a dalších hostů byli přítomni i profesori Fux a Spunar. MZA, fond E6, kart. 292, inv. č. 2527, sign. F b 18 b (Anály rajhradského kláštera 1839–1851), fol. 5.

SUMMARY*BEDA DUDÍK – AN OSB POSTGRADUATE STUDENT IN OLOMOUC*

Beda Dudík (1815–1890), the prospective Moravian historiographer and a monk of the Benedictine abbey in Rajhrad, was one of the students who obtained the doctor's degree at František University in Olomouc. Abbot Viktor Schlossar supported him in his effort to obtain higher education because the monastery in Rajhrad was obliged to provide the philosophical institute in Brno with some teachers throughout its existence. Dudík completed the first part of the preparation for his doctoral exams privately during his theological studies in Brno, the second part during his one-year sojourn in Olomouc (September 1839–July 1840). He kept his private diary and a book of incomes and expenses. We are informed about his everyday life relatively in detail from these books. The biggest part of his expenses were fees connected with his studies and payments for accommodation and board in the Dominican monastery. In Olomouc Dudík led a rich social life which reflects his extraordinary status among other students. He obtained his doctorate in philosophy and arts on 24th June 1840.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

Mgr. Ema Tomášková
Heroltice 95
682 01 Hoštice-Heroltice

JEDNOTY KATOLICKÝCH TOVARYŠŮ. PŘÍSPĚVEK K HISTORII FORMOVÁNÍ ČESKÉHO KŘESŤANSKO-SOCIÁLNÍHO HNUTÍ¹

Pavel Marek

Cílem příspěvku je hledání místa jednot katolických tovaryšů jako prvních spolků mladých dělníků a řemeslníků v českých zemích v předhistorii křesťansko-sociálního hnutí. Chceme poukázat na příčiny vzniku, prostřednictvím případové studie evokovat jejich činnost a zjistit důvody, proč během času ztratily význam a ocitly se na okraji dění. Ve druhé části analytické studie stručně připomínáme vybraná fakta ze života a díla P. Františka Koželuhy, kterého můžeme označit za jednoho z protagonistů tohoto hnutí v českém prostředí. Pojednání se opírá o dochované archiválie, tištěné prameny bilančního charakteru a domácí i zahraniční literaturu věnující se této problematice. Článek má charakter sondy do tématu z hlediska sledování geneze českého politického katolicismu, který v devadesátých letech 19. století obohatil stranicko-politických systém českých zemí o politické strany koncipované na konfesijních principech.

1.

Vlastní organizační počátky českého křesťansko-sociálního hnutí spadají do počátku devadesátých let 19. století a z časového hlediska předstihují vydání encykliky papeže Lva XIII. *Rerum novarum*, která v celém katolickém světě inspirovala zakládání organizací, spolků a institucí přístupujících k řešení sociálního problému v duchu představ katolické církve. Uvedená skutečnost byla způsobena tím, že vzniku politických stran předcházelo přípravné období, kdy idea politizace zájmů jednotlivých vrstev a skupin obyvatelstva „vyzrávala“ a existovala na bázi spolkových aktivit.² Tento poznatek platí i pro katolické politické strany v českých zemích. Existenci prvních moderních katolických spolků můžeme sledovat zhruba od čtyřicátých let 19. století; ty ideově i z hlediska zkušeností pochopitelně navazovaly na starší tradice různých náboženských bratrstev a sdružení zakázaných josefínskými naří-

¹ Studie vznikla v rámci plnění grantového projektu GA ČR č. 409/08/0009 Politické programy českých katolických politických stran v letech 1894–1938 a grantového projektu GA ČR č. 404/09/0218 Monsignore ThDr. h. c. Jan Šrámek – život a dílo.

² Srov. např. MALÍŘ, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám*. Brno 1996, s. 30–33.

zeními (1783) a obnovovanými po uzavření konkordátu mezi Svatou stolicí a habsburskou monarchií v roce 1855.³

Od padesátých let 19. století vznikají katolické spolky, jež můžeme z hlediska náplně jejich činnosti rozdělit pracovní do čtyř kategorií – misijní, sociální, nábožensko-vzdělávací a politické. Nás zajímají sdružení zabývající se řešením sociální problematiky, která patřila a dosud patří k oblastem prioritního zájmu katolické církve. V jejich aktivitách můžeme spatřovat naplňování křesťanských zásad lásky k bližnímu a pomoci potřebným v podmínkách akcelerace industriální éry. Pokud se na tuto ideu podíváme z historického pohledu, v církvi prošla dvěma časovými fázemi. První z nich je spojena především s aktivitami charitativního typu, zatímco druhá fáze je ovlivněna postupným formováním sociální doktríny katolické církve a v duchu encyklik Lva XIII. charitativní péči doplňuje a rozšiřuje o prvek produktivní, aktivní péče v podobě svépomoci. V počáteční fázi formování křesťansko-sociálního hnutí v českém prostředí dominuje charita. Její rozšiřování charakterizuje a dokládá vznik charitativních sociálních spolků, z nichž jsou snad nejznámější konference Spolku sv. Vincence z Pauly. V českých zemích tyto lokální pobočky (konference) internacionálního spolku vznikají od sedmdesátých let 19. století. Vincenciánské hnutí zůstalo u nás z kvantitativního hlediska poměrně slabé, na konci 19. století se v něm angažovalo v Čechách asi kolem 600 lidí, na Moravě daleko méně. Na druhé straně nutno konstatovat, že z hlediska potřeb svým záběrem činnosti pokrývaly alespoň nejdůležitější oblasti charitativní péče.

Z časového hlediska Vincenciány předběhly spolky katolických tovaryšů;⁴ jejich pracovní záběr byl užší, zaměřovaly se na pomoc pouze jedné kategorii potřebných. Také v tomto případě nešlo o ideu domácího původu. Vznikaly ve dvou časových fázích, v padesátých až šedesátých letech a potom od devadesátých let 19. století, na základě podnětů a vlivů přicházejících z Německa a Rakouska (Předlitavska). Duchovním otcem hnutí katolických tovaryšů,

³ ZLÁMAL, Bohumil: *Příručka českých církevních dějin*, 6. *Doba probuzenského katolicismu (1848–1918)*. Olomouc 2009, s. 109–110; MAŇAS, Vladimír: *Náboženská bratrstva na Moravě do josefínských reforem*. In: JIRÁNEK, Tomáš – KUBEŠ, Jiří (eds.): *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby*. Pardubice 2005, s. 37–77.

⁴ JIROUŠEK, Tomáš, J.: *Dějiny sociálního hnutí v zemích Koruny české od roku 1840–1900*, 1. Praha 1900, s. 15.

trvajícího v transformované podobě vlastně dodnes,⁵ je německý katolický duchovní Adolf Kolping (1813–1865).⁶

Od čtyřicátých let 19. století sledoval myšlenku vytvoření celosvětové organizace, která by vytvářela mladým řemeslníkům a dělníkům žijícím mimo domov životní zázemí, starala se o jejich duchovní život, pomáhala upevňovat víru v Boha, přispívala k mravní výchově, poskytovala pomoc v obtížné sociální situaci a umožňovala využít volný čas ke vzdělávání, rozvoji osobních dispozic, zájmů a k zábavě podle představ katolické církve. Kolping sám pocházel z chudé rodiny, jež mu neumožnila studovat, a proto se učil obuvníkem. Jako tovaryš prožil v Kolíně nad Rýnem několik strastiplných let a z autopsie poznal všechny obtíže, které dělníkům přinášela expandující industriální společnost v materiálním i duchovním ohledu. Neutěšené bytové poměry, špatné pracovní podmínky a nízké mzdy, dlouhá pracovní doba, vykořisťování ze strany podnikatelů, ztráta víry v Boha, úpadek mravů, alkoholismus, prostituce. Tyto zkušenosti jej ve věku 23 let přiměly k rozhodnutí stát se knězem a svůj život zasvětit práci směřující k řešení sociálního problému nižších vrstev společnosti. Pustil se do studia, v Kolíně absolvoval gymnázium, v Mnichově teologii a 10. dubna 1845 byl vysvěcen na kněze. Stal se kaplanem v Elberfeldu u Wuppertalu a v roce 1846 převzal po svém předchůdci Johannu Gregorovi Breuerovi (1820–1897) vedení místní Jednoty katolických tovaryšů, která se starala o náboženskou výchovu a sociální podporu svých členů.

O dva roky později odešel do Kolína nad Rýnem a zde zahájil své velké sociální dílo. Pozitivně jej inspirovaly myšlenky a aktivity budoucího „dělnic-

⁵ Srov. <http://www.kolping.cz/> – staženo 2. 7. 2011; MAŠKOVÁ, Jitka: *Kolpingovo dílo, jeho historie, šíření a vztah k integraci Evropy*. Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2007 (nepublikovaná magisterská diplomová práce, vedoucí doc. PhDr. Jiří Hanuš, CSc).

⁶ JANOVSKÝ, František: *Adolf Kolping, zakladatel a generální předseda Jednot katolických tovaryšů*. In: TATER, František – HRUDIČKA, Alois – JANOVSKÝ, František: *Čtvero vzorů křesťanského života*. Brno 1896, s. 407–467; NATTERMANN, Johannes Christian: *Adolf Kolping als Sozialpädagoge und seine Bedeutung für die Gegenwart*. Leipzig 1925; *Adolf Kolping spricht. Eine Auswahl aus seinen Schriften*. Hrsg. von A. SPIELVATER. Heidelberg 1947; HÜNERMANN, Wilhelm: *Die Erzählung des Lebens von Adolf Kolping*. Freiburg 1949; SCHÄFFER, Sebastian G.: *Adolf Kolping. Sein Leben und sein Werk*. Köln 1961; FELDMANN, Christian: *Adolph Kolping. Für ein soziales Christentum*. Freiburg 1991; KRACHT, Hans-Joachim: *Adolph Kolping. Priester, Pädagoge, Publizist. Im Dienst christlicher Sozialreform. Leben und Werk aus den Quellen dargestellt*. Freiburg 1993; CONZEMIUS, Victor: *Proroci a předchůdci*. Praha 1997; LÜTTGEN, Franz: *Johann Gregor Breuer und Adolph Kolping. Studien zur Frühgeschichte des Katholischen Gesellenvereins*. Paderborn 1997; FESTING, Heinrich: *Stretnutie s Adolfom Kolpingom*. Prešov 2005.

kého biskupa“ Wilhelma Emmanuela von Ketteler (1811–1877),⁷ muže patřícího do mnichovského okruhu konvertity, katolického publicisty Johanna Josepha von Görres (1776–1848),⁸ a závěry sjezdu katolíků v Mainzu zabývajícího se sociální otázkou. V roce 1848 vydal spis nazvaný *Der Gesellenverein. Zur Beherzigung für alle, die es mit dem wahren Volkswohl gut meinen* (Tovaryšská jednota). Již v roce 1850 v Porýní spolky tovaryšů spojil do jednoho celku a položil základy řídicího centra budoucí světové spolkové federace. V roce 1854 založil noviny *Rheinische Volksblätter*, jejichž prostřednictvím propagoval a šířil své záměry, věnoval se literární práci, napsal několik knížek o sociálním problému a jeho řešení z katolického hlediska, přednášel a pomáhal zakládat tovaryšské spolky ve své vlasti i v zahraničí. Když ho v roce 1991 papež Jan Pavel II. prohlásil za blahoslaveného, připomněl, že to byl právě Kolping, který svou prací v církvi rozpoutal diskuzi o sociálních úkolech církve a stal se průkopníkem v oblasti formulace jejího sociálního učení vrcholícího v první fázi vydáním encykliky Lva XIII. *Rerum novarum* (1891).

Kolpingovo zaměření na skupinu tovaryšů, začínajících řemeslníků a mladých dělníků, nebylo v žádném případě náhodné. Vnímá je jako rizikovou kategorii dospívajících lidí, vyzrávajících lidsky a profesně. Uvědomoval si, že mnozí z nich se ocitají v prostředí, které je může poznamenat na celý život. Proto tovaryšům na cestách nebo při pobytu mimo rodinu a domov nabídl život ve spolkovém domě, tzv. hospici (internátu). Poskytl jim materiální zajištění, ale současně na ně chtěl působit i výchovně, v katolickém duchu, upevňovat jejich víru a zbožnost, posilovat morální rysy a charakter mladých lidí. Prál si, aby se stali opravdovými katolíky. Viděl v nich budoucí mistry, organizátory výroby, na nichž bude záležet, jaké zkušenosti získá další generace učňů a tovaryšů, jací budou. Jestliže má katolická církev postavit pevnou hráz nebezpečí šíření liberálních zásad a socialistických myšlenek, musí vsadit na mládež, která je její budoucností. Nechce-li církev ztratit vliv na mladé řemeslníky a dělníky, musí jim pomáhat při překonávání potíží a problémů. Řešení sociální otázky je nedílnou součástí úsilí o udržení nebo obnovení společnosti vybudované na základech desatera.

V Kolpingově orientaci na mladé příslušníky malopodnikatelské vrstvy je patrná představa o nutnosti záchrany středních výrobních vrstev před důsledky organizace ekonomiky na principu kapitalistické velkovýroby a uchování středního stavu jako faktoru zdravé rovnováhy ve společnosti. Zřetelně

⁷ BREHMER, Karl: *Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877) – Arbeiterbischof und Sozialethiker. Auf den Spuren einer zeitlosen Modernität*. Regensburg 2009.

⁸ Za nejvýznamnější Görresovo dílo je označována čtyřdílná práce *Die christliche Mystik* z let 1840–1842, v níž ostře vystupuje proti liberalismu a materialismu a domnívá se, že duchovní obroda Evropy je možná pouze na základě návratu ke křesťanským hodnotám. Rozhodující roli v těchto procesech připisuje katolické církvi a papeži.

vystupuje tendence k posílení pracovní kategorie řemeslníků a živnostníků, která má do budoucna absorbovat i velkou část dělníků. Je tu patrný záměr vystupující v pozdější době v podobě snah reorganizovat výrobu a i celou společnost na stavovských zásadách. Ne náhodou se katoličtí tovaryši zaštitili heslem „Bůh žehnej početnému řemeslu“.

Myšlenky německého sociálního reformátora Adolfa Kolpinga padly na úrodnou půdu, o čemž svědčí fakt, že v období kolem vydání encykliky *Rerum novarum* působilo ve světě kolem 700 spolků evidujících více než sto tisíc členů; tato čísla signalizují, že problém, který reflektovaly, lze označit za akutní. Velmi rychle prosáklly také do habsburské monarchie (1852), ve druhé polovině padesátých let 19. století do Saska, Uher a Chorvatska, počátkem šedesátých let do Švýcarska a Severní Ameriky. V Rakousku se ujal organizace pozdější vídeňský arcibiskup, kardinál Anton Josef Gruscha (1820–1911).⁹ Literatura jej označuje za „pionýra hnutí katolických tovaryšů“.¹⁰ V květnu 1852 při Kolpingově návštěvě Vídně společně založili první¹¹ Spolek katolických tovaryšů v monarchii a Gruscha se stal jeho předsedou. V dalších letech byl ustanoven hlavou hnutí v habsburské říši. Na zpáteční cestě do Kolína nad Rýnem se Kolping v červnu zastavil v Olomouci¹² a v Praze a také v tomto případě mohl slavit úspěch, neboť v obou městech začaly

⁹ ThDr. Anton Josef Gruscha pocházel z rodiny řemeslníka. Po studiu na gymnáziu absolvoval teologii na vídeňské univerzitě, na kněze byl vysvěcen v roce 1843. Krátce působil jako kaplan v Pillersdorfu, v roce 1846 byl přeložen na předměstí Vídně. V revolučních letech 1848–1849 se angažoval pro konstituční monarchii a dostal se do sporu s vídeňským biskupem Vincenzem Eduardem Mildem prosazujícím myšlenku apolitičnosti kléru. Rázně tehdy odmítl také církevní hnutí vyvolané Johannem Rongem (1813–1887). V letech 1851–1856 vyučoval náboženství na gymnáziu, v roce 1856 byl povolán jako profesor pastorální teologie na vídeňskou univerzitu. V roce 1878 byl jmenován vojenským biskupem a titulárním biskupem v Carrhae, od roku 1891 vídeňským arcibiskupem, od 1891 kardinálem. Jako člen panské sněmovny ostře vystupoval proti liberalismu, byl zásadním odpůrcem katolického modernismu. *Anton Josef Gruscha*. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 2. Wien 1959, s. 95; BUTTERWECK, Hellmut: *Österreichs Kardinale. Vom Anton Gruscha bis Christoph Schönborn*. Wien 2000; BOYER, John W.: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement, 1848–1897*. Chicago 1995.

¹⁰ Podle Maximiliana Liebmanna byl Gruscha prvním z rakouských teologů, který zaujal postoj k sociální otázce a vyslovil názor, že jediné římskokatolická církev je schopná najít její řešení. Už v roce 1850 na čtvrtém generálním shromáždění německých katolíků v Linzi označil socialismus a komunismus za nepřítel lidstva. SAUSER, Ekkart: *Anton Josef Gruscha*. In: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 18. Herzberg 2001, Sp. 546.

¹¹ Další vznikl v roce 1855 v diecézi St. Pölten.

¹² Jednota katolických tovaryšů v Olomouci byla údajně založena v roce 1848, ovšem stanovy byly schváleny až 6. 11. 1853. *Notizen über die Gründung des Olmützer kathol. Gessellen-Verein*. Olmütz 1855, s. 5. – Autor hovoří také o Kolpingově návštěvě Olomouce v roce 1848, ovšem K. A. Huber tvrzení zpochybňuje a píše, že před rokem 1852 tento muž habsburskou monarchii nenavštívil. HUBER, Kurt Augustinus: *Katholische Kirche und Kultur in Böhmen:*

brzy nato pracovat první tovaryšské jednoty v českých zemích, s Gruschovou záštitou a podporou.

V Praze Kolping uspořádal přednášku v zrcadlovém sále Klementina, která podle svědectví přítomné uchvátila.¹³ Jeden z účastníků Václav Žižka (1834–1908) si to vysvětloval jednak pověstí sociálního reformátora, která referenta předcházela, jednak náladou panující tehdy mezi pražskými katolíky, rozčarovanými aktivitami stolové „české společnosti“ scházející se v Žitné ulici č. 525, která v roce 1848 poprvé veřejně vystoupila proti katolické církvi a věřícím. Ti vzápětí ustavili Katolickou jednotu (1849) a v Kolpingově příjezdu viděli nejen povzbuzení, dychtili po podpoře, ale také impuls k rozvinutí dalších apologeticky motivovaných aktivit. Proto se část přítomných po skončení přednášky hned přesunula do areálu kláštera sv. Uršuly na tehdejší Ferdinandově třídě a dohodla se na založení Jednoty katolických tovaryšů; zde také tovaryši našli své první spolkové místnosti.¹⁴

Téměř stoletá historie pražské Jednoty katolických tovaryšů reprezentuje významnou kapitolu v dějinách katolického tábora českých zemí. Se spolkem spojilo své jméno a aktivity množství českých a zpočátku i německých křesťanských sociálů, těch bezejmenných i výrazných postav kněží a organizátorů katolického dění. Jeho letopisy mohou současně posloužit jako modelový příklad pro vytvoření představy o činnosti těchto sdružení rozestých po lokalitách zemí Koruny české. Ne všude byla činnost tak bohatá a ne vždy se podařilo získat do čela agilní osobnost schopnou zajistit chod sdružení materiálně, zorganizovat vzdělávací činnost a vybudovat hospic, ale jednoty všude měly postavení jednoho z center místního života katolíků. Jistě nepřesná, nicméně pro ilustraci stavu užitečná čísla o počtu spolků jsou výmluvná. Tomáš J. Jiroušek získal doklady pro léta 1852–1872 a napočítal existenci 17 sdružení,¹⁵ v letech 1879–1899 vzniklo dalších 42, které sdružovaly několik tisíc členů.¹⁶

ausgewählte Abhandlungen. Hrsg. von Joachim BAHLCKE und Rudolf GRULICH. Münster 2005, s. 92; ZLÁMAL, B.: c. d., 6, s. 282–284.

¹³ BURIAN, Josef (ed.): *Jubilejní pamětní spis o činnosti Jednoty katolických tovaryšů v Praze. Na oslavu padesátiletého jubilea založení Jednoty katolických tovaryšů v Praze. 1852–1902.* Praha 1902, s. 32.

¹⁴ Národní archiv Praha, fond Jednota katolických tovaryšů, sign. 152, 1855–1952; BURIAN, J. (ed.): c. d., s. 59.

¹⁵ Praha, Olomouc, 1855: České Budějovice, Jihlava, Opava, 1856: Jindřichův Hradec, Šumperk, Šternberk, 1863: Nový Jičín a Krnov, 1865: Znojmo, 1868: Valašské Meziříčí, 1869: Brno, Třebíč, 1870: Brušperk, 1872: Klimkovice a Kroměříž. JIROUŠEK, T. J.: c. d., s. 15.

¹⁶ Tamtéž, s. 80. – Pouze ilustrativně, v této časové fázi vznikly Spolky katolických tovaryšů v Třeboni, Českém Krumlově, Liberci, Hranicích, Moravské Ostravě, Prostějově, Holešově, Hradci Králové, Mostu, Žatci, Vyškově, Moravské Třebové, Litomyšli, Přerově atd.

V čele pražské Jednoty katolických tovaryšů se vystřídala řada kněžských osobností, které si zaslouží větší pozornost. Vyberme alespoň tři z nich. Nejméně toho víme o P. Karlu Kellnerovi (1815–1898),¹⁷ pražském rodákovi, který působil jako profesor náboženství na české reálce v Praze a všechen volný čas v letech 1854–1869 věnoval rozkvětu spolku, nejprve jako zastupující a pak od roku 1857 jako řádný předseda. Ani na jeho půdě nezapomínal na svou profesi a v době, kdy ještě neexistovaly pokračovací a průmyslové školy, vytvořil pro členy příležitost absolvovat pod vedením středoškolských profesorů nejen výuku náboženství, ale také literatury, německého pravopisu, fyziky, aritmetiky, geometrie, účetnictví, přírodopisu, modelování, kreslení, zpěvu a hry na piano aj. Tovaryši nechyběli v žádném průvodu při církevních slavnostech, v neděli odpoledne po společné návštěvě bohoslužeb jezdili na výlety, oblíbě se těšily spolkové koncerty a relativně četná divadelní představení, při nichž našli uplatnění účinkující z vlastních řad i hosté. P. Kellnerovi se podařilo zaštitit činnost jednoty patronátem významných českých katolicky orientovaných šlechticů v čele s hrabětem Ervínem hr. Schönbornem (1812–1881), takže není divu, že mu v historii spolku patří významné místo jako jednomu z nejlepších vůdců. Z jeho řad odešel do Staré Boleslavi, kde se stal kanovníkem a posléze děkanem (1871) kolegiátní kapituly sv. Kosmy a Damiána.

Druhou vůdčí klíčovou osobností v dějinách jednoty byl nepochybně Eduard Jan Nepomucký Brynych (1846–1902), pozdější královéhradecký biskup. Vedení jednoty převzal v roce 1888 jako kanovník kapituly na Vyšehradě. Z hlediska rozsahu spolkových aktivit jeho pětileté působení v podstatě navazovalo na předchozí éru a mnoho nového bychom v něm nenašli. Význam Brynychovy práce vidíme jinde, přičemž navíc nutno konstatovat, že to, co spolku přinesl, zúročili až jeho nástupci. Kanovník jednotu převzal v krizové situaci ztráty spolkového domu v Salmově ulici, získaného darem dendrologa a pozdějšího předlitavského ministra zemědělství Arnošta hr. Sylva-Taroucy (1860–1936).¹⁸ To byl nesporně škrt přes rozpočet pro tak agilního a organizačně zdatného muže, jakým tento kněz nesporně byl; své schopnosti plně prokázal ve východočeské diecézi po roce 1893. Uvědomil si, že za stávající situace, kdy jednota vlastnila pouze čtyřpokojevý byt, nemůže plně rozvíjet své cíle a k náboženským, vzdělávacím a odpočinkovým aktivitám musí přidat nástavbu v podobě hospice poskytujícího tovaryšům na cestách životní základnu. Brynych rozvinul sbírkovou činnost mezi věří-

¹⁷ PETERA, Václav: *Géniové církve a vlasti*, 4, s. 71. Rkp., uložen v Centrální katolické knihovně v Praze.

¹⁸ HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty*. Praha 1992, s. 151.

cími s cílem získat peníze na koupi nového spolkového domu. Nevynesla tolik, kolik očekával, proto na tento účel věnoval všechny zisky ze své literární a vydavatelské činnosti. V roce 1892 se podařilo udělat první velký krok směřující k naplnění cíle. Na Anenském náměstí č. 209¹⁹ byl na dluh zakoupen dům, který prošel částečnou rekonstrukcí a podařilo se jej adaptovat ve společenské středisko se sálem a jevištěm. V domě však zůstali nájemníci a předpoklad, že dluhy budou umořovány z jejich peněz, nevyšel. Majetné rodiny, rušené spolkovým děním, se z lepších bytů vystěhovaly, zůstali jen nemajetní, kteří se potýkali s naplněním vlastních závazků vůči majiteli domu.

Když v prosinci 1893 přebíral vedení Jednoty katolických tovaryšů z Brynychových rukou další vyšehradský kanovník Josef Burian (1851–1922), možná si ani plně neuvědomoval, co ho čeká. Hrozilo, že silně zadlužená nemovitost bude ztracena. Proto padlo zásadní rozhodnutí spolkový dům dobudovat a vytvořit také hospic pro tovaryše. Burianovi se za podpory pražského arcibiskupa Františka de Paula Schönborna (1844–1899)²⁰ podařilo za-interesovat některé z vyšehradských kanovníků²¹ (Antonín Lenz, František Kočí, Beneš Method Kulda, Alois Maria Kafka) a z jejich finančních darů byla provedena zásadní přestavba prostor do podoby vyhovující poslání Jednoty katolických tovaryšů. Za Brynychovo a Burianovo dílo můžeme označit svolání prvního sjezdu Spolků katolických tovaryšů ze zemí Korouny české v roce 1891 do Prahy²² – ten stál na počátku nové vlny zakládání tovaryšských spolků v českých zemích, na něž o čtyři roky později navázal první sjezd katolických spolků z českých zemí, který kanovníka Buriana vynesl do popředí jako nekorunovanou hlavu katolického spolkového hnutí. Trefně tehdy kdosi označil tento veřejný manifestační projev katolíků, spojený s účastí na Národopisné výstavě v Praze, za velké dílo „českého Kolpinga“. Činnost sdružení pražských tovaryšů pozvedl na kvalitativně novou úroveň. Mladí členové spolku se společně připravovali na účast na bohoslužbách a eucharistii zpodobí a duchovními cvičeními, nemohli chybět na žádné vý-

¹⁹ Pražská Jednota katolických tovaryšů působila do září 1952, kdy se musela v důsledku tlaku totalitního režimu rozejít. V roce 1953 svůj spolkový dům nuceně vyklidila a v jeho prostorách pak 40 let působilo Divadlo Na zábradlí. V devadesátých letech 20. století probíhal soudní spor o vrácení majetku obnovené Jednotě.

²⁰ *Jeho eminenci kardinál František de Paula Schönborn kníže-arcibiskup pražský. Nástin a příběh z jeho života a smrti jakož i vypsání pohřební slavnosti od 25. do 30. června r. 1899.* Praha 1899.

²¹ KOTOUŠ, Jan: *Portréty vyšehradské kapituly*. Kostelní Vydří 2007.

²² *Srov. Sjezd praesesů spolků katolických tovaryšů.* Čech, 23, 1891, č. 177, 6. 8., s. 1–2; č. 178, 7. 8., s. 2. – Druhý sjezd proběhl až v roce 1907 v Olomouci. *Schůze předsedů spolků katolických tovaryšů v Olomouci.* Vlast, 23, 1906/7, č. 10, s. 940–941.

znamné církevní slavnosti a chodili na poutě do okolí Prahy. Prudce stoupil počet vzdělávacích akcí přednáškového rázu – sám kanovník byl nejčastějším referentem. Aktivita začaly vyvíjet speciální odbory (literární, pěvecký, hudební, dramatický), vznikla knihovna odborné a oddechové literatury, spolek odebíral téměř všechny český katolický tisk. Velkému zájmu členů se těšily kurzy, jako např. střihačský nebo krejčovský. V letech 1896–1898 fungoval tělocvičný odbor s 45 členy, označovaný za průkopníka katolické tělovýchovy a vlastně předchůdce Československého orla. Burian povznesl činnost spolku na úroveň sociálního ústavu zřízením spořitelny a podpůrné pokladny pomáhající tovaryšům a dělníkům v případě jejich nemoci nebo nezaměstnanosti. Kolem roku 1900 spolek každý rok podporoval průměrně 150–170 mladých řemeslníků na cestách a poskytoval bydlení 30–90 členům pocházejícím ze sociálně slabých rodin.

Kolping nestál pouze u kolébky tovaryšských spolků v Olomouci a v Praze. Jeho myšlenky zapůsobily také na velkou postavu českobudějovické diecéze, biskupa Jana Valeriána Jirsíka (1798–1883).²³ Ten je sice spojován především s budováním místního českého školství, ale nemůžeme zapomenout také na jeho vřelý zájem o sociální problematiku. Jen namátkou uvedme zřízení fondu sv. Mikuláše pro chudé a nemocné kněze (1863) nebo založení a zajištění chodu místního ústavu pro hluchoněmé (1871). V roce 1855 pozval německého reformátora na přednášku do jihočeské metropole a výsledkem bylo založení Spolku katolických tovaryšů v Českých Budějovicích, který sdružil 114 členů.²⁴ Jeho skutečným tvůrcem se stala další výrazná postava mezi kněžskými osobnostmi města, český vlastenec, dlouholetý děkan (v letech 1857–1875), prefekt semináře a profesor morální teologie na místním diecézním učilišti, kanovník a probošt kapituly, spisovatel P. Jan Šavel (1813–1887);²⁵ ten začal převzal také formální předsednictví. Spolek se vzorně staral nejen o vlastní členy, ale jeho péče se vztahovala také na místní sirotčinec. V roce 1894 tovaryši dokonce postavili Katolický dům. Českobudějovický příklad Spolku katolických tovaryšů jasně dokumentuje, že o úspěšnosti těchto sdružení v první řadě rozhodovaly charismatické osobnosti kněží stojících v jejich čele.

²³ Jan Valerián Jirsík. Světozor, 17, 1883, č. 12, s. 138; REYL, František (F. R. Skalický): *Jan Valerián Jirsík*. Hradec Králové 1899; REBAN, Karel: *Jan Valerián Jirsík*. České Budějovice 1933; GUBO, Vojtěch: *Jan Valerián Jirsík, biskup a vlastenec*. Praha 1933; KADLEC, Jaroslav: *Jan Valerián Jirsík*. České Budějovice 1993; PLETZER, Karel: *Biskup Jan Valerián Jirsík (1798–1883). Soupis literární činnosti a literatury o něm*. České Budějovice 1993.

²⁴ MAŠKOVÁ, J.: c. d., s. 27.

²⁵ PETERA, V.: *Géniové církve a vlasti*, 3, s. 100. Rkp., uložen v Centrální katolické knihovně v Praze.

2.

Tuto tezi dokládá i historie Spolku katolických tovaryšů v Prostějově,²⁶ která nás současně seznamuje s další významnou postavou českého hnutí katolických tovaryšů, tentokrát z moravského prostředí, P. Františkem Koželuhou. Sdružení zde vzniklo relativně pozdě, až v polovině osmdesátých let 19. století. Přitom Prostějov tehdy patřil díky dynamicky se rozvíjející výrobě oděvů k nejvýznamnějším lokalitám s relativně velkou koncentrací proletariátu na Moravě,²⁷ ovšem dělnictvo ovládali sociální demokraté. V letech rozkolu strany na radikály a umírněné²⁸ tu našly dočasný azyl dokonce významné postavy průkopníků socialismu v českých zemích Josef Boleslav Pecka (1849–1897), František Josef Hlaváček (1853–1937), František Chouara (1852–1921) a Josef Hybeš (1850–1921). Vydávaly Ducha času a krátce i Matici dělnickou, noviny, které ovlivňovaly dělnické hnutí nejméně na celé střední Moravě. Hybeš tu začal pracovat na díle likvidace rozštěpení, které dovršil v Brně na známém lužáneckém sjezdu (1887) a s konečnou platností se jednotu podařilo obnovit na sjezdu v Hainfeldu (1888/1889). V roce 1883 byl do této „jámy lvové“ přeložen jako kaplan P. František Koželuha. Nijak se „socialistické atmosféry“ města nezalekl a krok za krokem dospěl k založení Spolku katolických tovaryšů a zřízení hospice, který pak léta vyvíjel bohatou činnost bez ohledu na prudké útoky místní sociální demokracie a jí stranících publicistů.

Dosavadní literatura věnovaná problematice spolků katolických tovaryšů u nás vyzdvihuje činnost zejména dvou výrazných postav tohoto hnutí, E. J. N. Brynychy a J. Buriana. Domníváme se, že k nim patří i méně známý F. Koželuha (23. srpna 1845 Bojkovice–3. ledna 1912 Vlachovice u Valašských Klobouk). Čím se o hnutí katolických tovaryšů zasloužil? Pocházel z početné rodiny rolníka a hostinského v Bojkovicích na Slovácku. Koželuhovi v roce 1859 koupili mlýn v Bílovicích u Uherského Hradiště, k němuž patřily polnosti a louky, a zde našli svůj nový domov. V rodině nakonec zůstaly jen tři děti – dcera Marie a synové František a Josef. František studoval nejprve na nižším gymnáziu ve Strážnici (1859–1863), kde byl jeho spolužákem a blízkým přítelem budoucí olomoucký arcibiskup Theodor Kohn (1845–1915), ovšem středoškolská studia zakončil maturitou na vyšším gymnáziu v uherském Prešpurku (Bratislavě, 1863–1867). Pak se vrátil na rodnou Mo-

²⁶ Spolkový fond je uložen ve Státním okresním archivu v Prostějově.

²⁷ SOMMER, Karel – GÍMEŠ, Emil: *Z dějin oděvního průmyslu na Prostějovsku*. Prostějov 1970; BENDA, Jiří: *Oděvní průmysl v českých zemích*, 1. Ústí nad Orlicí 1984.

²⁸ KOŘÁLKA, Jiří: *Československá sociálně demokratická strana dělnická*. In: MALÍŘ, Jiří. – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany*, 1. Brno 2005, s. 213–239.

ravu a bohosloví absolvoval v Olomouci, na kněze byl vysvěcen v roce 1871 arcibiskupem Friedrichem Egonem Fürstenbergem (1813–1892). Nejprve působil jako kaplan na Valašsku v Rožnově pod Radhoštěm (1871–1873) a potom na Slovácku v Polešovicích (1873–1883). Počátkem osmdesátých let 19. století, nyní už jako aprobovaný katecheta, se ocitl na Hané a přes 25 let prožil v Prostějově (1883–1909) jako profesor české reálky vyučující náboženství a český jazyk.

Inspirován příkladem Františka Sušila (1804–1868) od mládí sbíral národopisný materiál, lidové písně a pověsti, který z části sám zpracoval (*Kytice z národních písní moravských Slováků*, Praha 1874), většinou jej však postoupil etnografovi a jazykovědci Františku Bartošovi (1837–1906). V Polešovicích se nadchl pro archeologii, v roce 1881 zde založil spolek Velehrad a v muzeu uložil četné nálezy pocházející z výzkumů okolních lokalit. Část materiálů byla zničena, část pak přešla do sbírek olomouckého Vlasteneckého muzea, jehož byl prvním čestným členem. Největší rozsah však měla jeho práce historická, organizátorská (uspořádání městského archivu v Prostějově²⁹) a tvůrčí. Napsal řadu studií uveřejněných v Časopise Matice moravské, Časopise Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci, Obzoru národohospodářském, v Hlasu, Moravské orlici, Našinci, Našem domově, Hlasech z Hané, Hanáckém kraji, které se týkají hospodářských, náboženských a kulturních dějin (1884 *Jan Filipec, správce biskupství olomouckého*, 1889 *Paměti o školách prostějovských*, 1894 *Jan Alois Hanke z Hankensteina*). Patřil mezi spolupracovníky *Ottova slovníku naučného*, napsal několik divadelních her a zabýval se dialektologií. Působil ve výboru spolku katechetů olomoucké arcidiecéze. V Rožnově založil obecní knihovnu, do níž později přešly knížky z majetku bratra Františka Palackého (1798–1876) Ondřeje (1807–1871). V Polešovicích založil a řídil občanskou záložnu, potravní spolek a vinařské družstvo. V Prostějově vstupoval do politiky, několikrát kandidoval do obecního výboru, patřil k elitám, jež v roce 1892 převedly obecní správu do českých rukou.

Zásadní význam však má Koželuhova práce v sociální sféře. Ovlivněn myšlenkami německého kněze Adolfa Kolpinga, s nímž byl v písemném styku, se v osmdesátých a devadesátých letech 19. století stal nejvýznamnějším organizátorem hnutí spolků katolických tovaryšů u nás. Jak už bylo řečeno, nedlouho po příchodu do Prostějova založil tovaryšský spolek (1886) a následně hospic s cílem vytvořit vzorové středisko hnutí s bohatou vzdělávací, výchovnou a charitativní činností. Hospic umístěný ve vlastním spolkovém

²⁹ Ke Koželuhovu místu v historiografii Prostějova srov. MAREK, P.: *Historiografie Prostějova*. In: Prostějov. Dějiny města, 1. Prostějov 2000, s. 8–16.

domě disponoval sálem s jevištěm, noclehárnou pro cestující tovaryše, čítárnou, zahradou a spolkovými místnostmi. Koželuha zorganizoval a řídil divadelní odbor, chystal přednášky a vzdělávací kurzy, pečoval o knihovnu, na půdě spolku se pěstoval sborový zpěv, probíhala pokračovací škola pro učně atd. Jako předseda spolku (v letech 1886–1898) byl nejen duší celého podniku, ale měl v něm i hlavní slovo jako lektor, přednášel o dělnické otázce a křesťanském socialismu, polemizoval s místními socialisty útočícími proti němu na stránkách Hlasu lidu (Josef Hybeš) a liberály, kteří našli tribunu v Hlasech z Hané (např. i Josef Vrla). V roce 1888 založil měsíčník hnutí Vzájemnost pro spolky katolických tovaryšů v Čechách a na Moravě. Jako jeho redaktor se pokoušel vtisknout hnutí katolických tovaryšů v českých zemích jednotné programové zaměření. Připravil ediční řadu nazvanou Ústřední knihovna, v níž plánoval vydávat náboženskou a vzdělávací literaturu pro tovaryše a dělníky. Projekt záhy ztroskotal na finanční nezajištěnosti, Vzájemnost splynula (1889) s brněnským Dělníkem a vyšlo pouze první číslo ediční řady, spis Augustina Kaplického *Andělé života*.

Velký význam mělo Koželuhovo vystoupení na prvním sjezdu českých katolíků v Brně 31. července 1894. Na půdě odboru pro veřejný život se prezentoval obsáhlým projevem vysvětlujícím historické okolnosti a význam Kolpingovy akce, nastínil cíle hnutí spolků katolických tovaryšů a vytyčil jeho místo v aktuální situaci, v níž se nacházel český katolicismus. Plédoval pro zakládání sdružení a jejich hmotnou i mravní podporu. Zdálo se mu, že dělnická mládež postrádá zejména vzdělání a poučení, málo čte, což má však i objektivní důvody, neboť není dostatek česky psané literatury vysvětlující sociální problematiku z katolického pohledu a kaplani, kteří by mohli pomoci přednáškami, jsou přetížení množstvím nejrůznějších povinností a na mládež jim nezbývá čas. Bez dostatečného množství knih a knihoven nelze čekat, že nastanou podstatné změny.³⁰

Za vrchol Koželuhova úsilí lze označit vydání práce nazvané *Spolky katolických tovaryšů, jejich historický rozvoj a význam v naší době* v roce 1896.³¹ Šedesátistránkový spis je metodickou příručkou, instruktivním návodem, jak zakládat Spolky katolických tovaryšů. Měl pomoci toto spolkové hnutí znovu podnítit a usměrnit.

Úspěšnou činnost prostějovského Spolku katolických tovaryšů za řízení Koželuhových pokračovatelů poněkud paradoxně podlomil až útok z vlast-

³⁰ ŠILINGER, Tomáš (ed.): *Zpráva o prvním sjezdu katolíků česko-slovanských, který se konal v Brně 30. a 31. července a 1. srpna 1894*. Brno 1894, s. 259–261.

³¹ KOŽELUHA, František: *Spolky katolických tovaryšů, jejich historický rozvoj a význam v naší době. Spis jubilejní na památku desítiletého trvání Spolku katolických tovaryšů v Prostějově*. Prostějov 1896.

ních řad. V nových podmínkách, v letech před první světovou válkou, sílí politiký katolicismus postavil před český katolický tábor nové priority a požadoval stmelení katolíků do jednoho šiku, aby mohli snáze čelit náporu sekularizace a protikatolického bloku pokrokářů a ateistů. Proto vůdčí postava katolického Prostějova, farář, literát a bojovný publicista Karel Dostál-Lutinov (1871–1923),³² budující Lidový dům jako „baštu“ místního katolicismu, požadoval prodej hospice a přechod tovaryšského spolku do nového střediska. Po řadě peripetií, za velkého napětí a nepřátelství tovaryši nakonec kapitulovali. Dům se následně, opět trochu paradoxně, ocitl v rukou socialistů a posléze komunistů.

Koželuhovo působení v hnutí spolků katolických tovaryšů představovalo pouze jednu část v jeho rozvětvených aktivitách, v nichž dominovalo pedagogické působení a zájem o historické zkoumání minulosti. Politicky inklinoval ke konzervativnímu proudu českého politického katolicismu, o čemž svědčí jeho rozhodující podíl na ustavení Katolicko-politické jednoty v Prostějově³³ v letech 1890–1891. Byl její duší až do roku 1897. Političti protivníci jej označovali za bojovného klerikála pro jeho nekompromisní katolické postoje. Ty ho připravily i o možnost stát se prostějovským farářem; vzorně se sice staral o místní tkalce, krejčí a obuvníky, ale politicky stál na nesprávné straně. V roce 1909 odcházel z Hané do důchodu přece jen zklamán a rozčarován. Žil střídavě v Brně a Vlachovicích, pohřben je v Bílovicích u Uherského Hradiště v rodinné hrobce. Autor nekrologu v brněnském Hlasu se s ním tehdy rozloučil konstatováním, že odešel „muž ideální lásky k církvi a vlasti“.³⁴

3.

Spolky katolických tovaryšů prošly v českém prostředí na počátku devadesátých let 19. století novou vlnou vzestupu charakterizovanou zakládáním dalších seskupení, což souviselo s vlivem encykliky *Rerum novarum* a výzvami předáků křesťansko-sociálního hnutí k rozvinutí spolkového hnutí. Na všech tzv. všeobecných sjezdech československých katolíků na přelomu

³² MAREK, Pavel – SOLDÁN, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí*. Třebíč 1998.

³³ Byla založena 4. 10. 1891 v Prostějově v prostorách spolku katolických tovaryšů na dnešní Wolkerově ulici. Koželuha měl s tímto spolkem zkušenosti už z Polešovic, v polovině sedmdesátých let 19. století vykonával v tamní jednotě funkci jednatele.

³⁴ MAREK, P.: *František Koželuha*. In: PEHR, Michal a kol.: *Cestami křesťanské politiky*. Praha 2007, s. 140–141; PAVLICOVÁ, Martina: *František Koželuha (1845–1912)*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2007, s. 119; PETERA, V.: *Géniové církve a vlasti*, 5, s. 131 (Rkp., uložen v Centrální katolické knihovně v Praze); LAURENČÍK, Jiří: *Profesor P. František Koželuha*. In: *Týž: Paměti o věcech náboženských*, 2. Prostějov 2004, s. 148–177.

19. a 20. století (1894 v Brně, 1898 v Praze, 1903 v Brně) stav katolického spolkového hnutí, jeho hodnocení a perspektivy reprezentovaly jedno z ústředních témat, přičemž usnesení směřovala k jeho podpoře, zakládání nových sdružení a rozšiřování aktivit; řečníci si pochopitelně všímali i činnosti spolků katolických tovaryšů. Pravdou však je, že mimo Prahu a velká města v období do první světové války činnost a role tovaryšských jednot slábla a hnutí jako celek se ocitlo na okraji dění a jednoty katolických tovaryšů byly vnímány jako organizace se speciálním posláním. Vysvětlení nacházíme v tom, že na počátku devadesátých let 19. století došlo k rychlé politizaci katolického spolkového hnutí a dominujícími organizacemi se staly katolické jednoty (v konzervativním proudu) a Svatojosefské jednoty katolických mužů a jinochů (inklinovaly ke křesťansko-sociální orientaci). Kromě toho od počátku 20. století se katolické politické strany přizpůsobily dobovému trendu, usilovaly o svou transformaci v masové organizace a velmi rychle začaly budovat systém tzv. přidružených (satelitních) organizací plnících v sociální oblasti podpůrnou funkci na principu moderní, akční svépomoci, nahrazující charitativní přístupy. Analýza činnosti katolických spolků ukazuje, že vlastně každý z nich, bez ohledu na hlavní náplň činnosti, reflektoval potřebu sociální péče a pomoci chudým a nemajetným spoluobčanům, věřícím i nevěřícím. Šíře spolkové katolické sféry ve vazbě na zmíněné trendy uvnitř spolků pokrývala i tu oblast sociální práce, jíž se do té doby zabývalo hnutí katolických tovaryšů; kromě toho rozmach tovární výroby a transformace malovýroby změnila i cesty, jakými mladí řemeslníci a dělníci získávali odbornou způsobilost. Spolky katolických tovaryšů tehdy naplnily svou historickou roli. Tečku za jejich existencí však udělal až likvidační tlak nového politického režimu na spolkovou sféru po únoru 1948. Obnova probíhající u nás po listopadu 1989 navazuje spíše na ideové tradice hnutí než na jeho konkrétní, dobově podmíněné aktivity.

RESUMÉ

*JEDNOTY KATOLICKÝCH TOVARYŠŮ.**PŘÍSPĚVEK K HISTORII FORMOVÁNÍ**ČESKÉHO KŘESŤANSKO-SOCIÁLNÍHO HNUTÍ*

Cílem příspěvku je hledání místa jednot katolických tovaryšů jako prvních spolků mladých dělníků a řemeslníků v českých zemích v předhistorii křesťansko-sociálního hnutí. Studie poukazuje na příčiny vzniku tovaryšského hnutí v českých zemích, převzatého z německého prostředí a prostřednictvím případové studie historie jednoty v Praze přibližuje jeho činnost. Ve druhé části článek stručně připomíná vybraná fakta ze života a díla P. Františka Koželuhu, jednoho z protagonistů tohoto hnutí v českém prostředí, na pozadí jeho činnosti v Prostějově. Závěrečná část pojednání se zamýšlí nad příčinami, proč došlo od počátku 20. století k útlumu tovaryšského hnutí a dochází k závěru, že bylo nahrazeno aktivitami katolických politických spolků a politických stran, které budovaly přidružené organizace nabízející příspěvek k řešení sociálního problému v podobě svépomoci nahrazující, příp. doplňující charitu. Článek má charakter sondy z hlediska sledování geneze českého politického katolicismu, který v devadesátých letech 19. století obohatil stranicko-politický systém českých zemí o politické strany koncipované na konfesijních principech.

SUMMARY

*Unions of Catholic Journeymen.**Contribution to the History of Czech Christian-Social Movement Formation*

The aim of this contribution is the search for the position of Catholic journeymen unions as the first associations of young workers and craftsmen in the Czech Lands in the prehistory of the Christian-social movement. The study refers to the causes of the journeymen movement formation in the Czech Lands which was adopted from the German area. It expounds its activity through a case study about the history of the union in Prague. In the second part of the article the author mentions some facts about the life and work of P. František Koželuha, one of the protagonists of this movement in the Czech area, on the background of his activity in Prostějov. The final part of this essay deals with the causes of the journeymen movement decline

starting at the beginning of the 20th century. The conclusion is drawn that the movement was replaced by activities of Catholic political associations and political parties which created affiliated organizations. These organizations contributed to the solution of social problems in the form of self-help which replaced or supplemented the charity. The article presents some insight from the point of view of Czech political Catholicism genesis which enriched the party-political system of the Czech Lands with political parties based on denominational principles.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

VŠEOBECNÝ STRACH VATIKÁNU ZE SVOBODNÝCH ZEDNÁŘŮ V ČSR¹

Marek Šmíd

Reflexe zednářské tematiky ve vatikánských archivech

Cílem této studie je stručná reflexe problematiky vztahu katolické církve a svobodného zednářství v době první Československé republiky, zejména z pohledu Svatého stolce a jeho vrcholných představitelů (apoštolský nuncius, státní sekretář, domácí katolická hierarchie atd.) na stránkách dopisů, telegramů či prohlášení směřujících do/z Vatikánu v letech 1918–1938. Název tohoto příspěvku však vyvolává další otázky: Jak budou čeští svobodní zednáři vnímáni vatikánskou stranou? Jaké osobnosti bude Svatý stolec sledovat? Kolik prostoru jim bude ve své korespondenci věnovat? Bude mít pro ně pouze slova tvrdých odsudků, či dokáže zhodnotit i jejich přínos, zejména pro české prostředí? Na tyto a další otázky se předkládaná studie snaží odpovědět.

Autor si všímá významných politických představitelů Československa, především prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka, ministra zahraničí Edvarda Beneše, představitelů českých politických stran, zejména Antonína Švehly, Aloise Rašína i dalších mužů prvorepublikového života, Kamila Krofty, Josefa Svatopluka Machara atd., přičemž analyzuje náboženský život, duchovní hodnoty a jejich vztah ke svobodnému zednářství. Vzhledem k poměrně rozsáhlému a členitému materiálu je následující text pouze přehledem hlavních tendencí a jevů, jenž se primárně zaměřuje na ty české politiky, kterým je v Tajném vatikánském archivu (Archivio Segreto Vaticano) věnována patřičná pozornost. Priorita tudíž nebude věnována československým zednářům jako takovým, k tomu zcela stačí domácí archivy, ale bude nás zajímat jejich obraz v církevním prostředí, zejména pak v představách Svatého stolce po roce 1918.

Úpadek duchovního a náboženského života na přelomu 19. a 20. století

Během 19. století docházelo v téměř celé západní a střední Evropě k úpadku náboženského života. Myšlenky racionalismu, empirismu a osvíc-

¹ Studie vznikla za podpory grantu Vatikán a Československo v letech 1918–1938 (číslo grantu GA409/08/0121).

cenství směřovaly moderního člověka od staletí sdílených křesťanských hodnot k idejím národnostním, jež podnítily probouzení a vznik moderních evropských národů² a daly základ nové tradici, jež se plně projevila v národních státech. Příklad revoluční Francie inspiroval ostatní národní hnutí v Evropě a Americe a přivedl je na cestu k modernímu občanskému národu. Francouzská revoluce však nebyla a priori zaměřena proti křesťanské víře, ani proti katolické církvi, přestože jedním z prvních revolučních aktů byla konfiskace církevních statků. Proti církvi a jejímu majetku ostatně vystupoval v 18. století již rakouský císař Josef II. (1765–1790), který ji podřídil státním zájmům a moci rakouského státu.

Církev ztrácela podporu věřících, její vliv na dění ve společnosti slábl a ona pozbývala všeobecné autority, jíž se dosud těšila.³ Zatímco se ekonomický vzestup evropských zemí, způsobený nástupem průmyslové revoluce na konci 18. století, neustále zrychloval, ona zůstávala pevně ukotvena „na jednom místě“, odmítavě se stavěla vůči moderní době, pokroku, technice a rozumu a snažila se posilovat vlastní mocensko-politické cíle způsoby, které nenacházely v liberální společnosti příznivou odezvu. V 19. století od ní proto odpadávaly nejen nižší vrstvy, ale také měšťanstvo, inteligence a lidé společensky angažovaní. Víra přestávala být bytostnou potřebou a téměř všeobecná příslušnost ke katolické církvi, prožívaná během staletí, se přeměnila v záležitost soukromou.⁴

Moderní člověk si uvědomoval, že prožívá ztrátu životního smyslu, sebedůvěry a tradičních náboženských hodnot, které jej vzdalovaly od náboženskosti a vedly ke skepsi. Proces sekularizace, spojený s rozmachem vědy a techniky a budováním masové průmyslové společnosti, postupoval ruku v ruce nejen s nacionalismem, ale též s prosazováním lidských práv a občanského principu.⁵ Není pochyb, že se na této cestě pokroku jevila církev jako překážka prosazování občanských práv, nástupu moderní techniky a rozvoje občanské společnosti. Církev přestávala plnit roli garanta intelektuálního a uměleckého dění.

Důsledkem složitého vývoje v posledních staletích, spjatého zejména s rekatolizačním a protireformačním hnutím v českých zemích, se sice většina Čechů hlásila k římskokatolické víře, avšak jejich zbožnost byla poměrně

² BENSOUSSAN, Georges: *Europe – une passion génocidaire. Essai d'histoire culturelle*. Paris 2006, s. 297.

³ Tamtéž, s. 137.

⁴ MALÍŘ, Jiří: *Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století*. In: *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Brno 2007, s. 13.

⁵ GOFF, Richard – MOSS, Walter – TERRY, Janice a kol.: *The Twentieth Century. A Brief Global History*. New York 1998, s. 20.

povrchní, vynucená a tradicionalistická.⁶ Národní obrození rovněž s katolickými zájmy nesplynulo a katoličtí kněží se nestali vůdčími postavami obrodného procesu v 19. století. Obecný stupeň religiozity nebyl v 19. století nijak vysoký – mnohé masové akce, jež si uchovávaly náboženský rozměr, spočívaly do značné míry na společenských zvycích a vnější stránka přitom zřetelně zastiňovala vnitřní religiozitu. Formalita náboženského života vyplývala především z toho, že se většina nábožensky indiferentních Čechů v rakouských poměrech neodhodlala vystoupit z katolické církve. Nevraživost vůči církvi z počátku 20. století přetrvávala i za první světové války, kdy vyšší, konzervativnější duchovenstvo sympatizovalo s habsburskou dynastií a mnozí, byť ne všichni, katoličtí kněží podporovali existenci Rakousko-Uherska až do jeho posledních dní.⁷

Přes proklamované a někdy i reálné přihlášení se části nižšího katolického kléru k národnímu programu, nevěstilo zrození nové Československé republiky jako nástupnického státu Rakousko-Uherska v říjnu 1918 pro katolicismus příliš pozitivního. V souvislosti s dramatickým vstupem katolické církve do nového státu, jehož veřejnost byla silně radikalizována státním převratem a revolucí, můžeme dokonce hovořit o určité formě kulturního boje, jenž se vůči katolické církvi v následujících letech rozpoutal.⁸ Tvrdé a násilné, mnohdy nespravedlivé, vystupování vůči katolické církvi a všemu katolickému v českých zemích, jako bylo např. stržení Mariánského sloupu v Praze na Staroměstském náměstí v listopadu 1918, kácení soch světců, obrazoborecké bouře, drancování kostelů a kaplí či odstraňování křížů ze škol a veřejných prostor, naplňovalo církevní hodnostáře a katolické politiky strachem před údajným pokrokářstvím, jež se hrozilo plnou silou obrátit v nové republice proti katolicismu. Církve byla totiž vnímána jako spoluvíník staletého rakouského útisku, a tak k ní bylo přistupováno ze strany věřících i české společnosti; těsně po válce ji opustilo na milion věřících, z nichž část vstoupila do nově vzniklé Církve československé, část zůstala trvale bez vyznání. Ochotu spolupracovat na budování právního a demokratického státu deklarovaly z počátku pouze špičky nově vznikající Československé strany lidové, zejména její předseda Jan Šrámek (1870–1956), který se postavil do jejího čela krátce po vzniku ČR.

⁶ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996, s. 86–87.

⁷ ZOUHAR, Jan – PAVLINCOVÁ, Helena – GABRIEL, Jiří: *Demokracie je diskuse... Česká filosofie 1918–1938*. Olomouc 2005, s. 118.

⁸ HANUŠ, Jiří: *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno 2005, s. 56; HRABOVEC, Emília: *Andrej Hlinka – kňaz a politik očami Svätej stolice*. In: LETZ, Robert (ed.) a kol.: *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Bratislava 2009, s. 125.

Na druhé straně sama církev za viníka úpadku náboženského života považovala mimo politických ideologií liberalismu, socialismu a komunismu jednoho z tvůrců Československa – T. G. Masaryka. Poměrně příkré odsudky prezidenta Masaryka pramenily z jednoduchého schématu: Masaryk byl odpadlíkem od katolické církve, a proto jejím úhlavním nepřítelem; Masaryk bojoval proti katolické církvi za Rakousko-Uherska, a proto pokračuje v boji v Československu.⁹ V českém prostředí byly dostatečně známy Masarykovy předválečné spisy, např. *Jan Hus*, *Moderní člověk a náboženství*, *V boji o náboženství*, *Věda a církev*, které přímo či nepřímo útočily na pozice katolické církve v českých zemích. Postoj církevních kruhů vůči prezidentu Masarykovi dobře odráží nedatovaný a nepodepsaný list, jenž byl sepsán někdy ve druhé polovině dvacátých let ve Vatikánu: „Masaryk narozen jako katolik = katolická výchova a vzdělání. Veřejně odpadl v Anglii. Přestoupil k protestantismu. Vzal si za manželku protestantku a prohlásil se veřejně za nepřítele katolické církve.“¹⁰ I když list značně schematizoval, dobře odrážel podezření vyšší církevní hierarchie, jež vůči Masarykovi chovala despekt. Není proto překvapivé, že i první apoštolský nuncius v Československu Clemente Micara (1879–1965) varoval po vzniku republiky Vatikán, že „dva nejmocnější a nejvlivnější muži, Masaryk a Beneš, jsou zednáři, socialisti a svým založením antiklerikálové.“¹¹

Strach Vatikánu z prezidenta T. G. Masaryka

Československý stát vznikl jako nástupnický stát Rakousko-Uherska v říjnu 1918. Diplomatické styky mezi Svatým stolcem a Československem byly navázány poměrně záhy¹² – počátkem listopadu 1918 oznámil vídeňský

⁹ MALÝ, Radomír: *T. G. Masaryk a jeho vztah ke katolicismu*. In: PRAŽÁK, Richard (ed.): *T. G. Masaryk a střední Evropa*. Brno 1994, s. 13; TRAPL, Miloš: *Poměr T. G. Masaryka jako prezidenta k římsko-katolické církvi*. In: CHOVANČÍKOVÁ, Irena (ed.): *Náboženská dimenze Masarykova myšlení*. Sborník příspěvků z III. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 17. listopadu 1994. Hodonín 1995, s. 64.

¹⁰ „Masarik. Nato cattolico = educazione cattolica. Apostatato pubblicamente in Inghilterra. Passato al Protestantismo. Preso moglie protestante e dichiarato pubblicamente nemico Chiesa Cattolica“. Tajný vatikánský archiv (dále jen TVA), fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 52, pozice 44–46, s. 25.

¹¹ „...i due uomini più influenti e potenti, il Masaryk e il Benes, sono massoni, socialisti e anticlericali spinti“. TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Rakousko-Uherska, III. období, fascikl 588, pozice 1456–1458, s. 60. Srov. TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 13, pozice 11, s. 54–55.

¹² HANUŠ, J.: c. d., s. 56–57.

nuncius Teodoro Valfré di Bonzo (1853–1922) československému vládnímu delegátovi ve Vídni Vlastimilu Tusarovi (1880–1924), že hlava katolické církve uznává nový československý stát.¹³ O necelý rok později (24. října 1919) přicestoval vídeňský nuncius do ČR, doprovázen tehdejším auditorem vídeňské nunciatury Msgre. Clementem Micarou (1879–1965), aby odevzdali ministru zahraničí Edvardu Benešovi (1884–1948) oficiální dokument s uznáním Československé republiky papežskou stolicí.¹⁴

Vzhledem k tomu, že byl vznik Československa považován za završení Masarykových politických tužeb a jeho celoživotních idejí, i když zdaleka nebyl plodem úsilí samotného T. G. Masaryka, lze předpokládat, že obavy Vatikánu o směřování republiky, osud československých katolíků a budoucí vztah země ke Svatému stolci byly zcela na místě. Potíže však prioritně nepůsobily diplomatické události, ale především vstup katolické církve do nově vzniklé ČR. Tradiční podpora církve ze strany státu byla po roce 1918 minulostí, na obranu církve nyní vystupovala jen hrstka radikálních katolických intelektuálů, která považovala ČR za církví nepřátelský stát, jehož nenávisť se projevovala v kácení křížů, plivání po jeptiškách, zabírání chrámů apod.

Z odlivu věřících, úpadku duchovního života a všeobecné demoralizace byli katolickou církví obviňováni především svobodní zednáři, tradiční nepřátelé katolické církve; ostatně proti svobodným zednářům vydal Svatý stolec v průběhu posledních staletí celou řadu ediktů.¹⁵ Není proto překvapivé, že v srpnu 1922 informoval apoštolský nuncius v Praze Clemente Micara státního sekretáře ve Vatikánu Pietra Gasparriho (1852–1934): „Mohu Vás ujistit, jak mi jedna osoba věrná církvi prozradila, že v republice jsou zednáři velmi vlivní...“.¹⁶ I když onen rozvrat nebyl výsledkem činnosti tajné organizace svobodných zednářů, resp. oligarchie židů a svobodných zednářů,¹⁷ církev uměla svého staletého nepřítele v liberálním Československu pojmenovat. Obavy rovněž budily paralely s požadavky svobodných zed-

¹³ HALAS, František X: *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce. České země a Vatikán*. Brno 2004, s. 527; KLIMEK, Antonín: *Boj o Hrad. Hrad a Pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. I. Praha 1996, s. 59nn; HRABOVEC, E.: c. d., s. 127.

¹⁴ *Československá republika uznána Vatikánem*. Národní politika, 25. října 1919, č. 294, s. 2.

¹⁵ Do roku 1974 zakazoval Svatý stolec katolíkům členství mezi svobodnými zednáři. V roce 1981 dokonce těmto mužům a ženám pohrozil exkomunikací.

¹⁶ „Posso aggiungere che persona degnissima di fede mi assicura che... la repubblica deve trop-pa riconoscenza alla massoneria per potersi arrestare a certi scrupoli“. TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 4, pozice 4, s. 84.

¹⁷ TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Rakousko-Uherska, III. období, fascikl 553, pozice 1390, s. 2–6.

nářů ve Velké Británii na počátku 18. století, kdy britští zednáři vystoupili s programem náboženské svobody a požadavkem odloučení církve od státu. Vzhledem k pronásledování ze strany rakouského státu byli čeští svobodní zednáři do 20. století z větší části organizováni v zahraničních lóžích; teprve na počátku 20. století vznikla v Čechách česká sekce Volné myšlenky, která zde založila pokrokový spolek Augustin Smetana a jež měla k zednářům blízko. První českou Velkou lóží se stala Bohemia z počátku 20. století, ta však později zanikla; první, jež vznikla v Československé republice, pak byla reprezentační lóže Jana Amose Komenského, založená v roce 1919 v Praze.¹⁸

Přestože mezi svobodné zednáře patřila významná část české, respektive československé, politické elity – Edvard Beneš,¹⁹ Milan Rastislav Štefánik (1880–1919), Alois Rašín (1867–1923), Josef Svatopluk Machar (1864–1942) a jiní²⁰ – Vatikán sledoval a analyzoval jen kroky některých z nich, zejména ministra zahraničí E. Beneše. V této souvislosti podezíral Svatý stolec ze členství v zednářské organizaci i prezidenta T. G. Masaryka, který domácí i zahraniční církevní kruhy o svém nečlenství zjevně nepřesvědčil, i když při rozhovoru se třemi katolickými novináři (Janem Scheinostem, Alfredem Fuchsem a Josefem Doležalem) v Topolčiankách v roce 1926 prohlásil: „Nebyl jsem nikdy, ani na chvíli, ateistou, takovýto problém pro mě nikdy neexistoval. Nejsem svobodný zednář a nejsem protestant.“²¹ Sám Masaryk byl proto krátce před svými osmdesátými narozeninami vyzván, aby k zednářům vstoupil, ale odmítl to slovy: „Neudělal jsem to proto, protože jsem vše, co po svých členech zednářství žádá, považoval za samozřejmou povinnost.“²² Přesto se mezi českými svobodnými zednáři těšil velké popularitě; samotnými zednáři byl označován jako *zednář bez zástěry*.²³ O jeho významu v českém zednářském prostředí svědčí i fakt, že po něm zednáři chtěli pojmenovat svoji lóži.

Ostatně Masarykovy náboženské a duchovní ideje připomínaly blízkost zednářských myšlenek. Masaryk se v této souvislosti často zabýval *Starým a Novým zákonem*, které sice považoval za soubor teologických, sociologických a politických úvah, avšak jeho kritický přístup k Svatému písmu odmítal

¹⁸ ČECHUROVÁ, Jana: *Čeští svobodní zednáři ve XX. století*. Praha 2002, s. 76, 88.

¹⁹ Edvard Beneš se svobodným zednářem stal na přelomu let 1927/1928.

²⁰ ČECHUROVÁ, J.: c. d., s. 86, 89, 143.

²¹ „Non sono mai stato, neanche un solo momento, un ateo; tale problema per me non esistette mai; non sono un framassone e non sono protestante“. TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 72, pozice 70, s. 24.

²² ČECHUROVÁ, J.: c. d., s. 453.

²³ Tamtéž, s. 253.

tzv. inspirační teorii, tedy Bibli jako pravé Boží slovo.²⁴ Podporoval moderní revizi textů, jež měla vysvětlit rozpory v ní uvedené; svým odmítáním Bible jako slova Božího se poněkud vzdaloval křesťanskému chápání této nejsvětější knihy křesťanství.²⁵ Nejdůležitější složkou náboženství se mu stala morálka, jež tvořila střed Masarykova vnímání Ježíše Krista, předního myslitele duchovního rozkvetu lidstva, který mu zůstal spíše vzorem humanity a etiky lidstva než Synem Božím. Skutečný problém Masarykova křesťanství ležel v názoru, že Ježíš je pouze významný mravní člověk, ne Bůh, jenž není nijak odlišný od jiných mravních lidí.²⁶ Masarykovo náboženství bylo spíše mravností založenou na víře v člověka než zbožností založenou na víře v Boha, stojící na jednotě triady, Ducha, Syna a Otce.

Masarykovy náboženské názory se v průběhu času příliš nelišily a nevyvíjely, byly dobře známy již od konce 19. století. Třebaže se na mnoha místech odborných textů objevuje tvrzení, že Masaryk zachovával po vzniku ČR vůči katolické církvi přísnou neutralitu či chladnou korektnost,²⁷ dokázal svými veřejnými i neveřejnými projevy, svým politickým vystoupením i „mlčením“ církev nepříjemně dráždit či přímo urážet.²⁸ O to větší naději nabízely prezidentovy cesty do Itálie, jež byly katolickou stranou pozorně sledovány a které snad mohly slibovat při osobním setkání představitelů obou stran zlepšení chladných vztahů. Bývalo totiž zvykem, že každá významná politická osobnost, jež do Říma zavítala, spojila návštěvu italského krále s návštěvou papeže. Prezident Masaryk pobýval v Itálii ve dvacátých letech celkem třikrát: od května do srpna 1921 na Capri, od června do srpna 1922 opět na Capri a od dubna do května 1924 na Sicílii,²⁹ avšak s papežem Benediktem XV.

²⁴ Katolická církev věří, že knihy Písma svatého byly napsány pod vnuknutím Ducha svatého.

²⁵ Podrobněji MASARYK, Tomáš Garrigue: *Přehled nejnovější filosofie náboženství*. Praha 1905; Archiv Masarykova ústavu AV ČR, fond TGM – oddělení P, krabice 114.

²⁶ MASARYK, T. G.: *Život církevní a náboženský roku 1904*. Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální, XII., 1905, s. 521; Týž: *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. Praha 2002, s. 13; Týž: *Moderní člověk a náboženství*. Praha 2000, s. 133; Týž: *Intelligence a náboženství. Náboženská diskuse v královéhradeckém Adalbertinu 23. října 1906*. Praha 1907, s. 78; MASARYK, Tomáš Garrigue – BOUČEK, Václav: *O svobodě náboženské a volnosti přesvědčení*. Praha 1904, s. 2.

²⁷ HALAS, F. X.: c. d., s. 533, 541.

²⁸ Na téma Masaryk a katolická církev podrobněji: ŠMÍD, Marek: T. G. Masaryk a čeští katolíci. In: T. G. Masaryk a česká státnost. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané Masarykovou univerzitou ve dnech 4.–5. září 2007 v Brně, Praha 2008, s. 85–95; Týž: *Masarykův konflikt s katolickou církví na přelomu 19. a 20. století. Historický obzor*, 2001, č. 11–12, s. 265–270.

²⁹ KLIMEK, A.: c. d., s. 181; KOVTUN, Jiří: *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918–1935*. Praha 2005, s. 319; HERBEN, Jan: T. G. Masaryk. Praha 1947, s. 340, 341, 347.

(1914–1922) ani Piem XI. (1922–1939) se nikdy nesetkal. Svatý stolec urážela zejména Masarykova cesta do Itálie v roce 1922, kdy prezident ČSR údajně upřednostnil zednářský kongres v Ženevě před setkáním s nově zvoleným papežem Piem XI. v Římě. Masarykovu protikatolickou aktivitu v mladé republice nejlépe odrážejí Husovy oslavy v roce 1925 a následná aféra, jež se po odjezdu apoštolského nuncia v Praze Francesca Marmaggiho z hlavního města rozpoutala. Druhá polovina dvacátých let svědčila pro Masarykovo „zklidnění“ – např. pasivitou během Husových oslav v roce 1926 – které však bylo narušeno např. odmítnutím ratifikace modu vivendi na přelomu let 1927/1928,³⁰ jímž bývalý vyslanec ve Vatikánu Kamil Krofta (1876–1945) a ministr zahraničí Edvard Beneš urovnali napjaté československo-vatikánské vztahy. Modus vivendi upevnil ve svém důsledku pozice katolické církve v Československu, o čemž svědčily i poklidné svatováclavské oslavy roku 1929,³¹ kterých se vedle statisíců věřících účastnili také nejvyšší státní představitelé včetně prezidenta T. G. Masaryka.³²

Pro badatele usilující prozkoumat Masarykův vztah ke svobodným zednářům v archivním fondu Ústavu T. G. Masaryka, uloženém v Masarykově ústavu Akademie věd České republiky – Archivu AV ČR, budou zde uložené dokumenty pro svoji nepočtenost značným zklamáním. Jediným významnějším dokumentem je publikace *Kredo Československé zednářské*, datovaná roku 1921 v Praze, jež byla zřejmě prezidentu Masarykovi některým ze zednářů lóže Jan Amos Komenský slavnostně darována.

Spekulace Svatého stolce o dalších zednářích v republice

Vysocí vatikánští představitelé rovněž pozorně sledovali, právě pro zmíněné obavy z vyřazení katolické církve ze společenského, kulturního a politického dění ve společnosti, vztah československého státu k možné odluce církve od státu, již se z počátku zcela obávali. Aktivní podporovatel radikální odluky církve od státu právník, politik a stoupenec seskupení Volná myšlenka Theodor Bartošek (1877–1954) byl obviňován, že jedná pod vlivem jak

³⁰ DEJMEK, Jindřich: *Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927–1928*. Český časopis historický, XCII., 1994, č. 2, s. 283. Text modu vivendi je přístupný na webové stránce <http://spcp.prf.cuni.cz/dokument/modus.htm> (platné ke dni 1. srpna 2011).

³¹ Pro oslavy milénia sv. Václava podrobněji: TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 140, pozice 114–115, s. 1–57.

³² ŠEBEK, Jaroslav: *Svatováclavská tradice v meziválečném Československu 1918–1939 (v kontextu vztahu katolické církve a společnosti)*. In: In omnibus caritas. K počtě devadesátých narozenin prof. ThDr. Jaroslava Kadlece. Praha 2002, s. 549–550; HERBEN, J.: c. d., s. 375.

zednářské sekty,³³ která považuje odluku za nevyhnutelnou věc, tak prezidenta odpadlého od církve.³⁴ Edvard Beneš jednal o problému odluky s apoštolským nunciem v Praze a ujistil ho, že odluka má církvi ve skutečnosti prospět,³⁵ což potvrdil i T. G. Masaryk v listu kardinálu Lvu Skrbenskému (1863–1938) dne 4. listopadu 1919.³⁶ Ačkoliv nebyla plánovaná odluka realizována, Vatikán se na její přijetí při zachování určitých podmínek neochotně připravoval³⁷ – zřejmě pro odpor slovenských katolíků a nerozhodnost některých českých politických stran od ní československá vláda upustila³⁸ – československý parlament přijal několik zákonů omezujících církevní vliv ve školství, uvolňujících náboženskou výchovu a myšlenku odluky zakotvil v ústavě z roku 1920.

Na nebezpečí ze strany svobodných zednářů znovu upozornila českomoravská biskupská konference, jež v září 1920 zveřejnila pastýřský list, v němž stálo: „Vláda ulice a vliv volnomyšlenkářských a zednářských pokrokářů, se sklonem k bolševictví, zdají se násilím a bezprávím překonávati moudré politické směrnice práva a svobody,“³⁹ avšak pražský arcibiskup František Kordač (1852–1934) alarmoval Svatý stolec již krátce po vzniku republiky – „Svobodní zednáři usilují o vymýcení Říma a Habsburků, nepřátel českého národa, z českých zemí.“⁴⁰ Snažil se tak upozornit na pokles mravů české společnosti včetně katolického kléru a postoj politických představitelů státu. Tyto jasné odsudky o několik let později potvrdil i královehradecký biskup Karel Kašpar (1870–1941) v listu prosekretáři Francescu Borgongini-Ducovi (1884–1954) do Vatikánu: „Pan nuncius má samozřejmě pravdu, Beneš je zednář,“⁴¹ stejně

³³ KLIMEK, A.: c. d., s. 286.

³⁴ TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 3, pozice 3, s. 5–8.

³⁵ TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Rakousko-Uherska, III. období, fascikl 576, pozice 1430–1432, s. 12.

³⁶ TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Rakousko-Uherska, III. období, fascikl 590, pozice 1462–1463, s. 43–45.

³⁷ HALAS, F. X.: c. d., s. 534.

³⁸ MAREK, Pavel: *Církevní krize na počátku první Československé republiky. 1918–1924*. Brno 2005, s. 14.

³⁹ KONÍČEK, Jiří: *Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa*. Olomouc 2004, s. 37.

⁴⁰ „Liberi muratores, libertate populi praetensa, dynastiis ad thronum Bohemiae non admittent, ducti suo principio, Romam di familiam Habsburg esse simul evertendam, utpote populo Bohemo inimicas“. TVA, fond Archiv apoštolské nunciatury v Československu, busta 11, fascikl 43, s. 70–71.

⁴¹ „Certo, che il Nunzio ha ragione, e Beneš è massone“. TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 13, pozice 11, s. 54.

jako pastýřský list slovenských biskupů z listopadu 1924. Slovenští biskupové v něm zakázali katolickým věřícím vstupovat do anarchistických, nihilistických, socialistických a zednářských spolků. V případě, že by katolíci přes toto varování výše zmíněné spolky a strany neopustili, neměli být nadále připouštěni ke svátostem a měl jim být odmítnut církevní pohřeb.⁴²

Vůdčí osobnost Československé strany lidové, kněz a politik Jan Šrámek (1870–1956), významná postava českého politického katolicismu již na přelomu 19. a 20. století, sice stál mimo jakákoliv podezření, avšak jeho strana se ocitla v době bezprostředně po vzniku ČSR v poněkud složitém postavení, kdy čelila odlivu voličů i tvrdým útokům za své předválečné a válečné postoje. Přestože Vatikán vnímal Šrámkovo působení ve vládě počátkem dvacátých let spíše jako „posluhování“ liberálnímu režimu, jako kompromisní ustupování z náboženských pozic a slabost katolického tábora,⁴³ krátce nato pochopil, že účast Jana Šrámkova a katolických ministrů v československé vládě slouží ku prospěchu katolicismu, neboť vylučuje násilné řešení církevních otázek;⁴⁴ účast členů Československé strany lidové ve vládě začala být postupně vnímána pozitivně, avšak Jan Šrámek byl obviňován z přátelství se socialistou-zednářem Benešem, který usiluje o zničení katolické organizace.⁴⁵

Ministr zahraničí ČSR Edvard Beneš sice zůstal matrikově katolíkem – jeho vztah k církvi byl vlažný a pasivní – nicméně respektoval katolickou většinu v zemi.⁴⁶ Na druhé straně ani jeho vztah ke svobodným zednářům nebyl aktivní, ale spíše vlažný, ba dokonce pragmatický a racionální.⁴⁷ Relativně vstřícný postoj Svatého stolce vůči E. Benešovi, který se těšil ve Vatikánu poměrně velké důvěře za konsolidaci střední Evropy po první světové válce, byl dokladem toho, že vatikánští představitelé oceňovali jeho práci v rámci mírové konference ve Versailles a shodovali se se zásadami mírové politiky, kterou československý šéf diplomacie po vzniku Československa prosazoval. K pozitivnímu hodnocení osobnosti a činnosti E. Beneše zcela jistě přispěla cesta předsedy Československé strany lidové a ministra zdravotnictví Jana Šrámkova do Říma, kam odjel v březnu 1923 jednat o naléhavých politicko-

Edvard Beneš se stal svobodným zednářem až téměř deset let po vzniku Československé republiky.

⁴² TVA, fond Archiv apoštolské nunciatury v Československu, busta 46, fascikl 352, s. 20–29.

⁴³ TVA, fond Archiv apoštolské nunciatury v Československu, busta 9, fascikl 36, s. 5.

⁴⁴ KROFTA, Kamil: *Diplomatický deník 1919–1922*. Ed. Jindřich Dejmeke. Praha 2009, s. 223, 246.

⁴⁵ TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 138, pozice 109, s. 53.

⁴⁶ KLIMEK, A.: *c. d.*, s. 195.

⁴⁷ K Benešově vztahu ke svobodnému zednářství podrobněji: ČECHUROVÁ, J.: *c. d.*, s. 320nn.

náboženských problémech;⁴⁸ ostatně vstup lidové strany do Benešovy vlády v roce 1921 ukončil etapu tzv. kulturního boje v ČR a přivedl Československou stranu lidovou do aktivního politického života mladé Československé republiky. Byl to tedy zřejmě J. Šrámek,⁴⁹ jenž ve dvacátých letech ocenil zásluhy ministra zahraničí Edvarda Beneše a vyslance ve Vatikánu Kamila Krofty;⁵⁰ Svatý stolec postupně Šrámkovo hodnocení E. Beneše respektoval a přijal za své.

Jak již bylo řečeno, ne všechny osobnosti československého veřejného a politického života poutaly zájem Svatého stolce. Např. český politik a ekonom Alois Rašín, jeden z mužů 28. října 1918, zastával po vzniku Československa v letech 1918–1919 a 1922–1923 post ministra financí československé vlády a poslance Revolučního Národního shromáždění a Národního shromáždění za Československou národní demokracii. V lednu 1923 na něj byl spáchán atentát, kterému v polovině února podlehl. Pohřeb A. Rašína se konal ve středu dne 21. února 1923 ve 14 hodin v Národním Pantheonu v Praze, o čemž informoval apoštolský nuncius v Praze Clemente Micara (1879–1965) dne 20. února vatikánského státního sekretáře Pietra Gasparriho. Do Vatikánu si stěžoval, přičemž zcela pominul jeho zednářství, že katolík Alois Rašín zemřel bez pokání, bez smíření s církví a nechal se zpopelnit,⁵¹ třebaže pohřeb žehem katolickou církev z účasti na pohřbu vlastně vylučoval.

Svobodní zednáři v milosti Vatikánu

Příslušnost k zednářství přešel Vatikán bez povšimnutí u mnoha dalších příslušníků lóže – z mnoha významných osobností prvorepublikového kulturně-politického života připomeňme např. Kamila Kroftu, Milana Rastislava Štefánika⁵² či Josefa Svatopluka Machara, jehož sláva však již po roce 1918 zapadala. Posledně zmiňovaný, významný český básník a prozaik, nadšený obdivovatel antického Říma a blízký přítel T. G. Masaryka, po roce 1918 generální inspektor československého vojska, vystupoval proti katolické církvi od konce 19. století. Machar měl blízko k nihilismu a moderním směrům

⁴⁸ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Politické zprávy 1920–1939. Vatikán, 1923, číslo 13, 387/9.

⁴⁹ TRAPL, M.: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938*. Praha 1990, s. 22.

⁵⁰ DEJMEK, J.: c. d., s. 283.

⁵¹ TVA, fond Archiv apoštolské nunciatury v Československu, busta 8, fascikl 30, s. 112–113.

⁵² Třebaže M. R. Štefánik zemřel již v roce 1919, zprávy o jeho zednářství či vztahu ke svobodným zednářům nejsou – s jedinou výjimkou Rücklovy publikace *Svobodní zednáři v Československu* – ve vatikánských archívech zastoupeny.

19. století, jež vyzdvihovaly sílu a individualitu lidského jedince. Ježíše a celé křesťanství vnímal jako ničitele slavné antické kultury, která zahynula „jedem z Judeje“;⁵³ spojeným se zbytečným odříkáním. Názory, že Kristova oběť byla marná a náboženství v dějinách lidstva církví zneužito, zformuloval ve své sbírce *Golgota* (1901). Sám Machar⁵⁴ se o sobě vyjádřil v dopise Masarykovi: „V existenci duše za hrob – nevěřím, jako v boha ne. Vlastně v boha – zde je háček. Věřím v přírodu, zlou, nepřátelskou nám moc, která má neobyčejně harmonickou... starost o všechny své součásti... tak ji vidím, tak v ní věřím. Je to bůh?“⁵⁵ Masaryk jeho ateismus a kritické výpady proti církvi nepovažoval za překážky, za negaci Boha, ale za hledání cesty k Němu.⁵⁶

Naopak českému historikovi a diplomatovi Kamilu Kroftovi bylo římské prostředí velmi blízké, neboť zde na přelomu 19. a 20. století strávil téměř dva a půl roku studiem vatikánských archivů. V roce 1919 byl jmenován profesorem českých dějin, ve stejném roce vstoupil pilný a pracovitý K. Krofta do diplomatických služeb československého státu. V letech 1920–1921 zastával post vyslance československé vlády ve Vatikánu,⁵⁷ v letech 1921–1925 ve Vídni a 1925–1927 v Berlíně; od roku 1927 působil jako šéf prezidia ministerstva zahraničních věcí a na přelomu let 1927/1928 se zasloužil o uzavření modu vivendi mezi ČSR a Vatikánem. Byl to právě vyslanec Krofta, který ujistil v říjnu 1921 během osobní schůzky státního sekretáře Pietra Gasparriho, že účast Jana Šrámka a katolických ministrů v československé vládě slouží ku prospěchu katolicismu, neboť vylučuje násilné řešení církevních otázek.⁵⁸

O osobnostech meziválečného Československa a jejich duchovních kvalitách, hloubce osobní zbožnosti či jejich afinitě k zednářství tajně informoval Vatikán od dvacátých let diplomat, politik, podnikatel a publicista, komoří papeže Pia XI., prezident Československé kapituly rytířského řádu Božího hrobu a člen řádu Čestné legie Jan Jiří Rückl (1900–1938). J. J. Rückl jako věrný stoupenec T. G. Masaryka a E. Beneše odmítal všechny totalitní řády, nacismus, fašismus a komunismus, které stály proti náboženským hodnotám

⁵³ Autorova stejnojmenná sbírka viz MACHAR, Josef Svatopluk: *Jed z Judey*. Praha 1906.

⁵⁴ J. S. Machar aktivním zednářem nebyl, což však nebránilo Svatému stolci, aby o jeho osobu a činy projevoval po roce 1918 zájem.

⁵⁵ Archiv Památníku Národního písemnictví, fond Masaryk, Machar Masarykovi 19. listopadu 1896.

⁵⁶ POLÁK, Stanislav: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*. III. Praha 2004, s. 148.

⁵⁷ TVA, fond Archiv apoštolské nunciatury v Československu, busta 9, fascikl 38, s. 6.

⁵⁸ KROFTA, K.: c. d., s. 223, 246.

a československé demokracii.⁵⁹ Ve vatikánském archivu se zachoval strojopis jeho francouzské studie z konce dvacátých let s názvem *Svobodní zednáři v Československu, jejich vývoj a současný stav*, kde se na straně 52 rozepisuje o osobnosti T. G. Masaryka a E. Beneše.⁶⁰ Rückl analyzoval Masarykův vztah ke svobodným zednářům od začátku 20. století, kdy o jejich organizaci publikoval příspěvek v *Naší době*, a uvedl, že se svobodným zednářem nestal ani po první světové válce. Z československých zednářů pak Rückl připomněl Aloise Jirásku (1851–1930), Františka Křížíka (1847–1941), Ladislava Syllabu (1868–1930), Jana Kaprase (1880–1947), Alfonse Muchu (1860–1939), Aloise Rašína a další. V roce 1934 byl Jan Jiří Rückl pověřen přípravou katolického kongresu v Československu a stal se jeho výkonným prezidentem. Třebaže byl i on sám vícekrát z tajného zednářství podezírán, např. pražský list *Svobodný zednář* jej zmínil jako nového člena zednářské lóže, zřejmě se zednářem nikdy nestal.⁶¹ Jeho členství v zednářské lóži by však stavělo do jiného světla prezidentskou volbu v prosinci 1935, kdy o zvolení E. Beneše prezidentem rozhodla podpora celého katolického tábora republiky, a vysvětlovalo jeho vstřícný vztah k Edvardu Benešovi.

Teprve ve dvacátých letech postupně opadávala intenzivní protikatolická vlna, jež tak ztěžovala život československým katolíkům bezprostředně po světové válce. Církev se pomalu vracela do československé každodennosti, římská hierarchie se pozvolna přizpůsobovala novým státoprávním a vnitrocírkevním poměrům v republice, Šrámkova Československá strana lidová se stala provládní, umírněnou, demokratickou a koaliční stranou, jež si vážila začlenění do politického života mladé republiky.⁶² Není bez zajímavosti, že v roce 1929 bylo v Československu evidováno na 29 zednářských lóží s téměř 1600 členy.⁶³

⁵⁹ Pro přátelský vztah J. J. Rückla s Edvardem Benešem a T. G. Masarykem podrobněji Národní archiv Praha, fond Jan Jiří Rückl, č. fondu 467, kart. 25, sign. 70 Beneš (Masaryk) 1930–1937.

⁶⁰ TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 73, pozice 70, s. 52.

⁶¹ TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 137, pozice 108–109, s. 30–34.

⁶² Ve volbách v roce 1920 získala Československá strana lidová společně se Slovenskou ľudovou stranou 11,3 % hlasů, ve volbách o pět let později bez slovenských lidovců 9,7 % hlasů, což potvrdilo její životaschopnost a zajistilo ji pevné místo v československém politickém systému první republiky.

⁶³ Z toho 10 lóží zednářů československé národnosti s 500 členy. TVA, fond Archiv Svaté Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Československa, IV. období, fascikl 73, pozice 70, s. 55.

Závěr

Zednáři představovali v očích Svatého stolce staletého nepřítele, jenž svým nelítostným a zákeřným bojem proti církvi usiluje o zmenšení, ne-li přímo likvidaci, vlivu katolické církve na soudobou českou společnost. Tváří v tvář duchovnímu úpadku, vystupování z církve a náboženskému pronásledování po roce 1918 se katolickým špičkám zdálo, že zednářské ideje dopadly na úrodnou půdu a obyvatelé českých zemí je nyní budou následovat. Členové svobodných zednářů tak byli přirozeně považováni za příčinu dobového slabého náboženského citění, ztělesnění materialismu a ateismu. Ostatně *Kodex kanonického práva* ještě na konci 20. století automaticky exkomunikoval každého katolíka, který byl členem zednářské lóže.

Proč si však Vatikán všiml jen některých osobností, zejména dvojice Masaryk – Beneš, a o ostatní se příliš nezajímal? Zřejmě proto, že tito dva muži měli na chodu Československa největší podíl, všichni ostatní zůstávali v pozadí. U dalších osobností se neobjevily ani spekulace, např. u vlivných mužů Pětky, jako byl Antonín Švehla či jiných významných osobností československé levice i pravice, vlády či kulturního života, popř. jim Vatikán nevěnoval pozornost. Zdá se, že v tomto ohledu převážil pragmatismus Svatého stolce, který sice uznal nově vzniklý nástupnický stát, avšak jen postupně se vyrovnával s jeho politickou elitou a každodenností. Vatikán se jistou vstřícností vůči některým zednářům snažil o respektování vnitřní československé politiky, přičemž se snažil nezavdat československé straně důvody k vystupování proti této relativně dobré formě spolupráce po roce 1918.

Silná generalizace vytvořila v očích Svatého stolce falešný dualismus katolická církev – svobodní zednáři, který takto ostře nikdy neexistoval, a učinila z některých zednářských myšlenek všeobecnou nenávist náboženského citění v Československé republice. Ze zpřístupněných materiálů ve Vatikánu se však zdá, že toto podezření, tato jednoduchá paušalizace, bylo ve třicátých letech 20. století opuštěno; v případě katolické strany se ovšem nejednalo o systematickou a fundovanou kritiku svobodného zednářství, byť ji konstruovali vysocí církevní hodnostáři a katoličtí intelektuálové, ale tvrdý účelový a zaujatý útok na organizaci svobodných zednářů, jejíž podpora demokratických, liberálních a republikánských idejí Československa svým dílem přispěla k tomu, že „Masarykovo ČSR bylo zřejmě jedním z nejlepších a nejdemokratičtějších států, které kdy existovaly“;⁶⁴ a prezident T. G. Masaryk „jeden z největších bojovníků za otevřenou společnost.“⁶⁵

⁶⁴ POPPER, Karl R.: *Otevřená společnost a její nepřítelé*. II. Praha 1994, s. 276.

⁶⁵ Tamtéž, s. 49, 276.

RESUMÉ

VŠEOBECNÝ STRACH Vatikánu ze svobodných zednářů v ČR

Vznik československého státu v roce 1918 působil ve středoevropském prostoru jako jakési novum, jako nový prvek mezinárodní politiky. Jeho existence nebyla jednoznačně přijímána jak okolními státy, tak Svatým stolicem. Právě Vatikán byl „šokován“ událostmi, k nimž bezprostředně po vyhlášení ČSR došlo – obrazoboreckými bouřemi, drancováním kostelů a kaplí, ničtím soch svatých, kácením Božích muk, vystupováním z katolické církve a hanobením všeho náboženského, a zaujal vyčkávací stanovisko. Ve Vatikánu mezitím pozorně sledovali vztah československého státu a jeho představitelů k Svatému stolci, k možné odluce církve od státu, jíž se z počátku zcela obávali, a politicko-duchovní klima první republiky. Ztělesněním těchto antikatolických výpadů se stal prezident T. G. Masaryk a ministr zahraničí E. Beneš, kteří byli obviňováni z levičáctví a svobodného zednářství; termín zednář se stal synonymem nepřítele katolické církve. Teprve od třicátých let došlo k přehodnocení reálné situace v ČR a Vatikán přinejmenším „rehabilitoval“ osobnost E. Beneše a jeho vztah k církvi.

SUMMARY

THE GENERAL VATICAN'S FEAR OF FREEMASONS IN THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC

The formation of the Czechoslovak state in 1918 was a novelty in the Central European area. It became a new component of international politics. Its existence was accepted neither by neighbouring countries nor by the Holy See. Vatican was “shocked” with the events which took place after the Czechoslovakia was established. There were iconoclastic riots, plunder of churches and chapels, destruction of sculptures of the Saints, cutting of wayside shrines. People left the Catholic Church and dishonoured everything religious. Vatican took a delaying stand on it. The relations between the Czechoslovak Republic and the representatives of the Holy See were attentively observed in Vatican. Potential separation of Church and State, which was feared from the beginning, and politically-spiritual climate of the first republic were observed too. President T. G. Masaryk and Minister of Foreign Affairs E. Beneš were bywords for these anti-Catholic attacks. They

were accused of leftism and Freemasonry. The term “freemason” became a synonym for an enemy of the Catholic Church. Only in the 1930s Vatican re-evaluated the real situation in the Czechoslovak Republic and Edvard Beneš and his relation to the Church was at least “rehabilitated”.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

PhDr. PaedDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Branišovská 31a
370 05 České Budějovice

RECENZE

**MARTIN WIHODA – LUKÁŠ REITINGER A KOL.:
PROMĚNA STŘEDOVÝCHODNÍ EVROPY
RANÉHO A VRCHOLNÉHO STŘEDOVĚKU.
MOCENSKÉ SOUVISLOSTI A PARALELY.
MATICE MORAVSKÁ, BRNO 2010.**

Josef Šrámek

Dějiny přemyslovské doby jsou v posledních letech předmětem zvýšeného zájmu českých a moravských historiků a řada interpretací, dosud považovaných za nesporné, začala být na odborných fórech a na stránkách historických periodik poměrně vášnivě diskutována. Výchozím polem těchto debat se stala roku 2006 vyšlá monografie Libora Jana o strukturách panovnické moci v době Václava II., v níž autor předestřel rozsáhlý náhled na fungování přemyslovského státu, a ve výsledku se tak vyslovil proti absolutní platnosti modelů, držených naproti tomu badateli Dušanem Třeštíkem a Josefem Žemličkou. Výsledkem byla mimo jiné snad až příliš ostrá polemika na stránkách Českého časopisu historického, resp. Časopisu Matice moravské. Přesto se objektivně zdá, že k výraznějšímu posunu směrem ke konsenzu nedošlo. Na toto žhavé pole aktuálně vstupuje kolektivní monografie, pod níž jsou jako vedoucí redaktoři podepsáni Martin Wihoda a Lukáš Reitinger. Jak stojí poznamenáno v úvodu, u kořenů celého počínu stála debata na širším česko-polském fóru o možných směrech dalšího bádání na téma transformace a modernizace středovýchodní Evropy v horizontu 11.–13. století, čemuž také plně odpovídá vyznění předkládaného titulu.

Předkládaná monografie se koncepčně dělí na tři části: 1. Východiska a předpoklady, 2. Koruna česká a polská: prostor pro srovnání, 3. Paměť a minulost. První oddíl zahrnuje celkem pět příspěvků. Martin Wihoda na úvod fundovaně rozebírá letité téma vztahu přemyslovských panovníků k vladařům středověké římské říše. Andrzej Pleszczyński, známý české medievistice podnětnou studií o raně středověkém Vyšehradu, pojednává o roli polského státu v politických koncepcích Otonů ve vazbě na mocenské aspirace Piastovců. Ján Steinhübel, mimo jiné autor kolosální monografie o Nitranském knížectví, sleduje v souvislostech konstituování říše českých Boleslavů. Pleszczyńského a Steinhübela pak doplňuje Vincent Múcska příspěvkem, shrnujícím cestu arpádovských Uher ke křesťanskému království sv. Štěpána.

Studie Libora Jana, jež první oddíl uzavírá, představuje otevřenou polemiku s dosud převládajícími interpretačními modely přemyslovské éry, jak bylo již výše naznačeno, a to především z pozice hospodářských, správních a právních dějin.

Druhý oddíl o celkovém počtu šesti příspěvků otevírá Tomasz Jurek. Ten ve své studii líčí cestu Polska za obnovením královské moci po rozvratu ve 12. století, rámovanou daty 1295–1320. K tématu království posledních Přemyslovců s cílem prověřit na příkladu používané terminologie kontinuitu či diskontinuitu doby královské s dobou knížecí podnětně zaměřuje svou pozornost Přemysl Bar a dochází k velice zajímavým závěrům, upozorňujícím na skutečnost, že onen mezník, od dob Palackého a Novotného tradičně kladený mezi dobu knížecí a královskou, je v mnoha ohledech spíše jakousi virtuální realitou. Jacek Maciejewski vykresluje vztah polské církve k myšlence polského království. Úsilí Přemyslovců (včetně velkomoravského prologu) dosáhnout pro své země arcibiskupství (což se úzce pojilo právě s královským důstojenstvím) pak vyčerpávajícím a komplexním způsobem mapuje Petr Elbel. Tématu dizertace z oblasti církevních dějin zůstává věrný také Tomáš Borovský, předestírající ve svém textu několik problémových okruhů ve vztahu k proměně českých zemí ve 13. století a k českým a moravským klášterům. Z vytyčeného směru pak nevybočuje ani závěrečný příspěvek, v němž se Maria Starnawska zabývá kultem svatých ve středověkém Polsku.

Závěrečný třetí oddíl se také skládá z šesti pojednání. V úvodní studii se David Kalhous vrací k tématu, jehož se dotkla již řada badatelů dříve, a to ke známé kauze návštěvy Oty III. v Hnězdně roku 1000. Kalhous se ovšem nezabývá přímo interpretací tohoto setkání (kterou ostatně provedli uspokojivě jiní historici jak z polské, tak z německé strany), ale zkoumá odraz této kruciólní události v současných a mladších pramenech (nejen české provenience se snahou zjistit, jaké povědomí o hnězdenských událostech ve středověké společnosti na tom kterém místě vládlo. Petr Kopal obrací pozornost v současnosti k velmi reflektovanému tématu a rozmyšlí o vztahu knížecí a královské moci, zachyceném na stránkách Kosmovy kroniky Čechů. Paměť o prvním českém králi Vratislavovi na základě pozapomenutých pramenů z kláštera Pegau podrobně představuje v podnětné studii Lukáš Reitingер. Przemysław Wiszewski se na základě polských narativních pramenů zabývá dobovými náhledy na panovnickou moc a propagandu a jejich vývoj v horizontu 10.–13. století. Podobně je pak koncipována velmi minuciózní stat Roberta Antonína, analyzující pojetí panovnické moci Přemyslovců v tomtéž

období s cílem postihnout, zda dědičné království znamenalo nějaký zásadní předěl. Obsáhlou knihu symbolicky zakončuje pojednání Martina Čapského, v němž autor akcentuje přemyslovské dědictví a jeho reflexi v lucemburské éře. Obsáhlá, šestisetstránková publikace přirozeně obsahuje sumární přehled použitých pramenů a literatury i anglické resumé všech příspěvků, bohužel naopak postrádá jakýkoliv rejstřík, což by byla pro uživatele pomůcka jistě velmi užitečná, nejen s ohledem na rozsah knihy, ale i tematickou a geografickou šíři obsaženou v jednotlivých příspěvcích.

Recenzovaná monografie usiluje o formulování alternativního náhledu na přemyslovskou epochu, což je jejím výrazným rysem, a jako taková se stává jistým protipólem spíše bilančního titulu *Přemyslovci – budování českého státu* z roku 2009. Kriticky by bylo možné říct, že u publikace, vymezující se proti jinému názorovému táboru, je výrazným negativem, když nenabízí plně ucelený konkurenční model či koncept (ač většina příspěvků titulu mezi sebou v tomto směru vhodně komunikuje). To je však podle mého soudu v určitém ohledu sympatickým rysem. Diskutovaný středoevropský model zrál cca dvě desetiletí, jeho případná korekce si tedy nutně žádá dlouhodobé úsilí většího počtu badatelů a předčasná uspěchanost by byla na škodu věci. Přínos vidím již v samotném poukazu na možnost odlišné interpretace a odtud se odvíjející vědecké polemiky, která je bezpochyby perspektivní cestou, jak dosáhnout dalšího posunu v poznání dané problematiky. Vhodné je též zařazení uherského a především polského kontextu, jak odkazuje ostatně podtitul *Mocenské souvislosti a paralely*. Studie zahraničních badatelů tak minimálně skýtají domácí medievistice tolik potřebný vhled na stav historiografií sousedních, neboť přes veškerá zlepšení nabízená moderními informačními technologiemi pořád platí, že obeznámost s produkcí polských a ostatně i slovenských historiků (nemluvě o produkci maďarské) je spíše věcí osobního zájmu a nemalého privátního úsilí kvůli tristnímu stavu domácích knihoven. Společné pojitko či výchozí interpretační rámec práce přesto obsahuje, a sice ve vztahu k oné středověké proměně středovýchodní Evropy. Většina autorů shodně upřednostňuje optiku dlouhého trvání a díky tomu dokládá, že 13. století neznamenal tak náhlý vývojový zlom, jak se někdy zjednodušeně usuzuje, a že na procesy v této době kulminující je z řady důvodů lepší nazírat jako na evoluční nežli revoluční. Autoři tak zcela programově navazují na svěží knihu Jana Klápště *Proměna českých zemí ve středověku* z roku 2005, která po zásluze zčeřila poněkud stojaté hladiny české medievistiky. Ve výsledku lze tedy konstatovat, že kniha *Proměna středovýchodní*

Evropy raného a vrcholného středověku přináší celou řadu podnětných studií, které se jistě stanou inspirací a výzvou pro další bádání na poli přemyslovských dějin. Je dále jen na historících přemyslovské éry, zda a jak potenciál zde naznačený dále rozvinou.

Mgr. Josef Šrámek
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

MIRIAM HLAVAČKOVÁ:

***KAPITULA PRI DÓME SV. MARTINA – INTELEKTUÁLNE
CENTRUM BRATISLAVY V 15. STOROČÍ.***

HISTORICKÝ ÚSTAV SAV, BRATISLAVA 2008.

Antonín Kalous

Městské prostředí Bratislavy 15. století dlouhodobě budí zájem historiků. Důvodem je především bohatost archivních a knihovních fondů. Kromě města samotného, jemuž se dostává pozornosti nejen slovenských, ale i maďarských badatelů (jak ukazují nejnověji především studie Katalin Szende a Judit Majorossy), je to intelektuální prostředí středověké Bratislavy, jež bylo často předmětem historických studií. Ze současných slovenských historiků jsou to především Juraj Šedivý věnující se písemné kultuře a počátkům intelektuálních snah bratislavské kapituly a na něho v mnohém navazující Miriam Hlavačková. Její kniha se věnuje bratislavské kapitule v 15. století, jež je – z tohoto pohledu – asi tím nejzajímavějším obdobím, neboť ukazuje možnosti mezinárodní intelektuální spolupráce, jakož i možnosti využití místních zdrojů v závislosti na podpoře jak církevních, tak světských struktur uherského státu.

Na analýzu problematiky 15. století se autorka připravuje v několika úvodních kapitolách, které dávají výborný přehled současného stupně poznání jak středověkého školství, tak vývoje bratislavské kapituly. Školství je analyzováno proto, že centrálním tématem knihy jsou školské aktivity bratislavského sboru kanovníků, jejichž škola pak dala základ sice efemérní, ovšem významné univerzitě. Kapitula je pak představena nejen jako instituce, ale také v jednotlivých členech (obecně) a jejich funkcích. Autorka se věnuje i konkrétní situaci v bratislavské kapitule, pokud jde o přijímání členů, a zvláště členů zahraničních. Poměry v této instituci nevybočují z normálu dnes dosti studovaných uherských kapitul. Rozhodující slovo měl především král, který se snažil zamezovat i přílivu kandidátů s papežským jmenováním. Podmínky v kapitule pak nekolidují ani se standardy celokřesťanskými, neboť právě v této době začínají jasně platit pravidla o univerzitním vzdělání členů kapitul, jak byla narýsována např. kostnickým koncilem.

Jak již jsem zmínil a jak vyplývá z názvu knihy, největší pozornost je věnována 15. století, a to celému, což je pro zájem o bratislavské intelektuální prostředí novum, neboť nejvíce literatury – a to ve všech jazycích – bylo věnováno vzniku a působení univerzity. Hlavačková postupuje chronologicky

i v logické posloupnosti, takže se nejprve zaměřila na městskou kapitulní školu. Působení školy od 14. století organizačně zajišťovalo město i kapitula. To byl patrně velký úspěch města, protože právě spory města a kapituly o školy byly dosti problematické v jiných případech (např. Brno, Olomouc). Rozsáhlá čtvrtá a pátá kapitola se pak věnují první a druhé půli 15. století a samotnému působení kapituly a jejích členů a knihu pak uzavírá kapitola o kapitulní knihovně a možnostech analýzy dochovaných rukopisů a prvo-tisků.

Právě zmíněné kapitoly skrývají největší přínos knihy. Ten tkví v několika rovinách. Jedním je pečlivá prosopografie jak ve vztahu k samotné kapitule, tak k univerzitě a vlastnictví jednotlivých rukopisů. V první půli 15. století se Hlavačková soustředí na vliv pražské a vídeňské univerzity na bratislavskou kapitolu, v druhé pak především na samotnou bratislavskou univerzitu. V tom navazuje autorka na rozsáhlé mezinárodní bádání soustředící se na studentskou migraci, zisk beneficií a především na profesory a studenty bratislavské univerzity. V tomto případě je to jak slovenské bádání reprezentované především dnes již ovšem překonaným sborníkem *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.–16. storočí* (red. Ľudovít Holotík a Anton Vantuch, Bratislava 1967), tak bádání maďarské, v němž vyčnívají zvláště jména Astrik L. Gabriel, Leslie S. Domonkos (oba působili v zahraničí) a Tibor Klaniczay. Do bádání o jednotlivých osobnostech patří nejen vlastní činnost kanovníků v kapitule, ale rovněž jejich aktivity mimo Bratislavu. Zde je zohledněno zastoupení v královských službách, v kanceláři, v diplomacii apod. Kromě několika kanovníků ve službách Zikmundových ční mezi členy kapituly osobnosti Jiřího ze Schönbergu a Antonína ze Šankoviec, jimž se autorka věnovala i v samostatných časopiseckých studiích.

V části o univerzitě samotné odmítá – a dobře argumentuje – Miriam Hlavačková často užívaný název Academia Istropolitana. Tento výraz se začal používat až mnohem později, před půlím 16. století a samotný termín *academia* se v souvislosti s bratislavskou univerzitou objevuje pouze v dopise jednoho italského humanisty v roce 1490. Proto se autorka rozhodla používat termín Univerzita Istropolitana, což je termín dobový (s. 105). V bádání může navazovat na již zmíněné autory – znovu se pouští do rozboru akademických možností jednotlivých fakult, jejich personálního zajištění a možností studia v Bratislavě. Přestože univerzita fungovala pouze krátce s královskou podporou a později přežívala ještě několik let bez ní, je možné sledovat i studenty vzdělávající se na třetí uherské univerzitě. I ta byla nakonec neúspěšným založením jako pokusy Ludvíka Velikého v Pětikostelí a Zikmunda Lucemburského ve Starém Budíně.

Bádání o bratislavské univerzitě bylo spojeno především s bádáním o humanismu. Zmíněný sborník z šedesátých let minulého století podporoval v rámci tehdejší diskuze ideu rozšiřování humanismu ve střední Evropě. V dnešní době se již tento problém relativizuje. Samozřejmě, styčné body s humanistickými trendy ve vzdělávání a se samotnými italskými humanisty tu byly, ovšem není možné je přeceňovat, neboť se ve větší míře rozvíjejí později, v 16. století (jak ukazuje i bádání o městských školách). Tak postupuje i autorka, která upozorňuje na hlavní humanistické trendy a možnosti jejich zapojení v bratislavském prostředí. Na základě dochovaných rukopisů je možné prokázat jen málo, a to především větší zájem o formální podobu latinského jazyka na základě Ciceronových spisů. Knihy, které měla univerzitní knihovna k dispozici, pak odkazují i na další evropské spirituální proudy zasahující do bratislavského intelektuálního prostředí. Je to především *devotio moderna* vycházející nejen ze svého flanderského rodiště, ale také prostředkovaná pražskými a vídeňskými univerzitními profesory a reformátory.

Knihy Miriam Hlavačkové je sice útlá, zato však nabitá informacemi a interpretačními možnostmi, text je velice hutný, ovšem i tak čtivý a velice zajímavý. Za zásadní považuji přístup autorky, která se nezaměřila pouze na bratislavskou univerzitu, ale především na prostředí církevní instituce jako takové. Tak se může zabývat všemi funkcemi této instituce, mezi něž patří i církevní správa, nakládání s beneficiemi apod., i když největší důraz je kladen na vzdělání a vzdělávání. I toto téma má však své souvislosti, jež směřují především po individuální linii jednotlivců zapojujících se nejen do vlastního intelektuálního působení v rámci bratislavské kapituly, ale také do královských služeb, ať již domácích či zahraničních. Závěrem bych tedy knihu rád doporučil všem zájemcům o 15. století – kniha velice ilustrativně a poutavě představuje jak možnosti dobového školství, tak dómské kapituly jako významného církevního centra, a v neposlední řadě možnosti zapojení jednotlivých osobností v královských službách. Překračuje tak hranice mezi politickými, církevními a kulturními dějinami, které se někdy uměle vytvářejí.

doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

**VÍTĚZSLAV KOLLMANN:
POZDRAV Z LITOVLE. MĚSTO NA STARÝCH POHLEDNICÍCH.
VYDAVATELSTVÍ SEBEI ŠTERNBERK VE SPOLUPRÁCI
S MĚSTEM LITOVEL 2011.**

Michael Viktořík

V poslední době je na knižním trhu poměrně hodně publikací, jejichž cílem je prezentovat dějiny daného města nebo lokality na starých pohlednicích a fotografiích. Tyto publikace, bezesporu užitečné, čtenářsky vděčné a komerčně zajímavé, mají jednoduchý obsah. Po stručném kompilačním historickém úvodu zpravidla následuje výběr nejzajímavějších vyobrazení dané lokality či místa, která jsou doprovázena stručnými popisky. Na závěr publikace je pak otištěn výběr citovaných publikací.

Kniha Vítězslava Kollmanna, dlouholetého knihovníka, muzeologa, literárního historika a tvůrce rozsáhlé bibliografické a ikonografické databáze, se od těchto čistě komerčních publikací liší. Nabízí totiž více než jen prezentaci nejzajímavějších pohlednic a fotografií staré Litovle. Autorovy dlouholeté zkušenosti a erudice se odrazily především v úvodní kapitole, v které čtivou formou představuje čtenáři zobrazování města Litovle a jeho okolí v průřezu několika staletí. Věnuje se nejen grafice, kresbě, malbě, fotografiím a pohlednicím, ale i prezentaci těchto obrazových materiálů (výstavy, stolní kalendáře apod.). Nedílnou a velmi užitečnou součástí úvodní kapitoly jsou historické a historiografické exkurzy.

Na více než 55 dalších stranách je pak prezentován výběr z produkce starých litovelských místopisných pohlednic z let 1896–1938, které jsou tematicky děleny do šesti sekcí (ulice, rybníky, přidružené obce atd.). Většina z těchto krásných pohlednic je publikována vůbec poprvé.

Zvláště odborná veřejnost pak ocení podrobnou bibliografii Litovle a některých okolních obcí, která je umístěna v závěru této publikace. Na rozdíl od jiných tematicky podobných knih se nejedná o pouhý výběr, popř. stručný výčet nejvýznamnějších titulů, ale o podrobný a ucelený soubor literatury a časopiseckých a novinových článků, který se vztahuje k městu Litovli a jeho bezprostřednímu okolí.

Součástí graficky zdařilé publikace je i německé resumé a odkazy na webové stránky, kde se může potenciální zájemce dozvědět více k ikonografii nejen města Litovle, ale i celé Moravy.

PhDr. Michael Viktořík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

Prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc. graduated in history and German studies at the Faculty of Arts, Charles University. Since 1980 he has been employed at the Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic. Since 1991 he has lectured on the history of the 18th and 19th century in the Czech Lands and the Habsburg monarchy at the Institute of Czech History at the Faculty of Arts, Charles University. He deals with political, economic, social and everyday history of the Central European 19th century. He has published many monographs, studies, articles and reviews. The books published recently: *Zlatý věk české samosprávy 1862–1914*. Praha 2006; *Constitutions of the World from the late 18th Century to the Middle of the 19th Century. Europe*, Editor in Chief Horst Dippel, Vol. 9: Czech Constitutional Documents 1848–1849 – České ústavní dokumenty 1848–1849, edited by Milan Hlavačka, p. 200–310, Berlin, New York 2010.

*Foreign Historiography-methodological Inspirations –
How to Write a Synthesis of the 19th Century History*

The aim of this study is to present a historiography-methodological analysis of modern Austrian and German syntheses to the 19th century history.

Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D. is an assistant professor at the History Institute, University of Hradec Králové. He specializes in war as a social and cultural aspect of human history, gender history, and the 19th century history of the United States. He published several scholarly essays and books on these topics.

*The South against the Union:
Background of 19th Century Southern Secessionism*

The text analyses several specific motivations behind the idea of secession and its adoption by Southern politicians. Basically, it follows the problem of social and cultural dichotomy of the original colonies being deepened by modernization of the North, leading to widespread anxiety in the South.

Author claims, that the idea of secession was inherent in the political system of early Union and when it got connected with the Southern anxiety, crisis followed, leading to the Civil War.

Doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.

Doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D. is a member of the Institute of History, Faculty of Arts, University of Pardubice. She deals with the history of administration, history of religion and regional history, especially with the period of the so-called long 19th century. She has published several articles and studies in scholarly journals and collections. The books published recently refer to the history of the state tobacco monopoly in the Habsburg monarchy and to the history of the Ursuline Order in the Czech Lands.

The General Civil Code in the Habsburg Monarchy in 1811

The circumstances of the General Civil Code origin declared for the non-Hungarian countries of the Habsburg monarchy in 1811 are relatively well-known. However, its real impact on particular classes immediately after the declaration was varied. Nevertheless, it became noticeable almost immediately.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D. works as a professor at the History departments, Faculty of Arts, Palacky University in Olomouc and Faculty of Arts, Catholic University in Ružomberok (the Slovak Republic). He is concerned with Czech political and cultural history at the turn of the 19th and 20th century. Most recently he addresses himself to the phenomenon of Czech Catholic modernism, political Catholicism, and church history with orientation on Roman Catholic, Czechoslovak, Orthodox and Old Catholic church. He has published two dozens of monographs and many studies, articles and reviews.

*Unions of Catholic Journeymen.**Contribution to the History of Czech Christian-Social Movement Formation*

The author summarized the knowledge about the history of the Czech movement of Catholic journeymen's unions in the second half of the 19th century. The aim is to find its position in the process of the Christian-social movement formation. Its activity is evoked in a case study of the Prague union. The author also considers the causes of its decline in importance from the beginning of the 20th century.

PhDr. PaedDr. Marek Šmíd, Ph.D.

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D., is a lecturer at the Institute of History, Faculty of Arts, University of South Bohemia in České Budějovice. He deals with the church, political and cultural history of the 19th and 20th century. He published several essays and articles about interwar Catholicism in Czechoslovakia.

The general Vatican's Fear of Freemasons in the Czechoslovak Republic

The contribution deals with an evaluation of the relation between the Holy See and freemasons after the Czechoslovak Republic was established in 1918. It analyses personalities from the freemason group in Czechoslovakia who were monitored by Vatican. It is focused on the way in which the freemasons were evaluated by Vatican as well as the way Vatican informed of them. T. G. Masaryk and E. Beneš were in the limelight of the Catholic Party. The other men were entirely in their shadow. Vatican's condemnations were generalized and vague. They did not go in depth. In the 1930s these fears ceased and the Holy See chose an overall and deeper view of political, cultural and spiritual phenomena in the interwar Czechoslovakia.

Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc. is a professor of economic and social history at the Faculty of Arts, Charles University. He deals with various aspects of the history of society in the 19th century and with the history of historiography. To his monographs belong: *Historici, dějiny a společnost* (1997), *Obezřetná*

elita (2005) a František Palacký (2009). He also edits Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen/Prague Economic and Social History Papers.

*František Palacký as a Place of Historical Memory
with Special Reference to Moravia*

The study is divided into the following parts: 1. Historical memory and Palacký's last journey to Moravia in 1873. 2. Palacký as a place of historical memory I. (1876–1898). 3. Palacký as a place of historical memory II. (1898–1998) and 4. Bricolage and the second life on the internet. It deals with Palacký's second life both in the usual and the internet public space with emphasis on his monuments, statues and busts, especially in Moravia. Moreover, it focuses on social contexts of his "commemoration" both as an important and long-term symbol of the modern Czech identity.

Mgr. Ema Tomášková

Mgr. Ema Tomášková is a master graduate in history at the History Department, Faculty of Arts, Palacký University in Olomouc. At the present time she is a Ph.D. student in the programme called Czech History. She specializes in the 19th century history and the history of religion.

Beda Dudík – an OSB postgraduate student in Olomouc

The prospective Moravian historiographer Beda Dudík (1815–1890) obtained the Doctor of Philosophy degree at František University in Olomouc. He spent there almost a year because of the preparation for his viva voce. This article tries to reconstruct the everyday life of this "exceptional" postgraduate student, including his social contacts. It is based on preserved records of his incomes and expenses and on a part of his private diary.

Translated by Mgr. Jitka Pelikánová

HISTORICA OLOMUCENSIA 40–2011

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH

XXVIII

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Jarmila Kašpárková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia 40–2011, Sborník prací historických XXVIII:

PhDr. Marie Bahenská, Ph.D., doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.,
ThDr. Jaroslav Hrdlička, doc. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr.,
doc. PhDr. Pavel Kladiwa, Ph.D.,
PhDr. Stanislava Kovářová, PhDr. Miroslava Melanová,
prof. PhDr. Josef Opatrný, CSc., Mgr. Martin Pelcl, Ph.D.,
prof. PhDr. Svatava Raková, CSc., PhDr. Zdeňka Stoklásková, Ph.D.,
doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D., PhDr. et PaedDr. Marek Šmíd, Ph.D.,
PhDr. Jan Štěpán, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
@-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2011
1. vydání

ISSN 1803-9561